

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА “
ІНСТИТУТ ГУМАНІТАРНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ НАУК**

На правах рукопису

ТУМАШОВ Анатолій Володимирович

УДК 355. 48: 327.792+327.791.

***“ХОЛОДНА ВІЙНА” ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ:
ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ, ХІД І ЇЇ НАСЛІДКИ***

Спеціальність : 20.02.22 – Військова історія

ДИСЕРТАЦІЯ

**на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК :
ГУСЄВ ВІКТОР ІВАНОВИЧ,
КАНДИДАТ ФІЛОСОФСЬКИХ НАУК,
ДОЦЕНТ

ЛЬВІВ – 2003

ЗМІСТ

ВСТУП	4 - 14
РОЗДІЛ I ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛА	15 - 34
РОЗДІЛ II ПОЛІТИЧНІ І ВІЙСЬКОВІ АСПЕКТИ “ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ”.....	35 - 87
РОЗДІЛ III “ПСИХОЛОГІЧНА ВІЙНА” ЯК АКТИВНИЙ ЧИННИК ЗАГОСТРЕННЯ БОРОТЬБИ МІЖ СРСР І США, ДВОМА ПРОТИЛЕЖНИМИ СИСТЕМАМИ	88 - 131
РОЗДІЛ IV НАСЛІДКИ “ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ”. НОВА РОЗСТАНОВКА ПОЛІТИЧНИХ І ВІЙСЬКОВИХ СИЛ В ЄВРОПІ І СВІТІ ПІСЛЯ РОЗПАДУ СРСР.....	132 - 168
ВИСНОВКИ	169 - 175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ, ДОКУМЕНТІВ, ЛІТЕРАТУРИ	176 - 190

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АБН	-	Антибільшовицький блок народів
АКЕН	-	Асамблея поневолення народів Європи
АНЗЮС	-	Тихоокеанський пакт безпеки (у складі США, Австралії, Нової Зеландії)
БРПЛ	-	балістичні ракети на підводних човнах
ВМС	-	військово-морські сили
ВПС	-	військово-повітряні сили
ЄС	-	Європейський Союз
КПРС	-	Комуністична партія Радянського Союзу
МБР	-	Міжконтинентальні балістичні ракети
КПЧ	-	Комуністична партія Чехословаччини
НАТО	-	Північноатлантичний Альянс – North Atlantic Treaty Organization
ОВД	-	Організація Варшавського Договору
ОСО 2	-	Договір між СРСР і США про обмеження наступальних озброєнь
ОУН	-	Організація українських націоналістів
ПАР	-	Північноатлантична рада (НАТО)
ПДСГ	-	Партія дрібних селянських господарів (Угорщина)
ПКК	-	Політичний консультативний комітет – найвищий керівний орган ОВД
ПОРП	-	Польська Об'єднана Робітничка партія
ППО	-	Протиповітряна оборона
ПРО	-	Договір про обмеження систем протиракетної оборони
РЕВ	-	Рада Економічної Взаємодопомоги
РЄАП	-	Рада Євроатлантичного партнерства
РПАС	-	Рада Північноатлантичної співпраці (НАТО)
РМР	-	Рада міжнародного радіомовлення (США)
СОІ	-	Стратегічна оборона ініціатива (США)
СБ	-	Стратегічні бомбардувальники

- СФОР - Стабілізаційні сили під проводом НАТО
- СЕАТО - Організація договору Південно-Східної Азії (США, Англія, Франція, Австралія, Нова Зеландія, Філіппіни, Тайланд, Пакистан)
- СЕНТО - Організація центрального договору (Близький і Середній Схід – Туреччина, Іран, Пакистан, Англія)
- УМЗ - Управління міжнародних зв'язків (США)
- УНР - Українська народна республіка
- ФБР - Федеральне бюро розслідувань (США)
- ЦРУ - Центральне розвідувальне управління (США)
- ЮСІА - Інформаційне агентство США.

ВСТУП

Людство вступило у ХХІ століття. Закономірно, що повсюдно окреслюються плани на майбутнє, старанно підводяться підсумки пройденого вікового шляху. З піднесенням, схвально оцінюються гігантські здобутки в галузі науково-технічного прогресу, інформатики, освоєння космосу, розвитку економіки, соціальної сфери. Але ніколи не забудеться, що минуле століття позначене і двома світовими війнами – найкровопролитнішими в історії людства, трагедією Хіросіми і Нагасакі, екологічними катастрофами, різкою нестачею паливно-енергетичних ресурсів, продовольства, небезпечними епідеміями, різким збільшенням онкологічних, серцево-судинних захворювань тощо. Ото ж, світова громадськість, міжнародні миротворчі організації, державні діячі, політики, історики, політологи, філософи стараються ретельно осмислити повчальні уроки минулого, обміркувати конкретні шляхи щодо подолання таких огидних явищ, як тероризм, збройне протистояння, релігійний, національний екстремізм, наркоманія, злочинність, алкоголізм, що останнім часом захлиснули країни світу. Як запобігти цьому лиху, не допустити спалахів насильства, запобігти конфліктам, війнам?

Є чимало ефективних попереджувальних чинників. Один з них – добре знання історії, нашого минулого, що дозволить уникнути помилок попередніх поколінь, запобігти військовим конфліктам, зміцнити довіру між народами.

Останнім часом більш інтенсивно досліджуються ці наболілі проблеми, однак зусилля в цій важливій галузі історичної науки мусять бути ще більш посилені.

Актуальність роботи. Серед найдраматичніших подій другої половини ХХ століття, що впродовж тривалого часу тримали у смертельній напрузі всю людську цивілізацію, слід у першу чергу назвати “холодну війну”. За непередбачуваних обставин ця війна могла перерости у термоядерне зіткнення планетарного масштабу. Тепер, коли припинила своє існування Організація Варшавського Договору, розпався СРСР, в країнах Східної і Центральної Європи, в яких у післявоєнні роки під тиском з боку СРСР утвердилися тоталітарні комуністичні режими,

відновлюється демократія, повага до політичних прав і свобод людини, відходить у минуле жахливе протистояння країн, що входили до різних соціально-економічних систем, стало можливим більш виважено та об'єктивно дослідити витoki та наслідки “холодної війни”, її потворний вплив на міжнародне життя на всій планеті впродовж усіх післявоєнних років.

Більшість об'єктивно налаштованих дослідників сходиться на тому, що розгром фашизму у підсумку Другої світової війни викликав у народів Європи прагнення до відновлення і утвердження демократії, в країнах, що вивільнилися від гітлерівської окупації, створення надійних заслонів насильству та війнам, забезпечення тривкого миру між народами.

Але треба визнати, що уже у ході завершального етапу війни набрали сили інші впливові чинники світової політики. З боку США і СРСР – головних партнерів у антигітлерівській коаліції - стали виявляти себе різні підходи до післявоєнного політичного устрою Європи. Радянський Союз прагнув якнайшвидше скористатися сприятливою міжнародною атмосферою, викликаною закінченням Другої світової війни, для зміцнення своїх позицій у Європі та світі, інспірував поширення впливу міжнародного комуністичного руху. У країнах Східної Європи – Польщі, Угорщині, Чехословаччині, Румунії, Болгарії, Албанії, Югославії, де опинилися радянські війська на заключному етапі війни, під впливом СРСР швидко формувалася влада “народних фронтів” чи “народної демократії”. Цю нову форму державної влади очолили лояльні до КПРС комуністичні партії. Поступово, у міру ліквідації чи ізоляції опозиційних щодо комуністичних партій політичних сил, в цих країнах спостерігалось намагання копіювати досвід КПРС у будівництві тоталітарного соціалістичного державного ладу . І це означало, що виникла нова реальна загроза втрати довоєнних демократичних традицій. На значній частині Європейського континенту відкрився шлях до встановлення комуністичних, тоталітарних диктаторських режимів з притаманними їм репресіями, обмеженням прав і свобод громадян. В Центральній, Східній Європі, таким чином, виникла нова серйозна загроза – на цей раз загроза комунізму.

В свою чергу, західні країни – провідні країни антигітлерівської коаліції – США, Англія, Франція – понад усе прагнули до відновлення демократії, ліквідованої у роки фашистської окупації, до ліквідації “загрози комунізму” пов’язаних з нею спроб встановлення нових тоталітарних режимів.

Поступово різні політичні цілі і інтереси Радянського Союзу і Сполучених Штатів Америки щодо післявоєнного “влаштування світу” переросли у взаємну недовіру, яка потім набула відвертої ворожості і протидорства, повномасштабної “холодної війни”. Ця війна з часом набула глобального характеру, охопила політичну, економічну, ідеологічну, соціальну, екологічну і, особливо небезпечну, військову сфери. Військове протидорство привело до створення двох надпотужних військово-політичних блоків – НАТО і Організації Варшавського Договору, зіткнення яких в будь-яку мить, могло викликати глобальну термоядерну катастрофу.

СРСР, країни, що його підтримували, намагалися довести, що виникнення “холодної війни” породжене виключно агресивною суттю американського імперіалізму[×], який прагнув до завоювання світового панування, обмеження чи знищення національно-визвольного руху народів, призупинення наступу сил світового комунізму.

На противагу, в західних країнах активно формувалася громадська думка на підтримку, захист, як видавалося, єдино можливої в тих умовах зовнішньої, військової політики США, західних країн, переваг існуючої там демократії, основ конституційного ладу, прав і свобод громадян. Що ж до “холодної війни”, то головна вина за її виникнення і загострення, покладалася виключно на Радянський Союз і інші соціалістичні країни. Їх односторонньо звинувачували у насильницькому насаджуванні соціалістичного ладу в країнах Центральної і Східної Європи, підтримці комуністичного, робітничого, національно-визвольного руху, що ототожнювалося з теорією і практикою міжнародного тероризму, сіянням неприязні між народами, розпалюванням гонки озброєнь, провокуванням міжнародних конфліктів, що могли викликати нову світову війну.

[×]) вживається термінологія періоду тривання “холодної війни”.

Природньо, що наукові, публіцистичні праці, що з'явилися у післявоєнні роки, присвячені висвітленню різноманітних проблем, напрямків “холодної війни” носили виключно апологетичний характер, захищали позиції, інтереси США, НАТО чи відповідно, СРСР, Організації Варшавського Договору.

Лише протягом останніх років, після розпаду СРСР, припинення дії Організації Варшавського Договору, зміни засад соціально-політичного ладу в колишніх соціалістичних країнах Центральної і Східної Європи, згорання протистояння між країнами капіталізму і країнами соціалізму, тобто після формальної ліквідації однієї з першопричин виникнення і загострення “холодної війни” з'явилися умови для більш об'єктивного аналізу і оцінки причин виникнення, перебігу, характеру і наслідків “холодної війни”.

У США, ФРН, Англії, Франції, інших західних країнах, а також останнім часом в Росії, Білорусі, Україні, ряді інших країн СНД все частіше з'являються наукові роботи, окремі популярні книги, статті, в яких робиться більш чи менш вдала спроба об'єктивно проаналізувати причини, характер “холодної війни”, а головне – наслідки припинення “холодної війни”. Одностайно визнається, що в и з н а ч а л ь н о ю причиною “холодної війни” була взаємна недовіра, діаметрально протилежні інтереси СРСР і США, НАТО і Організації Варшавського Договору в Європі і світі після закінчення Другої світової війни, що з часом переросли у неприкриту ворожість і ненависть. Відзначається, що провідною, однією з найгостріших, найнебезпечніших сфер “холодної війни” було військове протиборство, яке викликало нечувану за масштабами гонку озброєнь, форсоване виготовлення термоядерної, хімічної, бактеріологічної зброї і досконалих засобів її доставки.

Взаємна недовіра і ворожість не раз викликали політичні, військові конфлікти, небезпечні зіткнення (війна в Кореї, Берлінська криза, розміщення радянських ракет на Кубі, війна США у В'єтнамі та ін.), які підштовхували народи світу до безпосередньої небезпеки виникнення глобальної термоядерної катастрофи.

Чималу шкоду справі миру і міжнародного співробітництва нанесла “психологічна війна”, породжена обома ворогуючими сторонами, з притаманними

їй ідеологічними диверсіями, дезінформацією, наклепами і т.п. Саме “ психологічна війна”, ідеологічні диверсії у найбільшій мірі формували взаємну недовіру і ненависть між народами країн з тоталітарними режимами і країнами традиційної демократії.

В розпалювання ”холодної війни” були втягнуті органи розвідки і контррозвідки, дипломатичні канали, туризм, економічні, торговельні, культурно-освітні, спортивні сфери, використовуючи які сторони здійснювали шпигунство, ідеологічні диверсії, намагалися розповсюджувати інформацію чи дезінформацію, що компрометувала зовнішню, внутрішню політику урядів США чи відповідно СРСР, підривала довіру до політичного керівництва цих країн і т.ін.

На жаль, деякі праці, опубліковані останнім часом, в яких простежується намагання з позицій сьогодення висвітлити проблеми витоків, характеру, наслідків ”холодної війни”, знову хибують на односторонність, тенденційність.

Ці обставини, прагнення шляхом об’єктивного аналізу виявити істинні обставини, що породили ”холодну війну”, її підривний, дестабілізуючий, вибухонебезпечний характер, далеко йдучі наслідки обумовили в и б і р т е м и цього дисертаційного дослідження.

Про а к т у а л ь н і с т ь т е м и дисертаційного дослідження свідчить насамперед те, що визріла настійна необхідність дати чітку, науково виважену, об’єктивну оцінку історичних причин виникнення, суті, характеру, руйнівних наслідків ”холодної війни”;

Важливо оцінити шкоду, яку нанесла ”холодна війна” провокуванням конфліктів між народами Землі, згортанням нормальних міждержавних стосунків, надмірною гонкою озброєння, зокрема термоядерного, а, отже, марнотратним виснаженням матеріальних, фінансових, людських ресурсів, так необхідних для розв’язання гострих економічних, соціальних, екологічних проблем у всіх регіонах світу.

Актуальною є потреба з’ясувати, які заходи повинні бути здійснені, щоб запобігти в майбутньому виникнення ”холодних війн”, відродити довіру і співпрацю всіх народів світу на рівноправних засадах, забезпечити у рамках співпраці з

Організацією Об'єднаних Націй, європейськими політичними миротворчими структурами рівність всіх країн і народів, надійну гарантію миру і безпеки всім державам Європи і світу, подолати зростаючі загрози міжнародного тероризму.

Актуальність теми визначає і те, що на рубежі XX – XXI століть європейські країни, в т.ч. країни, що стали незалежними на теренах колишнього СРСР, прагнули забезпечити свою безпеку через входження до НАТО. Нова форма співпраці натовських і не натовських держав, яку започаткувала натовська програма “Партнерство заради миру”, зближення НАТО і Росії, новий статус взаємодії Росії з керівництвом НАТО кардинально змінили військового-політичну ситуацію на Європейському континенті. Підкреслимо, що і керівництво України фактично ініціювало конституційні зміни щодо позаблоковості нашої держави. Україна порушила питання про входження до ЄС на правах асоційованого члена. Офіційно розпочата процедура вступу України до Північноатлантичного Альянсу. Все це обумовлює перегляд військово-політичної доктрини держави, а її розробка вимагає більш детального аналізу протистояння країн різних соціально-економічних систем в умовах “холодної війни”, їх наслідків.

Тема наукового дослідження т і с н о п о в ‘я з а н а з науково-дослідницькою проблематикою Інституту гуманітарних та суспільних наук Національного університету “Львівська політехніка“, Львівського Військового інституту при Національному університеті “Львівська політехніка“, які планово, послідовно працюють над дослідженням проблем історії міжнародних відносин, історії, теорії і практики розбудови Збройних Сил України, військової політики Української держави, національної безпеки України.

М е т а дослідження: на основі аналізу офіційних документів, вітчизняних, зарубіжних наукових, літературних джерел виявити причини загострення після закінчення Другої світової війни відносин між двома протилежними суспільно-політичними системами, ґрунтовно дослідити витоки, характер і наслідки “холодної війни”, породженої цим протистоянням, розкрити антигуманні, часом надзвичайно небезпечні, дії керівництва СРСР, ОВД (агресія проти Угорщини, Чехословаччини, Афганістану, атомний шантаж і ін.), що нерідко породжували вибухонебезпечні

конфлікти. Дати виважену оцінку діям США, НАТО в час тривання “холодної війни”. На переконливій документальній основі показати крах комуністичної доктрини “оновлення світу”, труднощі переходу “пострадянських держав”, у тому числі України до системи Європейської безпеки.

Н а у к о в а н о в и з н а дисертаційного дослідження полягає в тому, що:

по-перше, на основі аналізу документів (колись таємних чи сфальсифікованих), публікацій зроблена спроба уважно, об’єктивно виявити (без будь-якої тенденційності і односторонності, характерних для періоду тривання “холодної війни”) і дослідити тактичні і стратегічні цілі, які ставили перед собою ворогуючі політично-мілітарні блоки – тоталітарний на чолі з СРСР і демократичний на чолі з США, розкрити методи, задуми, наслідки їх реалізації, дослідити нову розстановку політичних і військових сил в Європі і світі, яка склалася після розпаду СРСР;

по-друге, в науковий обіг вводяться нові, нещодавно оприлюднені архівні, директивні документи, що розкривають діяльність НАТО в роки “холодної війни”, його реакцію на створення Організації Варшавського Договору, гострі політичні кризи, спровоковані СРСР (Берлінська, Карибська кризи, введення радянських військ в Угорщину (1956 р.), Чехословаччину (1968 р.), агресія проти Афганістану, знищення корейського пасажирського літака і ін.), мотиви нарощування ракетно-ядерного потенціалу як протидія “радянським загрозам” і ін.

В дисертації привертається увага до оприлюднених в Росії документів (таємних чи замовчуваних в радянські часи), які розкривають справжні задуми керівництва СРСР при введенні радянських військ в Угорщину (1956 р.), Чехословаччину (1968 р.), при розв’язанні збройної агресії проти Афганістану, при розгортанні глобальних ідеологічних диверсій, наприклад, пов’язаних з святкуванням 200-річчя США, 200-річчя американської конституції і ін.;

по-третє, зроблено спробу дослідити правомірність нової розстановки політичних і військових сил в Європі і світі після розпаду СРСР, чинники, що обумовили зростання ролі НАТО у створенні нової надійної системи міжнародної безпеки, місця і ролі незалежної України в забезпеченні дієвості цієї системи, ролі і

значення зближення України і НАТО для гарантування безпеки у Східно-Європейському регіоні. Вперше з наукових позицій прогнозуються можливі зміни структури Північноатлантичного Альянсу;

по-четверте, узагальнено нові політичні документи, оприлюднені в різних регіонах світу (документи ООН, НАТО, Ради Європи, ОБСЄ, заяви глав держав, урядів і ін) щодо попередження в майбутньому нових спалахів “холодної війни” чи її рецидивів, оцінено дієвість заходів по зміцненню довіри між народами (зближення Росії і США, Росії і НАТО, України і НАТО, України і Росії, України і Європейської спільноти народів і ін.)

На основі аналізу сучасних офіційних політичних документів ООН, США, НАТО, ЄС, Росії зроблено висновок, що подолання “холодної війни”, ворожості, відчуженості між державами створили передумови для об’єднання народів в ім’я посилення боротьби з міжнародним тероризмом, мусульманським фундаменталізмом, демократичного розв’язання територіальних, міжрелігійних, міжетнічних конфліктів;

по-п’яте, спростовуються упереджені оцінки причин й наслідків “холодної війни”, які спостерігаються в працях деяких зарубіжних, зокрема американських і російських дослідників;

по-шосте, автор одним з перших в Україні істориків зробив спробу розкрити можливі наслідки входження України до Ради Європи, вступу до Північноатлантичного Альянсу, розглянути можливі варіанти змісту військово-політичної доктрини Української держави за умов припинення протистояння країн, що входили до протилежних соціально-економічних систем, формального закінчення “холодної війни”.

П р а к т и ч н е з н а ч е н н я дисертаційного дослідження полягає насамперед, у спробі з’ясування витоків, дії, механізмів, що за певних умов (міжнаціональні конфлікти, територіальні взаємні претензії та ін.) можуть обумовити виникнення в майбутньому нового вибуху “холодної війни” .

У підсумкових висновках робиться спроба привернути увагу до такого розв’язання складних міжнародних проблем, яке дозволило б в майбутньому

уникнути виникнення нової “холодної війни”, її рецидивів. Найголовніше – як зміцнити довіру між народами, запобігти політичних, військових конфліктів, приборкати руйнівну гонку озброєнь, попередити нові спалахи міжнародного тероризму.

Матеріали дисертації можуть бути широко використані у навчально-виховному процесі у навчальних закладах системи Міністерства оборони України, як посібники для викладачів, студентів, які вивчають історію міжнародних відносин, зовнішню політику незалежної України, також як посібники для військовослужбовців – слухачів системи гуманітарної підготовки.

Об’єкт дослідження. Об’єктом дисертаційного дослідження є “холодна війна”, як феномен міжнародного життя у другій половині ХХ століття.

Предмет дослідження. Предметом дисертаційного дослідження є: а) політичні і військові аспекти “холодної війни”; б) “психологічна війна” як активний чинник загострення боротьби між СРСР і США, двома протилежними системами.

Дисертант виявив ряд історичних закономірностей, дія яких вирішальним чином впливала на хід і особливо на прискорення закінчення “холодної війни”. Предметом особливої уваги дослідника було відновлення істини про причини протиборства НАТО і Організації Варшавського Договору – двох надпотужних військово-політичних блоків, яке впродовж десятиліть штовхало людство на грань глобальної термоядерної катастрофи.

Автор керувався загальновизнаними у науково-дослідницькій діяльності методологією, м е т о д а м и д о с л і д ж е н н я. В основу дисертаційної роботи покладено комплексний підхід до вивчення проблеми, тобто поєднання кількох методів, пов’язаних з рядом напрямків дослідження. Останнє положення базується на розумінні “холодної війни” як багатогранного суспільно-політичного явища, з його складовими – військовим, зовнішньополітичним, економічним, ідеологічним і іншими чинниками.

В дослідженні було використано метод порівняння, метод аналізу документів, ряд соціологічних методів – факторний, системного аналізу.

Особистий внесок здобувача у розробку проблеми, що досліджувалася в дисертації. Дисертація є самостійною науковою розробкою здобувача. Стислий зміст, найважливіші положення основних розділів дисертації висвітлені у самостійно написаних 4 статтях, опублікованих у визначених ВАКом України збірках наукових праць, а також у навчальних посібниках “Європейський вибір України”, “Україна і НАТО”, “Незалежна Україна в системі міжнародних зв’язків”, “Україна і позаєвропейський світ”, написаних у співавторстві з Б. А. Катиренчуком, А. В. Калашніковим, М. П. Гетьманчуком, А. В. Панюком, Л. П. Шлемкевичем і ін. В колективно опублікованих працях автор самостійно досліджував витоки, хід і наслідки “холодної війни”, проблеми військового, ідеологічного протиборства між США та СРСР, НАТО і Організацією Варшавського Договору.

Р е а л і з а ц і я : Висновки і рекомендації, що випливають з дисертаційного дослідження, узагальнені в статтях, опублікованих в збірниках наукових праць Інституту гуманітарних та суспільних наук Національного університету “Львівська політехніка”, Військового інституту імені гетьмана Петра Сагайдачного при Національному університеті “Львівська політехніка”, а також в 4-х колективно написаних і опублікованих навчальних посібниках. Опубліковані матеріали спрямовані на формування громадської думки щодо запобігання в майбутньому злочинних проявів “холодної війни”, утвердження миру, міжнародної безпеки, більшої довіри між народами.

А п р о б а ц і я результатів дисертації: результати дисертаційного дослідження розглянуті і обговорені на науково-практичній конференції за міжнародною участю у Львівському регіональному інституті державного управління Української Академії державного управління при Президентові України (22 січня 2002 року), а також розглянуті на засіданнях кафедри історії України, науки і техніки, кафедри політології і соціології Національного університету “Львівська політехніка”, на наукових конференціях професорсько-викладацького складу Інституту гуманітарних та суспільних наук Національного університету “Львівська політехніка”, Військового інституту при Національному університеті “Львівська політехніка”. Одержали схвальну оцінку.

Крім того, по темі дисертації автором здійснено 8 наукових публікацій, у тому числі 4 без співавторів.

Структура та об'єм дисертації. Дисертаційна робота побудована за проблемним принципом і складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку джерел і літератури (всього 248 найменувань). Загальний обсяг дисертації (без списку джерел) складає 175 сторінок.

РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛА

“Холодна війна” – одна з найдраматичніших сторінок історії другої половини ХХ століття – до цього часу інтенсивно досліджується політичними діячами, істориками, політологами, філософами, журналістами. Витокам “холодної війни”, причинам її виникнення, перебігові, наслідкам присвячуються численні наукові праці, дисертації, публіцистичні твори, журнальні статті, телевізійні, газетні коментарі.

Оскільки “холодну війну” ініціювали і вели ворогуючі між собою об’єднання західних країн на чолі з США і соціалістичний табір на чолі з СРСР, то, природньо, що найбільша кількість публікацій з цього приводу припадала саме на країни, що входили до цих політичних угруповань. Підкреслимо, що підхід до висвітлення витоків, причин виникнення, характеру, змісту, наслідків “холодної війни” у авторів з обох ворогуючих між собою військово-політичних блоків був діаметрально протилежним, базувався на непримиренних ідейних принципах.

У Радянському Союзі, інших країнах, де утворилися тоталітарні режими, у наукових, численних масових публіцистичних виданнях переважали погляди, що вина за виникнення “холодної війни”, надання їй руйнівного, деструктивного характеру, розпалювання взаємної недовіри, неприязні і навіть ненависті, провокування політичних, військових конфліктів повністю покладалося на США, ЦРУ, спецслужби НАТО [Див. 92,94,45,64,140 і ін.]. Як показує дослідження, з чисто пропагандистською метою США, НАТО приписувалося прагнення шляхом активного використання всіх властивих “холодній війні” підступних методів боротьби витіснити з міжнародної арени СРСР – головного суперника у боротьбі за світове лідерство, підірвати міжнародний комуністичний рух, нав’язати волелюбним народам Землі проамериканський спосіб життя.

Пропагандистські центри США, Великобританії, Франції і інших західних країн, спецслужби НАТО, в свою чергу, намагалися довести, що “холодна війна” – єдино можливий засіб відсічі вільного світу комуністичним загрозам, які набули особливо небезпечного характеру після закінчення Другої світової війни. В

численних публікаціях сіялася недовіра до радянських зовнішньополітичних дій, його мирних ініціатив. Як вияв міжнародного тероризму, дестабілізуючий чинник, оцінювався підтримуваний СРСР національно-визвольний рух в країнах Азії, Африки, Латинської Америки. Громадськість західних країн переконували у тому, що специфічними засобами “холодної війни” США, військово-політичні структури НАТО намагалися протистояти “загрозам комунізму”, відстояти завоювання західної демократії, права і свободи громадян, які грубо порушувалися комуністами [Див. 143,121,117,215 і ін]. У час тривання “холодної війни” в США, СРСР, інших країнах – учасницях протилежних військово-політичних блоків - найчисленніші публікації присвячувалися найгострішій, найнебезпечнішій ділянці протиборства між силами соціалізму і капіталізму – військовій. В СРСР, Польщі, Чехословаччині, Угорщині, Румунії, Болгарії, Німецькій Демократичній Республіці в прикрашеному, ідеалізованому вигляді пропагувалася діяльність Організації Варшавського Договору. Ця могутня військово-політична структура видавалася як суто оборонна, покликана збройно захищати завоювання реального соціалізму [Див. 20,49,100,105,116 і ін].

Відчувалося прагнення довести, що участь Організації Варшавського Договору у широкомасштабній, до того ж економічно, фінансово виснажливій гонці озброєнь була спровокована США, НАТО, які будь-що прагнули до завоювання відчутної мілітарної переваги над країнами соціалізму.

Становлять незаперечний інтерес роботи, в яких робляться спроби проаналізувати проблеми військового протиборства між США і СРСР в умовах т.зв. розрядки міжнародної напруги. Обидві ворогуючі сторони прилюдно заявляли про згубність подальшого курсу на подовження гонки озброєнь, безперспективність і абсурдність спроб випередити один одного у розбудові і модернізації ракетно-термоядерного потенціалу. В той же час приховано, гарячково робилися відчайдушні спроби випередити суперника у цьому злочинному змаганні. Найгостріший і матеріально найбільш виснажливий період змагання у гонці озброєнь пов’язувався з періодом перебування при владі президента США Р.

Рейгана [Див.62,63,102,121 і ін]. Природньо, що старанно замовчувалося те, чим була викликана така політика президента США Р.Рейгана.

Проведений в ході дисертаційного дослідження аналіз показує, що радянські автори, як і деякі автори з інших соціалістичних країн, старанно приховували або свідомо перекручували факти, що викривали Організацію Варшавського Договору як агресивну організацію, як сліпе знаряддя в руках політичного керівництва Кремля. Тенденційно, однобоко висвітлювалися події в Угорщині (1956р.) [Див. 55,80,162,121,143 і ін], Чехословаччині (1968-1969 рр.) [Див. 45,55,63,193 і ін].

Події 1956 р. в Угорщині, 1968-1969 рр. в Чехословаччині, які спровокували гострі політичні кризи в Європі, показали справжнє обличчя політичного керівництва СРСР, Організації Варшавського Договору, що осмілилися піти на збройне вторгнення військ ОВД на території суверенних соціалістичних держав виключно з метою врятування там прогнилих тоталітарних комуністичних режимів.

Нечисленні роботи, видані в СРСР, в яких більш-менш ґрунтовно чи побіжно розглядалася діяльність НАТО, давали цьому могутньому військово-політичному блоку негативну оцінку [Див. 55,94,103,89,100 і ін]. Альянс зображався як сліпе збройне знаряддя, виконавець волі американського імперіалізму у боротьбі за світове панування, відвернення загрози комунізму, врятування колоніального ладу в країнах Азії, Африки, Латинської Америки. Природньо, що наукові, публіцистичні праці з проблем створення і діяльності НАТО, опубліковані в країнах Заходу, зокрема ті з них, що були розраховані на радянського читача, оцінювали діяльність Північноатлантичного Альянсу з цілком інших позицій. Створення НАТО розцінювалося як рішуча реакція країн Заходу на агресивні дії Сталіна і його оточення, що прагнули у перші післявоєнні роки кардинально перекроїти на користь СРСР кордони сусідніх європейських країн. На НАТО покладался обов'язок відстоювати інтереси країн Заходу, збройно протистояти загрозам комунізму, стати головним гарантом миру і безпеки народів [Див. 31,52,102,121,143 і ін].

Практично до останнього часу не існувало дисертаційних досліджень, де б з позицій неупередженості робилися спроби аналізувати різнопланові процеси, пов'язані з бурхливим триванням “холодної війни”, а головне – з причинами її

припинення. Заслужують більшої уваги ті поодинокі докторські, кандидатські дисертації, в яких неупереджено аналізується діяльність НАТО і ОВД. Привертає до себе увагу кандидатська дисертація Брусіловської О.І. на тему “Політика США щодо Східної Європи після Другої світової війни: аналіз концепцій сучасної американської політології” [75]. Автор зуміла розкрити причини зростання настроїв антирадянизму, антикомунізму в американському суспільстві, зміни векторів зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки щодо країн Східної Європи під впливом наростаючого тиску на цей регіон з боку СРСР. Хронологічні рамки дослідження не дозволили автору простежити зміни зовнішньої політики США на найбільш гострих, заключних етапах “холодної війни”.

Пилявець Р.І. присвятив свою кандидатську дисертацію об’єктивному дослідженню всіх політичних, військових обставин вторгнення в 1956 році радянських військ на територію суверенної держави Угорщини [81]. Автор зумів доказати облудність заяв радянського керівництва про прагнення до поваги національного суверенітету держав, вірність принципам міжнародного права, показав справжню суть соціалістичного інтернаціоналізму. Робота важлива спробою розкрити достовірні дані про репресивні дії радянських військ проти угорських патріотів.

Пулим О.В. зробив спробу в своїй кандидатській дисертації розкрити роль Збройних Сил України як фактора створення та забезпечення існування системи колективної безпеки в Європі, після розпаду СРСР, у взаємодії з НАТО [82]. Автор зумів проаналізувати і узагальнити великий фактичний матеріал, зробити доказові висновки щодо зростаючої ролі Збройних Сил України у створенні системи колективної безпеки в Європі. І це нова політична реальність, обумовлена розпадом СРСР і закінченням “холодної війни”. Об’єктивно оцінюється зростаюча роль НАТО в Європі після закінчення “холодної війни”.

Окремо слід розглянути наукові, публіцистичні роботи, в яких робилися спроби висвітлити проблеми економічного змагання двох систем в роки “холодної війни” [Див. 102,121,154,155,188 і ін]. Насамперед, кидається у вічі те, що радянські дослідники будь-якою ціною намагалися довести вади ринкової

економіки в західних країнах, неефективність західної моделі економічного розвитку. Вишукувалися найменші приводи (безробіття в окремих районах, обездоленість певних соціальних груп населення, економічні, фінансові кризи і ін.), щоб довести правомірність марксової теорії про неминучість заміни капіталізму соціалізмом, а згодом і комунізмом. Запропонований США “План Маршалла” був розцінений в радянських керівних колах, як спроба американського імперіалізму закріпитися на Європейському континенті, у тому числі в ім’я зміцнення більшої військової наступальної спроможності [161]. В той же час найменші спроби відійти від примусово нав’язуваних радянських моделей будівництва планової економіки соціалістичним країнам Східної і Центральної Європи з боку СРСР рішуче придушувалися. Більше того, реальна спроба керівництва чехословацької компартії проекспериментувати доцільність допустити “співіснування” планової і ринкової економіки завершилася трагічно – збройною окупацією Чехословаччини військами Організації Варшавського Договору (1968 р.). Наслідком догматизму радянського керівництва в економічній політиці була приреченість економік європейських соціалістичних країн на постійно зростаюче відставання від економічно процвітаючих країн Західної Європи. Паростки інтеграції економік соціалістичних країн, створення для цієї мети Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), свідчили про прагнення керівництва СРСР передовсім задовольнити інтереси військово-оборонного комплексу.

В кінцевому рахунку економіка соціалістичних країн, у тому числі Радянського Союзу, не витримала нищівного тягара зростаючих обсягів виготовлення зброї. І це стало однією з причин припинення дії Організації Варшавського Договору, програшу СРСР у “холодній війні”.

Проте в радянський час в науковій літературі всіляко замовчувалися ознаки наростання економічної кризи в соціалістичних країнах, а інтегральні процеси, які примусово запроваджувалися Москвою, видавалися за торжество марксистсько-ленінської теорії. Саме життя відкинуло ті теорії як шкідливі, міфічні.

Загальновідомим є твердження про те, що однією з найпотворніших витворів “холодної війни” була т. зв. “психологічна війна”. Керівництво КПРС, виходячи з

марксистсько-ленінських догм, ніколи не приховувало того, що єдиною ділянкою “холодної війни”, де неприпустиме мирне співіснування, була ідеологічна боротьба.

Природньо, що багаточисленні наукові, публіцистичні праці, в яких висвітлювалися питання ідеологічної боротьби, видані в США, країнах Заходу, чи, навпаки, в СРСР, європейських країнах соціалізму, вирізнялися безкомпромісністю, непримиренністю, антиімперіалістичною чи, навпаки, антикомуністичною спрямованістю.

Як показує аналіз, в СРСР, інших соціалістичних країнах в роки “холодної війни” особливо стимулювався захист докторських, кандидатських дисертацій, в яких робилися спроби доказати неспроможність антикомунізму, антимарксизму, ворожість національним інтересам “буржуазної” ідеології, націоналізму, маоїзму, сіонізму, ревізійнізму. Ідеологи КПРС розраховували на те, що маючи солідну наукову підтримку, легше вдасться досягти переваги у “психологічній війні” проти країн Заходу. Дійсно, Бабкін В.Д., Боженова Г.С., Корнев Г.Д., Зінченко Ю.Ф., Недюха Н.П. [Див. 73,74,75,78,80 і ін.], у своїх дисертаціях робили відчайдушну спробу доказати наукову неспроможність антикомунізму, антимарксизму, антиленінізму, антирадянизму, націоналізму, сіонізму, ревізійнізму, теорії та практики маоїзму – навпаки науково доказати історичну приреченість імперіалізму, зокрема, американського, доказати, що аморальність, агресивність, завойовницький потяг, соціальні антагонізми закономірно, історично притаманні виключно сутності імперіалізму.

Після розпаду СРСР багато з вищеназваних авторів прилюдно визнали помилковість критичних ортодоксальних оцінок антикомунізму, зроблених свого часу під тиском домінуючої в СРСР політичної системи.

Викликає неабиякий науковий інтерес стаття відомого фахівця генерала В.Гудими на тему: “Розвиток інформаційної боротьби”. Автор аналізує перебіг “психологічної війни” у роки “холодної війни”, підступність, спотворення фактів, які допускали обидва ворогуючі між собою блоки [114].

Свого часу в СРСР, європейських країнах соціалізму, з ініціативи компартій, що діяли в західних країнах було видано численні праці з питань ідеологічної боротьби [Див. 3, 9, 11, 12, 29, 43, 87, 89, 104, 129, 136, 167 і ін].

Як уже відзначалося, найбільші зусилля всіх структур і органів контрпропаганди в СРСР зосереджувалися на спробах довести ненауковість, надуманість теорії і практики антикомунізму, антирадянизму, сіонізму, маоїзму, буржуазного націоналізму, ревізійнізму, реформізму, роздуваючи які західна пропаганда ніби-то намагалася дискредитувати марксистсько-ленінську теорію. Цим проблемам були присвячені докторські, кандидатські дисертації, монографії, навчальні посібники, популярні видання, журнальні статті і т. д.

Контрпропагандистськими засобами цілеспрямовано робилися спроби викрити дестабілізуючу, агресивну зовнішню політику США, інших західних країн, військово-політичних структур НАТО. Широко пропагувалися мирні ініціативи СРСР, зокрема щодо обмеження гонки ракетно-ядерної зброї, припинення випробувань ядерної зброї, заборони хімічної, біологічної зброї. Спотворено висвітлювалася діяльність у цих питаннях провідних західних країн.

Окремого розгляду заслуговують публікації, в яких контрпропагандистськими засобами робилися спроби спростувати, розвінчати проникаючі до СРСР матеріали західної пропаганди, прищепити радянським людям стереотипи комуністичних мислення і переконань, в свою чергу переконати масову аудиторію в західних країнах в антинародній, агресивній зовнішній політиці урядів США, країн-учасниць НАТО, в навмисному роздмухуванні гонки озброєнь, в підштовхуванні міжнародної ситуації до подальших ускладнень, конфліктів і т.д.

Література з питань “психологічної війни”, видана в США, Канаді, Великобританії, Франції, ФРН і інших західних країнах, покликана була в першу чергу довести ненауковий, міфічний характер догм марксизму-ленінізму, надуманий, безперспективний характер концепцій будівництва комуністичного суспільства, загрозу вільному світові з боку комунізму, який пов’язувався з обмеженням прав і свобод громадян, згортанням демократії, підтриманням міжнародного тероризму, встановленням диктатури, тоталітарних режимів.

Постійно підкреслювалося, що комунізм органічно пов'язується з репресіями, насильством, злочинністю. Розкриваючи реальний соціальний кризовий стан в соціалістичних країнах, убогість соціалістичного способу життя, злиденне існування багатьох прошарків населення, західна пропаганда, західні засоби масової інформації, пропагандистські центри і служби таким чином намагалися прищепити населенню західних країн, особливо молоді зневіру в комуністичних ідеалах, розчарування у радянських міфічних моделях “соціалістичного оновлення світу” [Див. 87,127,106,104 і ін].

Особлива увага приділялася розкриттю діяльності антикомуністичних центрів, науково-дослідницьких інститутів і кафедр з проблем антикомунізму, антирадянизму, емігрантських націоналістичних організацій, об'єднань, видавництв, різноманітних ревізійністських, реформістських, сіоністських, маоїстських союзів, блоків, організацій, які прагнули об'єднати всі антирадянські елементи в еміграції, підпорядкувати їх зусилля єдиному антикомуністичному фронту, дії якого координувалися найвищою політичною елітою провідних західних країн.

Останнім часом опубліковано ряд книг, автори яких роблять спробу висвітлити правду про одну з найбільш утаємничених ділянок “холодної війни” – взаємне шпигунство, діяльність органів розвідки і контррозвідки. О. Гордієвський, П.Судоплатов, [40,182] наприклад, які довгі роки перебували на відповідальних посадах в НКДБ, КДБ СРСР відверто розповідають про методи знешкодження небезпечних для діючої радянської системи лідерів підпільних націоналістичних організацій, сіоністських центрів, діячів дисидентського руху і т.д. Розкриваються методи вербування на Заході агентури, використання шпигунської мережі для збору довірчої інформації, що потім активно використовувалася у підривній роботі проти супротивників у “холодній війні”. Повчальними є розповіді про спроби знешкодження зарубіжної шпигунської агентури, яка спромоглася вжитися в партійні, радянські, господарські, військові структури Радянського Союзу і діяла в інтересах зміцнення національної безпеки західних країн [31].

Наукове дослідження певною мірою полегшувало те, що протягом останнього часу під впливом нової міжнародної атмосфери – атмосфери поступового

відродження довіри, співпраці між народами, урядами більшості демократичних країн світу, зокрема між Росією і США та НАТО розтаємничуються, стають доступнішими науковим дослідникам багато державних таємниць, документів, що пильно оберігалися в роки “холодної війни”. Зокрема, нещодавно опубліковано збірники документів керівних структур НАТО, в яких міститься оцінка, конкретні плани дій НАТО у зв’язку з утворенням Організації Варшавського Договору, гострими світовими політичними кризами (розміщенням радянських ракет на Кубі, вторгненням радянських військ в Угорщину (1956), Чехословаччину (1968), агресією СРСР проти Афганістану і ін.) Розкривається і обґрунтовується курс НАТО на досягнення переваги над СРСР в галузі ракетно-термоядерного потенціалу і ін [Див. 31, 33, 34, 35 ,52].

Певним позитивом в дослідницькій роботі стало і те, що в Росії теж розтаємничено деякі документи, що зберігалися в державних архівах колишнього СРСР. Стали більш доступними документи і матеріали, що ще донедавна зберігалися як цілком таємні, таємні чи з позначкою “ДСК” в спец фондах закритих бібліотек (Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Академії суспільних наук при ЦК КПРС, ЦК ВЛКСМ, військових академій ім. Леніна, Генерального штабу МО СРСР, інституту міжнародних відносин МЗС СРСР і ін.). В цих спецфондах поряд з літературою гострого антикомуністичного, антирадянського, націоналістичного змісту, що здебільшого добувалися за кордоном для довірчого інформування партійної, радянської еліти, зберігалися реферативні збірники, інформаційні бюлетені, в яких висвітлювався зміст “найнебезпечніших” антикомуністичних, антирадянських чи націоналістичних праць, директив, настанов НАТО, спецслужб США (ЦРУ, ЮСІА і ін.), з проблем “психологічної війни”. Але одночасно ідеологічні відділи ЦК КПРС, наукові, координаційні центри з проблем контрпропаганди Академії суспільних наук при ЦК КПРС, ЦК ВЛКСМ, Інституту наукової інформації по суспільних науках АН СРСР, довірчо публікували настанови, узагальнюючі матеріали, методичні поради з питань організації контрпропаганди, наступальної боротьби проти буржуазної ідеології. [Див. 4, 11, 12, 26, 43 і ін.]

Розкриваючи джерелознавчу базу дослідження, не можна не відзначити набуваючі поширення, зокрема в США, Росії, тенденції до дослідження і висвітлення т. зв. “нової історії “холодної війни””. На початку 90-х років минулого століття, коли під впливом революційних змін в країнах Східної Європи, розвалу Берлінської стіни, розпаду СРСР “холодна війна” стала відходити в історичне минуле, і, отже, коли за цих умов почав швидко відновлюватися демократичний лад в країнах колишнього соціалістичного табору, з’явилася нагальна потреба більш правдиво оцінити і висвітлити всі найгостріші аспекти “холодної війни”. Поступово “привідкривалися” деякі колись цілком таємні російські і східноєвропейські архіви. Як уже відзначалося, були розтаємнені деякі важливі документи НАТО, зокрема щодо визначення стратегії НАТО у протидії Організації Варшавського Договору. На новій документальній основі були підготовлені і видані перші наукові праці, в яких зроблено спробу переглянути попередні оцінки і інтерпретації генези і динаміки “холодної війни”.

В Росії першими працями, що викликали підвищений інтерес наукової громадськості, журналістів не лише Росії, а й інших країн СНД, була колективна наукова праця “Радянська зовнішня політика в роки “холодної війни” (1945-1985) . Нове прочитання [55] “Авторами цієї праці відстоювалися погляди, що кожна з конфронтуючих сторін (США чи СРСР) несла свою вагому частку відповідальності за розв’язання, наступне загострення “холодної війни”. Загострювалася підвищена увага до з’ясування справжніх мотивів поведінки ворогуючих сторін, багатовекторності, вагомих геополітичних причин походження, загострення “холодної війни”. Серед них чільне місце посідали докорінні відмінності в ідеології, природі радянської тоталітарної і західної демократичної внутріполітичних систем. Крім, того належним чином було оцінено роль суб’єктивного фактора, роль особистих якостей лідерів двох протилежних блоків держав – Й.Сталіна, Ф.Рузвельта, М.Хрущова, Дж. Кеннеді і ін. Часто недопустима для політичного діяча впертість, заповзятість, зарозумілість, зайва підозра, схильність до одноособового вирішення складних проблем інколи приводили до здійснення авантюричних, не виважених акцій, які лише за випадкового збігу обставин, все

більшого розуміння лідерами ворогуючих сторін загрози повного взаємного знищення, стримували США і СРСР від застосування один проти одного атомної зброї при розв'язанні гострих глобальних чи регіональних військових, політичних конфліктів.

Для наукового дослідження істинних витоків, змісту, характеру “холодної війни” вагоме значення має мемуарна література, зокрема опублікована останнім часом. Серед книг такого жанру, особливе місце займають видання, які належать колишнім провідним діячам СРСР, що безпосередньо впливали на витoki, перебіг – “холодної війни”. Це опублікований запис бесід з В.М.Молотовим – колишнім одним з найближчих соратників Й.Сталіна, багаторічним Міністром закордонних справ СРС [71], мемуари М.С.Хрущова – колишнього керівника КПРС і радянського уряду [69], А.А. Громико – видатного радянського дипломата, Міністра закордонних справ СРСР і ін.[62]. Великими тиражами були видані мемуари колишніх провідних діячів дипломатичної служби СРСР – Г.М.Корнієнка [64], А.Ф.Добриніна [63], В.М. Фаліна [67,68], О.А. Троянівського [66] і ін.

По-суті першочергове значення для об'єктивної оцінки дій СРСР впродовж одного з найнапруженіших десятиліть тривання “холодної війни” (1953 – 1964 рр.) мали мемуари М.С.Хрущова [69,70]. Саме в цей період, майже одноособово здійснюючи керівництво КПРС і радянським урядом, М.С.Хрущов не раз підводив світ до глобальної термоядерної катастрофи через провокування, роздмухування Берлінської, Карибської криз, введення радянських військ в Угорщину (1956), матеріальну, фінансову, військову підмогу національно-визвольним рухам, терористичним угрупованням багатьох країн Африки, Азії, Латинської Америки і ін. На жаль, в книзі всіляко виправдовуються дії кремлівського керівництва, односторонньо, безапеляційно у загостренні протиборства між США і СРСР, країн НАТО і Організації Варшавського Договору звинувачуються лише США – як вважав М.Хрущов, основний претендент на завоювання світового лідерства.

В.М. Фалін, як завідувач міжнародним відділом ЦК КПРС, а згодом посол СРСР в ФРН добре знав про “механізми”, “технологію” формування зовнішньої політики СРСР, військово-політичних акцій Організації Варшавського Договору. В

своїх роботах [67, 68] В.М.Фалін переконливо показує суб'єктивізм, часом особисту амбіційність і невваженість кремлівських лідерів при прийнятті надзвичайно важливих, часом доленосних для СРСР поворотів у зовнішньополітичній діяльності, що в кінцевому рахунку вело до величезних марнотратних матеріальних, фінансових витрат, підвищення ризику військового зіткнення з США, НАТО, підриву міжнародної довіри до СРСР, як великої держави, що постійно декларувала своє прагнення до зміцнення миру і міжнародної безпеки (агресія проти Афганістану, авантюрне нав'язування раду африканських країн розвитку по шляху соціалістичної орієнтації і ін.)

Привертає до себе увагу і книга Г. М. Корнієнка "Холодна війна. Свідectво її учасника"[64]. Автор книги – колишній перший заступник Міністра закордонних справ СРСР, близький прибічник кремлівських лідерів, який в силу свого високого службового становища стояв біля витоків багатьох зовнішньополітичних акцій керівництва СРСР, що привели до виникнення, а потім і до загострення "холодної війни". В книзі обережно, з застереженнями визнається причетність радянського керівництва до багатьох авантюрних, необдуманих вчинків, які вкрай загострили міжнародну ситуацію, підштовхнули світ до нової хвилі "холодної війни" (Берлінська криза, Карибська криза, знищення корейського пасажирського літака, Афганська війна і ін.). В тій же мірі відповідальність за розв'язання "холодної війни" автор покладає і на правлячі кола США. Підкреслимо, що в книзі аналізуються виключно зовнішньополітичні аспекти "холодної війни".

Багаторічний, посол СРСР в США А.Добринін у своїй фундаментальній мемуарній роботі [63] на ґрунтовній джерелознавчій, документальній основі розкриває динаміку, зміни у підходах різних президентських адміністрацій США до СРСР, радянських політичних лідерів - М.Хрущова, Л.Брежнєва, М.Горбачова, зовнішньої, військової політики, яку здійснювали ці лідери, А.Добринін визнає, що різні підходи американських президентів до СРСР мали достатньо об'єктивне підґрунтя - захист національних інтересів США, віра у необхідність протидіяти комуністичним загрозам, зростаючій військовій могутності СРСР. Хоч А.Добриніну вдалося переконати читачів, в тому, що на американську політику, конкретні

силові дії США теж нерідко впливали суб'єктивні чинники - емоційність (чи точніше) амбіційність американських президентів Дж.Кеннеді, Р.Ніксона, Р.Рейгана і ін. В цілому в книзі виправдовується зовнішня політика СРСР, односторонньо звинувачуються США у загостренні "холодної війни".

В цих і аналогічних інших публікаціях, попри спроби їх авторів виправдати зовнішню політику СРСР, виправдати свої особисті дії, вчинки в роки "холодної війни", містять багато цінної інформації, спроможної допомогти краще розуміти істинні мотиви радянського керівництва при провокуванні чи розв'язанні гострих глобальних, регіональних конфліктів.

Належить серйозно оцінити глибоку еволюцію поглядів на витоки, характер, а головне – наслідки "холодної війни", що спостерігається протягом останнього часу серед науковців США і інших західних країн. Цією – достатньо плідною дослідницькою, видавничою діяльністю зайняті потужні наукові центри, кваліфіковані фахівці - історики, політологи, філософи, журналісти, які працюють не лише в галузях історії чи політології, а й в сферах конфліктології, системної теорії міжнародних відносин, політичної психології і ін. З'явилася ціла низка індивідуальних, колективних монографій, публікацій в пресі, автори яких прагнуть звеличити, підвищити роль, заслуги США, НАТО, країн Заходу в успішному, переможному завершенні "холодної війни", розпаді СРСР, Організації Варшавського Договору. Масовими тиражами видаються, перевидаються оприлюднені тексти промов, послань, мемуари колишніх президентів США Ф.Рузвельта, Г.Трумена, Д.Ейзенхауера, Дж. Кеннеді, Л.Джонсона, Д.Картера, Р.Ніксона, Р.Рейгана, Дж.Буша, прем'єр-міністра Великобританії У.Черчілля, президента Франції генерала де-Голля, канцлера ФРН В.Бранта, а також видатних американських політиків Г.Кіссінджера, Зб.Бжезінського і ін. Всі ці видатні державні діячі одностайно заявляють про свій визначний особистий вклад у відстоювання західної демократії, посилення протидії комуністичним, радянським загрозам. Мемуари цінні тим, що за відсутності архівних документів, які все ще зберігаються як цілком таємні, містять багатий фактичний матеріал відтворюють оцінку американського керівництва щодо лідерів СРСР,

соціалістичних країн, які істотно впливали на політичний клімат в Європі і світі впродовж тривання "холодної війни".

Відоме англійське видавництво Френка Касса заснувало - видання спеціальної серії "Історія холодної війни". В рамках цієї серії була випущена колективна монографія "Переглядаючи холодну війну підходи: інтерпретація, теорія". Автори, вдаючись до узагальнених матеріалів симпозіуму американських і європейських істориків, що відбувся в Осло (Норвегії), критично розглянули концептуальні, методологічні підходи своїх попередників до висвітлення проблем історії "холодної війни". З ініціативи цього видавництва при співучасті Інституту загальної історії Російської Академії Наук, Лондонської школи економіки і політичних наук, участі відомих європейських, американських фахівців по дослідженню історії "холодної війни" наприкінці 2000-го року було започатковано видання журналу "Історія холодної війни". Напередодні, в 1999-році, спеціалізований журнал по дослідженню холодної війни розпочав видавати Гарвардський університет [124, С.18-24].

Стало відомо, що з 1996р достатньо успішно функціонує в США Програма відкритого дому (Open House Program). Серед її засновників були Міністерство оборони США, Державний департамент, Бібліотека Конгресу США, структури НАТО, урядові інститути Угорщини, Польщі, Румунії. В рамках реалізації цієї Програми було здійснено мікрофільмування військових архівів в країнах колишнього Варшавського Договору, зокрема документи про придушення антикомуністичної опозиції в країнах Східної Європи після закінчення 2-ї світової війни, про події, пов'язані з Корейською війною, повстанням в Угорщині (1956), повстанням в Чехословаччині (1968), відтворено оцінки цих подій з боку політичного, військового керівництва Організації Варшавського Договору.

Відомо, що з закінченням "холодної війни" спеціалізовані наукові центри, кафедри при провідних університетах США, які вивчали "радянологію", "кремлелогію" перестали існувати. Але їх потужний науковий потенціал продовжує успішно діяти, в теперішніх умовах зорієнтований на вивчення проблем сучасної Росії, країн Східної і Центральної Європи, дослідження історії "холодної

війни”. В 90-ті роки минулого століття розпочав діяти Центр Вудро Вільсона в США по вивченню міжнародної історії, “холодної війни”.

Такі ж центри діють при університеті в штаті Огайо, Гарвардському університеті. Каліфорнійському університеті (Санта Барбара). Останнім часом розгорнулася інтенсивна діяльність по дослідженню нової історії “холодної війни” в країнах Європи. В Італії група істориків з університетів у Флоренції, Падуї, Перуджі, Римі створили Центр по вивченню історії “холодної війни”. У Східній Європі найбільш відомі такі центри в Інституті угорської революції 1956 року в Будапешті, при Софійському університеті в Болгарії. В 2000-му році болгарські науковці провели першу міжнародну наукову конференцію по проблемі “Холодна війна” на Балканах: історія і сучасність”, на якій було докладно проаналізовано негативний вплив "холодної війни" на країни Південної і Східної Європи, Середземномор'я, зокрема на Кіпр, Грецію, Югославію.

Центри по вивченню історії “холодної війни” було створено в Китаї (при університеті Східного Китаю в Шанхаї, при університеті і інституті вивчення сучасного Китаю в Пекіні). Створено аналогічні центри в ряді інших країн Азії [124, С.23-24].

Останнім часом, як стверджують факти, значно активніше досліджують нову історію "холодної війни" історики, політологи Росії. З 1995 р. в Інституті загальної історії російської Академії Наук працює Центр по вивченню історії "холодної війни". З його ініціативи в Москві в червні 2000 р. відбулася представницька міжнародна конференція по проблемі "Нова історія холодної війни: теорія, методологія, історіографія". Відбулася низка інших наукових конференцій, симпозіумів, семінарів. Опубліковані нові монографії, навчальні посібники, статті. Налагоджено плідну взаємодію російських істориків з науковцями інших країн [24, С.24].

Характерно, що і у російських, і зарубіжних дослідників триває постійно зростаючий інтерес - поряд з військовою проблематикою – до поглибленого вивчення економічних аспектів “холодної війни”, проблем ідеологічного протиборства. Як стверджують зарубіжні дослідники, обумовлене це значною

мірою тим, що закінчення “холодної війни”, розпад СРСР виявили значне відставання Радянського Союзу у сфері економіки, технічного прогресу. В свою чергу ідеологічна боротьба прискорила формування в СРСР опозиційних щодо КПРС дисидентських, національно-визвольних рухів. З дією цих чинників пов'язується прискорення процесу розпаду СРСР, закінчення “холодної війни”. Найбільш ортодоксально налаштовані зарубіжні дослідники у своїх працях ставили, як їм видавалося, правомірні запитання; чи можна за умов виявлення нових документів, фактів вважати СРСР наддержавою? Чи не перебільшував Захід т.зв. радянські загрози?

В процесі дисертаційного дослідження нові тенденції у вивченні історії “холодної війни”, нові публікації зокрема видані в Росії в межах існуючих в Україні можливостей враховані, хоч існують суттєві застереження щодо висновків, зроблених дослідженнях останнього часу, підкреслені в тексті дисертації.

Слід зауважити, що джерелознавчу базу дисертаційного дослідження суттєво збагатили можливості міжнародної інформаційної мережі “Інтернет”. Саме за допомогою цієї мережі виявилось можливим вивчити окремі документи з Фондів Інституту Франкліна і Елеонори Рузвельт (Нью-Йорк), зокрема з фонду “Кеннеді”, документи з серії “Зовнішня політика Сполучених Штатів”, деякі документи керівних структур НАТО.

Окремого розгляду заслуговують фундаментальні праці видатних істориків, політологів, в яких всебічно аналізуються витoki, перебіг, зміст, наслідки “холодної війни”. Не у всьому погоджуючись з оцінками, аргументами згаданих авторів щодо окремих подій, етапів “холодної війни”, було доцільно використати багатий фактичний матеріал по проблемі, здебільшого викладений на добротній, достовірній документальній основі.

Такою, насамперед, є Фундаментальна праця Г.Кіссінджера “Дипломатія” [143]. Автор – загальноновизнаний у світі американський політик. На переконливих фактах він розкриває, як вважає, часто необдумані, підступні дії на міжнародній арені керівників СРСР – Й.Сталіна, М.Хрущова, Л.Брежнєва, М.Горбачова, їх причетність до виникнення чи розпалювання гострих, кризових ситуацій (підтримка

агресії КНДР, КНР проти Південної Кореї, Берлінська, Карибська кризи, збройна агресія проти Угорщини, Чехословаччини, Афганістану і ін.

З більшою довірою і симпатією Г.Кіссінджер розкриває миротворчу діяльність американських політичних керівників – президентів Дж. Кеннеді, Р.Ніксона, Р.Рейгана, Дж.Буша, намагається довести, що їх антирадянські, антикомуністичні дії обумовлювалися не ідеологічною упередженістю, а конкретними підривними акціями з боку СРСР.

Г. Кіссінджер намагається довести закономірність розвалу Радянського Союзу, Організації Варшавського Договору як неминучий наслідок програшу у “холодній війні”, прогнозує зростання у майбутньому лідерських позицій на світовій арені Сполучених Штатів Америки – незаперечного переможця у “холодній війні”.

Цікавою, глибоко аналітичною є нещодавно опублікована праця американського політолога Зб. Бжезінського “Велика шахівниця. Панування Америки і його геостратегічні імперативи”[91]. Цей теж знаний у світі американський політолог переконує читачів у тому, що серед найважливіших причин програшу СРСР у “холодній війні” на першому місці є грубі прорахунки, некомпетентність, авантюризм у зовнішній і внутрішній політиці головного ідеолога перебудови в СРСР – Горбачова і його найближчого оточення. З нових позицій зображається місце Сполучених Штатів Америки у сучасній світовій історії, які за велінням об’єктивних обставин висуваються на роль абсолютного лідера у світовому співтоваристві народів, головного гаранта миру і міжнародної безпеки. За Зб.Бжезінським, настає епоха американізації світової історії. Хоч такі твердження не позбавлені певних підстав, вони ведуть до приниження ролі ООН, інших впливових міжнародних організацій, не враховують активізації міжнародного тероризму, мусульманського фундаменталізму, нової поляризації світових політичних сил, а, отже, можливості нових спалахів “холодної війни”.

Науково цінною є робота відомого французького історика Н. Верта “Історія радянської держави 1917-1991 р.”[102]. Дослідник неупереджено висвітлює обставини, що спричинилися до поступового охолодження взаємин між колишніми союзниками по антигітлерівській коаліції – Сполученими Штатами Америки і

Радянським Союзом, яке, в кінцевому рахунку, привело до виникнення, загострення “холодної війни”, утворення могутніх, ворогуючих між собою військово-політичних блоків – Північноатлантичного Альянсу і Організації Варшавського Договору. Автор доказово підводить читача до висновку, що найбільше приводів для виникнення “холодної війни”, її загострення давав Радянський Союз, здійснюючи багато в чому авантюрну, підривну зовнішню політику.

Н. Верт докладно, на конкретних фактах розкриває назрівання внутрішньої кризи в СРСР, інших країнах соціалізму, ріст дисидентських, опозиційних щодо правлячих компартій настроїв, а з часом і рухів, масово підтриманих населенням, що в кінцевому рахунку прискорило крах соціалістичної системи в Європі, розпад СРСР, припинення дії Організації Варшавського Договору. Що стосується США, то, за твердженням автора, вони змушені були реагувати на агресивні дії керівництва СРСР.

Широке коло читачів в Україні, інших країнах Європи і світу добре обізнані з працею Жана Батісти Дюрозеля “Історія дипломатії від 1919 року до наших днів”[121]. Автор досконало володіє історичним матеріалом, об’єктивно досліджує політичні процеси, зокрема у другий половині ХХ століття, коли розгорталася “холодна війна”. У книзі розкриваються найважливіші політичні події, зокрема кризові явища, які могли викликати ядерний конфлікт між наддержавами – США і СРСР. В той же час Ж.Б.Дюрозель раз-у-раз виявляє свою симпатію до західної демократії, США, НАТО, західного способу життя. Не менш переконливо автор таврує диктатуру, тоталітарні політичні режими.

Що стосується деяких російських дослідників, то не можна не зауважити, що навіть в нинішніх умовах вони схильні до тенденційності не лише в оцінці природи, характеру “холодної війни”, а й в оцінці наслідків, закінчення “холодної війни”.

М. Кулагін в статті “Народження світового порядку” [145] стверджував, що ейфорія з приводу нещодавнього закінчення холодної війни сьогодні поступається почуттю клопотаності і невизначеності відносно перспектив наступного світового порядку. Песимісти задають собі ностальгічні запитання: чи такими поганими були часи “холодної війни” з їх визначеністю, ясністю і напіввійськовою дисципліною

міждержавних відносин. Не бралось до уваги збільшення кривавих етнічних конфліктів на Балканах, на Кавказі, в Африці, Латинській Америці, нова активізація войовничого фундаменталізму в Афганістані, Алжирі, Єгипті, Пакистані і ряді інших країн, неофашизму, тероризму і політичного екстремізму в Європі, Америці, нові загрози режимові розповсюдження зброї масового знищення не тільки з боку держав, а й з боку злочинних груп.

Автор статті звертає увагу на те, що при всій апокаліпсичності перспектив глобальної ядерної катастрофи в роки “холодної війни” нинішній короткий післявоєнний період уже позбавив життя більше людей, ніж за десятиліття попереднього військового протистояння в Європі.

Фельдман Д.М. розмірковує в такому ж дусі. Він заявляє: “Кінець холодної війни, крах “залізної завіси” не виправдали пов’язаних з ними надій на встановлення довгоочікуваного миру і добросусідства між народами, а привели до дестабілізації у міжнародних відносинах в умовах краху чи послаблення серединно-блокової дисципліни” [190, С.10].

Найважливіший висновок, що випливає з розгляду історіографії проблеми “холодної війни”, полягає в тому, що і нині подекуди зберігається тенденція до необ’єктивності у висвітленні причин, перебігу і, зокрема, наслідків “холодної війни”. Розпад СРСР, припинення дії Організації Варшавського Договору не прискорили процесу відновлення істини щодо справжніх винуватців “холодної війни” і її отруйних наслідків для долі всіх народів нашої планети.

Проведений в дисертації аналіз показує, що поза увагою сучасних дослідників все ще залишається чимало недостатньо висвітлених сторінок повчальної історії “холодної війни”, її наслідків.

Вивчення наукових джерел по темі дисертації, наявних в Україні, дає підстави стверджувати, що українськими істориками, політологами зроблені лише перші кроки до вивчення і висвітлення нової історії “холодної війни”, наслідки завершення якої прискорили завоювання Україною своєї державної незалежності.

Активне входження України в політичні структури Європи, ініціювання Українською державою процедури вступу до НАТО, безумовно, сприяють

поглибленню плідних контактів українських науковців з європейськими науковими, освітніми центрами. Отже, можна висловити впевненість, що така співпраця, обмін інформацією, архівними документами, дозволять українським історикам, політологам внести і свій гідний вклад в розробку історії “холодної війни”.

Сказане ще раз підтверджує актуальність зробленої в дисертації спроби з об’єктивних, нетрадиційних, узагальнюючих позицій розглянути витоки, перебіг і наслідки “холодної війни”.

РОЗДІЛ II. ПОЛІТИЧНІ І ВІЙСЬКОВІ АСПЕКТИ “ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ”

Людство перебуває на зламі тисячоліть. Природньо, що на цьому важливому етапі історичного розвитку державні, політичні діячі усіх країн світу, а також історики, політологи, філософи, журналісти з позицій сьогодення намагаються ґрунтовніше осмислити найбільш вагомі події минулого століття, спрогнозувати, передбачити розвиток глобальних, міжнародних процесів у третьому тисячолітті.

Як уже відзначалося, серед найдраматичніших подій минулого століття – поряд з Першою і Другою світовими війнами – політично не заангажовані дослідники, насамперед зі США, Великобританії, Федеративної Республіки Німеччини, Франції, Росії, країн Східної та Центральної Європи, тобто з країн, що колись належали до ворогуючих між собою військово-політичних блоків, одностайно називають і “холодну війну”, що протягом десятиріч тримала у постійній напрузі всю людську цивілізацію. “Холодна війна” до крайніх меж загострила протиріччя між двома світовими соціально-економічними системами, зокрема між США і СРСР, двома ядерними наддержавами, які очолювали ці системи. Як показує аналіз, це протиріччя мало достатньо глибокі корені.

США, країни традиційної демократії і СРСР, а згодом і інші країни, в яких утвердилися комуністичні тоталітарні режими, по-різному сприйняли підсумки Другої світової війни. Хоч початково керівні діячі США і СРСР, на перший погляд, цілком лояльно ставилися до вистражданих, вимріяних надій народів світу на швидке подолання жахливих наслідків війни, на краще повоєнне майбутнє, відновлення розтоптаного нацистським тоталітаризмом демократії, захист прав людини, створення надійних заслонів насильству, війнам, забезпечення тривкого миру і міжнародної безпеки.

Але, як незабаром виявилось, уже в ході завершального етапу Другої світової війни, почали діяти і поступово набирали сили інші могутні чинники світової політики. З боку США і СРСР – головних партнерів у антигітлерівській коаліції в

роки війни – стали виявлятися різні, часом цілком протилежні погляди і підходи до післявоєнного устрою в країнах Європи, які в ході війни були окуповані гітлерівськими агресорами.

Дослідження чисельних фактів переконує у тому, що керівні кола СРСР, ігноруючи ухвали Ялтинської і Потсдамської конференції [Див. 28, С. 99, 185, 385], прагнули якнайшвидше скористатися сприятливою міжнародною атмосферою, викликаною крахом фашизму, для зміцнення своїх позицій у Європі та світі. В ім'я досягнення цієї глобально важливої стратегічної мети СРСР вдався до застосування різнопланових тактичних заходів. Для завоювання більшої довіри з боку народів світу до своєї зовнішньополітичної діяльності СРСР замовчував, старанно приховував правду про причетність, чималу відповідальність керівництва СРСР за розв'язання гітлерівською Німеччиною Другої світової війни. Замовчувалася правда про численні злочини, які скоїли КПРС, Сталін і його найближче оточення напередодні війни. Шляхом щедрої політичної, фінансової підтримки СРСР домігся активізації міжнародного комуністичного, робітничого руху, посилення антиколоніальної боротьби народів Азії, Африки, Латинської Америки. В умовах повного краху, банкрутства більшості провідних політичних партій в колись окупованих гітлерівцями країнах Європи, що скомпрометували себе співробітництвом з окупаційним фашистським режимом, комуністи, при безпосередній підтримці і тиску з боку СРСР швидко набирали ваги в Югославії, Албанії, Польщі, Болгарії, Румунії, Угорщині; у зоні радянської окупації Німеччини, а також в Італії, Франції, Греції і деяких інших країнах [Див.84. 101, 121,193 і ін.].

В країнах Азії, Африки, Латинської Америки крах фашизму, японського мілітаризму викликав посилення антиколоніальних рухів народів. Підживлювані екстремістськими, терористичними, здебільшого прокомуністичними елементами, при вагомій політичній, матеріальній, технічній, ідейній, а часто і військовій підмозі з боку СРСР ці рухи набули відвертого антиімперіалістичного, антиамериканського характеру.

Лідери КПРС поспішили зробити авантюрний висновок про те, що крах фашизму наближає смертельну кризу капіталізму, відкриває надзвичайно сприятливі

умови для боротьби за соціалістичне оновлення світу, започатковане жовтневою революцією більшовиків в Росії.

У керівних колах провідних західних країн, насамперед в США і Великобританії, задовго до закінчення світової війни, наростало серйозне занепокоєння посиленням агресивності міжнародного комуністичного руху, прагненням СРСР будь-якою ціною завоювати лідерські позиції в Європі і світі, насильницькими методами створити в прикордонних з СРСР країнах Східної і Центральної Європи лояльні щодо СРСР, а практично прокомуністичні політичні системи. Про це переконливо засвідчили підсумки Ялтинської, Потсдамської конференцій, на яких Й. Сталін вперто наполягав на створенні після війни лояльного щодо СРСР (фактично, прокомуністичного) уряду Польщі, домагався на умовах, вигідних для СРСР, мирного врегулювання післявоєнних відносин з Австрією, Угорщиною, Болгарією, Румунією, та й з самою Німеччиною. Ці домагання, як не дивовижно, в основному були визнані лідерами західних країн, які не бажали відвертої конфронтації з СРСР. Хоч це означало, що, наприклад, законний уряд Польщі (Лондонський, в еміграції) позбавився якнайменших можливостей реально впливати на перебіг подій в Польщі.

На довгі роки були сковані дії антикомуністичної опозиції в Польщі, інших країнах Східної і Центральної Європи.

Сьогодні видається незаперечно доведеним твердження багатьох американських політиків, істориків, які вважали, що посилення впливу СРСР у післявоєнній Європі – є наслідок грубих політичних помилок американського державного керівництва, які були допущені наприкінці війни.

“Наші дії у Другій світовій війні, політика і угоди, - писав відомий американський політолог Х.Болдуїн, - були в багатьох випадках так наївні, легковірні, політично поверхові і недалекоглядні, що робили не лише можливим, але навіть легким їх використання радянським комунізмом на власну вигоду” [150, С. 310-311]. Основний промах США, підкреслювали прихильники такої точки зору, полягав у тому, що керівники Америки, прагнучи до перемоги, забували, що війна повинна мати чітко окреслені політичні цілі. США замінили одного ворога іншим, і

як їм видавалося, Радянська Росія була страшнішим ворогом, ніж попередні. Надзвичайно небезпечним було те, що такі погляди відстоювали не лише політики, а й військові керівники США, Великобританії. Англійський фельдмаршал Монтгомері, наприклад, вважав, що англо-американські збройні сили могли боротися подалі на Схід Європи, повинні були взяти Берлін, великі політичні центри Середньої Європи – Прагу, Відень. Мантгомері не приховував того, що ці проекти він відстоював з метою “потіснити на міжнародній арені Москву” [150, С.313]. Тривалий час замовчувалося, що свої амбіційні плани щодо “найвигіднішого” завершення військових операцій проти гітлерівської Німеччини, не узгодженні з СРСР, мали керівники збройних сил США, Великобританії. Вони багато в чому підтримувалися президентом США Г. Труменом, прем’єр-міністром Великобританії У. Черчіллем. Засоби масової інформації західних країн наполегливо переконували, що основні помилки лідерами США і Великобританії були допущені на конференціях в Тегерані, Ялті і Потсдамі, коли західні союзники безпідставно зробили величезні поступки СРСР, відкривши йому шлях до досягнення військової переваги в Європі і Азії. Типовою з цієї точки зору була інформація журналу “Юнайтед Стейтс ньюз с енд уорлд ріпорт”, який писав: “Америка сама сприяла зміцненню позиції СРСР, що особливо позначилося в “незрозумілих” подіях наприкінці війни.” Чи не повинні були американські і британські війська поспішити зайняти Берлін, перш ніж росіяни? Чи не варто було американцям просунутися в Чехословаччину на схід від Праги? Чи не повинні вони були випередити Червону Армію в гонитві за Відень?” – запитував журнал [150, С. 312].

Реальні події на радянсько-гітлерівському фронті, активні дії радянських військ наприкінці війни внесли істотні корективи у плани американсько-англійського військового командування. Але сам факт існування таких планів переконливо засвідчував, що розбіжності з СРСР, антирадянські настрої у певних керівних, військових колах США, Великобританії стали чітко себе проявляти вже на заключній стадії війни, коли стало ясно, що СРСР прагне односторонньо реалізувати свої задуми, цілком не співпадаючі з ухвалами на конференціях в Тегерані, Ялті, Потсдамі.

Необхідно підкреслити, що без об'єктивного аналізу складного перебігу подій на заключному етапі Другої світової війни неможливо у повній мірі дослідити витоки “холодної війни”.

На наш погляд, ще більш ускладнилися взаємини між США, Великобританією і СРСР у перші післявоєнні роки. І це охолодження пов'язується з тими прорадянськими екстремістськими акціями, які розгорнулися під впливом СРСР у країнах Східної і Центральної Європи, де перебували радянські війська, що опинилися тут в ході боїв з гітлерівськими військами.

Найбільшу недовіру до СРСР з боку правлячих кіл країн заходу викликали тверді, часом авантюрні кроки з боку СРСР по встановленню у звільнених від фашистської окупації країнах Східної і Центральної Європи політичних режимів “народної демократії”.

Аналіз подій тих років переконує у тому, що початково до процесу створення цих прорадянських органів влади, потім невинувато розцінених як своєрідних органів “диктатури пролетаріату”, були причетні органи радянської військової адміністрації, агентура КДБ СРСР, чимало кар'єристів, певна уціліла комуністична меншість. Певну роль у підтримці частиною населення формування органів влади “народної демократії” відіграло те, що перемога СРСР у війні сформувала у наївних громадян містичну віру у соціалістичні ідеали. Позначався сильний вплив культу особи Сталіна.

Ще раз підкреслимо, що чималу роль у відносно швидкому проникненню до влади прорадянських комуністичних сил в країнах Центральної і Східної Європи зіграло те, що провідні, зокрема ліберально-демократичні партії, скомпрометували себе співробітництвом з окупаційним фашистським режимом.

Цей висновок підтверджують реальні факти.

В Польщі, чия політична трансформація першою серед Східно-Європейських країн викликала серйозні розбіжності між Сталіним і його колишніми союзниками по антигітлерівській коаліції, була початково під слабким впливом авторитету СРСР, ідей комунізму. Польська компартія була однією з найнепопулярніших в довоєнній Європі.

Проігнорувавши заперечення США, Великобританії, Сталін домігся створення у липні 1944р. в Любліні прокомуністичного Польського комітету національного визволення, розраховуючи на те, що він стане ядром майбутнього польського уряду. Незабаром радянські війська звільнили від окупантів значну частину території Польщі. За наступаючими радянськими військами слідували спеціальні каральні підрозділи, які знищували “не надійні елементи”, у т.ч. воїнів Армії Крайової, опозиційної до компартійної влади. Таким чином, створювалися підвалини для утвердження компартійного тоталітарного режиму [164, С. 356-357].

Ліквідація демократичних свобод у Польщі, сваволя репресивних органів ще більше поглибила розбіжності у взаєминах між президентом США Г. Труменом і Й. Сталіном. І все ж, різними інсинуаціями, включаючи звинувачення британських консервативних кіл у прагненні створити довкола СРСР ворожий санітарний кордон, Сталін домігся визнання західними країнами прорадянського уряду Польщі (Люблінського комітету) [102, С. 362].

Ще драматичніше розгортався процес утвердження влади “народної демократії” в Угорщині, в країні, в якій колись стійко зберігалися традиції багатопартійного демократичного державного устрою.

Під тиском радянських спецслужб 2 грудня 1944 р. в Сегеді було утворено Угорський фронт незалежності, який прийняв Декларацію, що вимагала розпуску профашистських політичних партій. 26 лютого 1945 р. такі партії, а заодно всі профашистські воєнізовані організації були розпущені і заборонені. Єдиною впливовою політичною організацією в країні, яка відстоювала демократичні права і свободи і яка зберігала легальне існування, була Партія дрібних селянських господарів. На перших повоєнних парламентських виборах у листопаді 1945 р. ця партія здобула переконливу перемогу, зібравши 57 процентів голосів виборців. Комунисти ж набрали всього 17 процентів голосів. У новій Угорській республіці, проголошеній 1 лютого 1946 р., президент Золтан Тілді та прем'єр-міністр коаліційного уряду Ференц Надь належали до партії дрібних власників. Комунисти, підтримані радянськими спецслужбами, військовими органами, розташованими в Угорщині, здійснили активні контрдії. Була проведена широкомасштабна акція по

знешкодженню “антикомуністичних елементів”, проведена чистка державного апарату, офіцерського корпусу. У грудні 1946 року – травні 1947 року комуністи спровокували розкриття і знешкодження “змови” прем’єр-міністра Ф. Надя. Під загрозою арешту йому не дозволили повернутися в країну з відпустки. “Змовникам” приписали прагнення ліквідації демократичного ладу, реставрацію поміщицько-капіталістичних порядків.

На виборах у парламент в серпні 1947 року, після зловмисної фальсифікації у підрахунку голосів, компартія одержала “підтримку” 22 процентів виборців, тобто лише кожний п’ятий громадянин “голосував” за комуністів. Але і цього вистачило для визнання компартії провідною політичною партією країни. З уряду, парламенту фактично було витіснено представників правих партій. Коаліційний уряд припинив своє існування. М. Ракоші очолив прокомуністичний уряд, а Угорщина стала державою з однопартійною політичною системою, країною “народної демократії”, з диктатурою компартії, не менш жорстокою, ніж за часів фашистського режиму Хоргі [101, С. 300-301].

Вирішальною була роль радянської армії, спецслужб СРСР у зміні політичного ладу в Болгарії. 9 вересня 1944 року в результаті скинення фашистського режиму в країні була встановлена влада “народної демократії”, яка, за оцінкою самих болгарських дослідників, виконувала функції диктатури пролетаріату. 18 листопада 1945 року на виборах в Народні Збори кандидати Вітчизняного фронту здобули підтримку 88,2 процентів виборців. 22 листопада 1946 року був сформований новий уряд, який очолив лідер комуністів Г.Димитров.

У грудні 1947 року Великі Народні Збори затвердили Конституцію Народної Республіки Болгарії, яка юридично закріпила принципи “народної демократії” як своєрідної форми “диктатури пролетаріату”. В Болгарії утвердилася однопартійна політична система з усіма витікаючими звідси негативними наслідками. До середини 1947 року при участі спецслужб СРСР в Болгарії було здійснено викриття, ізоляцію і розгром “контрреволюційної” опозиційної групи Петкова – Лулчева, інших заколотницьких формувань. Болгарія розпочала сліпе копіювання радянської моделі

будівництва основ соціалізму з притаманною їй обмеженою демократією, грубим порушенням прав і свобод громадян, репресіями, насильством [95, С. 549 - 550].

Рішучим і, як виявилось, достатньо антидемократичним був вплив радянського керівництва на зміну політичного курсу Румунії. Під тиском стрімко наростаючого наступу радянських військ у серпні 1944 року були заарештовані Й. Антонеску – глава румунського прогітлерівського уряду і члени його кабінету. 12 серпня 1944 року Румунія уклала в Москві угоду про перемир'я з СРСР і іншими країнами антигітлерівської коаліції. Це не призвело до негайного розгрому демократичних сил в країні, хоч органи держбезпеки за підтримки спецслужб СРСР вели інтенсивні “чистки” “реакційних, профашистських елементів”. Члени націонал-ліберальної і націонал-царистської партій при підтримці короля намагалися активно протистояти наступові прорадянських комуністичних сил. Новий глава уряду генерал Радеску у лютому 1945 року навіть застосуванням сили намагався призупинити провокаційний виступ прорадянського “революційного” натовпу. У березні 1945 року після семи місяців правління коаліційного уряду, утвореного на багатопартійній основі, румунський король Михайл змушений був підкоритися радянському ультиматуму, який вимагав встановлення влади “народної демократії” при домінуванні комуністів. Головою новоствореного уряду став прокомуністичний діяч Петру Гроза. В листопаді 1946 року на парламентських виборах (за визнаною в комуністичному світі системою фальсифікації у підрахунку голосів виборців) комуністи здобули відчутну перемогу. Влітку 1947 року основні опозиційні партії (у тому числі націонал-царистська партія на чолі з Маніу) були розпущені, а лідери опозиції на показовому процесі, як заколотники, були засуджені до страти. 31 грудня 1947 року король Михайл змушений був зректися престолу. В Румунії утвердився антидемократичний режим “народної демократії”, цілком лояльний щодо СРСР [170, С. 281-283].

В Чехословаччині утвердження режиму “народної демократії” проходило в достатньо сприятливій для СРСР атмосфері. У березні 1945 року в Москві відбулись переговори між діячами чеської лондонської еміграції, словацької національної ради і керівним ядром чехословацької компартії. Передбачалося створення чехословацької

держави як держави двох рівноправних народів – чехів і словаків. У квітні 1945 року в м. Кошіце розпочав свою діяльність коаліційний уряд Чехословаччини, у якому поряд з комуністами були представлені соціал-демократична, народна і демократична партії. Очолював уряд лівий соціал-демократ З. Фірлінгер.

В результаті визволення Чехословаччини від нацистів в країні під натиском радянської військової адміністрації встановився режим “народної демократії”. Влада перейшла до уряду Національного фронту, в якому переважаючу більшість вже складали комуністи. Розпочалися масові репресивні акції проти антикомуністичних елементів, а таких виявилось чимало. Класова боротьба, спровокована комуністами, поширювалася, набувала нової гостроти. 20 лютого 1948 року міністри – католики, представники демократичної національно-соціалістичної партії, намагаючись викликати урядову кризу, пішли у відставку. К. Готвальд – глава уряду, лідер КПЧ не пішов на розпуск парламенту, поглиблення урядової кризи. 29 лютого 1948 року К.Готвальд сформував новий уряд, переважно з числа комуністів. На виборах у Національні збори 30 травня 1948 року список кандидатів Національного фронту, здебільшого з числа комуністів, одержав 89,3 процентів голосів виборців. Новий уряд складався майже повністю з числа комуністів. Захоплення влади комуністами тривало. 7 червня 1948 року після відставки Бенеша президентом республіки був обраний лідер комуністів Клемент Готвальд, надмірно зацікавлений у зближенні з СРСР [193, С.952 - 953].

Послідовно витіснялися з політичної арени проамериканські, прозахідно-німецькі елементи в радянській зоні окупації Німеччини. Йшов прискорений процес налагодження, формування партії, прорадянського, прокомуністичного спрямування. СРСР наполегливо розширював сфери свого політичного впливу в Німеччині.

Досить вдало торували собі дорогу до влади комуністи Югославії. На виборах в Установчу Скупщину у листопаді 1945 року Народний фронт Югославії зібрав біля 90 процентів голосів виборців, завоювавши всі 524 депутатські місця. Майже 80 процентів депутатів були комуністами. Влада належала органам “народної демократії.” В Югославії активно співпрацювали органи держбезпеки і спецслужби СРСР і Югославії. До 1947 року в Югославії практично було ліквідовано збройне

антикомуністичне підпілля. У 1946 році відбулись судові процеси над главарем профашистського угруповання четників Михайловичем, усташами, католицьким духовенством. Утвердилась однопартійна комуністична політична система.

Однак Югославія першою у післявоєнний час відкрито виступила проти радянських зазіхань на абсолютне лідерство. Сталін, органи держбезпеки СРСР були стурбовані самовпевненістю Тіто, його здатністю до незалежних державних дій. Перші югославсько-радянські розбіжності виникли в результаті втручання органів держбезпеки СРСР у внутрішні справи Югославії, брутального вербування ними агентури. Далі розбіжності набули більш гострого характеру. Ще у вересні 1947 року на засіданні Комінформу Союз комуністів Югославії називався як приклад для інших компартій, а вже 28 червня 1948 року югославські комуністи – за непослушництво, звинувачені у зрадництві – були відлучені від міжнародного комуністичного руху [196, С 725-727].

Відносно легко пройшов процес утвердження режиму “народної демократії” в Албанії. Радянське керівництво проявляло до цієї країни особливий інтерес, оскільки з нею пов’язувало своє прагнення до поширення впливу на стратегічно важливий середземноморський регіон. Національно-визвольна боротьба у цій самобутній країні з самого початку носила відкрито антифашистський характер. У листопаді 1944 року Албанія звільнилася від фашистської окупації. У грудні 1945 року на виборах в Установчі збори перемогли кандидати Демократичного фронту, за яких проголосували, якщо вірити офіційній версії, 93,18 процентів всіх виборців. 11 січня 1946 року Албанія була проголошена народною республікою, а в березні 1946 року була прийнята конституція, що закріпила прорадянський курс розвитку країни.

І Албанія не оминула прорадянської моделі репресій і насильства. Найбільшого розголосу набув процес над “бандою Дзодзе” - колишніми соратниками Ходжі. За надуманими звинуваченнями у липні 1949 року Дзодзе був розстріляний [84, С.348].

Отже, протягом перших післявоєнних років з допомогою радянської військової адміністрації, спецорганів, що розчищали репресивними методами шлях до влади компартіям, часто малочисельним, малоавторитетним, СРСР зумів створити зону

країн “народної демократії” в Східній, Центральній Європі, що згодом утворила європейський табір соціалізму на чолі з СРСР.

Намагаючись закріпити політичними, організаційними методами уже здійснену роботу щодо утвердження режимів “народної демократії”, створення табору соціалізму на Європейському континенті, підтриманих далеко не більшістю населення майбутніх соціалістичних країн, СРСР нав’язав урядам цих країн підписання низки договорів про дружбу і взаємне співробітництво, які закріплювали зовнішньополітичну орієнтацію згаданих держав у руслі стратегічних задумів СРСР

Договір про дружбу і взаємодопомогу між СРСР і Чехословаччиною був підписаний ще в 1943 році, між СРСР і Польщею 21 квітня 1945 року. Договір про дружбу, взаємодопомогу і післявоєнне співробітництво між СРСР і Югославією був підписаний 11 квітня 1945 року. В 1948 році також були підписані договори про дружбу, співпрацю і взаємодопомогу між СРСР і Румунією, між СРСР і Угорщиною, між СРСР і Болгарією.

Прагнучи поглибити інтегральні процеси всередині європейського соціалістичного табору, попередити зближення окремих соціалістичних Східно-Європейських країн з країнами заходу, СРСР ініціював підписання двосторонніх договорів про дружбу і співпрацю: між Албанією і Болгарією (16 грудня 1947 р.), Польщею і Чехословаччиною (10 березня 1947 р.), Болгарією і Румунією (16 січня 1948 р.), Угорщиною і Румунією (24 січня 1948 р.), Болгарією і Чехословаччиною (23 квітня 1948 р.), Угорщиною і Чехословаччиною (16 квітня 1949 р.) і ін. [94,С.131,133]

Всі ці договори слугували колективному попередженню найменших спроб відновлення старих демократичних принципів державного будівництва, переорієнтації цих країн на співпрацю з країнами Заходу.

Цілеспрямовані акції радянського керівництва, спрямовані на зміцнення позицій СРСР в Європі, його справжні наміри, а вони, в першу чергу, полягали у завоюванні світового лідерства, витіснення з міжнародної арени головного суперника – Сполучені Штати Америки, спритно приховувалися. Навпаки, громадській думці витончено нав’язували ідею, що СРСР намагається підтримувати

добрі партнерські стосунки з США, Великобританією, які склалися у роки війни. Зміна повоєнного зовнішньополітичного курсу СРСР, його вимушене безкомпромісне протистояння західним країнам, обумовлене навмисним прагненням реакційних кіл США “охолодити” міжнародну атмосферу, розпалити у світі антикомуністичну істерію. Найдраматичнішим було те, що відверті заклики до боротьби проти агресивного американського імперіалізму почали звучати з вуст керівних діячів СРСР, відображатися в директивних документах КПРС, міжнародного комуністичного руху.

Грубі, войовничі, антиамериканські політичні заклики набули звучання з вуст особисто Сталіна, згодом у ще більш гострій формі це робили керівники КПРС М. Хрущов і Л. Брежнєв. Ці заклики не в менш брутальній формі жваво підхоплювало найближче оточення Й.Сталіна. На XIX з'їзді ВКП(б) (1952 р.) Й. Сталін, задаючи тон наступній діяльності КПРС, органів радянської влади на багато майбутніх десятиріч, припустився грубих, бездоказових звинувачень і випадів щодо зради буржуазією ідеалів демократії. І це говорив один з найпотворніших організаторів масових репресій в СРСР. На тому ж з'їзді ВКП(б) один з найближчих прибічників Й. Сталіна – Л. Берія – безпосередній організатор масових репресій – ще відвертіше висловив зміст переконань тогочасного партійного керівництва в СРСР: “Нинішні верховоди Сполучених Штатів Америки – моргани, рокфелери, меллони, дюпони і інші, в руках яких знаходяться важелі американської військової машини, - говорив Л. Берія, - посилено створюють нові світові монополії. Вони прагнуть встановити своє безроздільне панування у всіх частинах світу, щоб шляхом пограбування і поневолення народів інших країн забезпечити собі одержання надприбутків. Для цього їм потрібна війна. В цілях підготовки війни великий американський капітал з американською воячиною бере на себе всі функції фашистського режиму, щоб призупинити в своїх країнах прагнення свого народу до збереження миру. Штовхаючи країну на шлях війни, вони, до того ж розраховують, що гонка озброєнь і воєнна ситуація дозволить відвернути економічну кризу.

... Але ніякими витворами і авантюрами не вдасться цього уникнути. Прискорюючи гонку озброєнь, пристосовуючи всю свою економіку до цілей

підготовки війни, вони бояться миру більш, ніж війни, хоч немає ніякого сумніву в тому, що розв'язавши війну, вони тільки прискорять свій крах і свою загибель” [41,С.4-5].

Беззастережну підтримку політики КПРС, розрахованої на роздування світового антиімперіалістичного революційного процесу, продемонструвала Нарада Комінформбюро, що відбулася у другий половині 1949 року. Нарада, в якій взяли участь практично всі провідні компартії світу, в своїх оцінках післявоєнного міжнародного розвитку була відверто деструктивною, антиамериканською, антиімперіалістичною. В резолюції Наради відзначалося, що за час після першої Наради Комінформбюро ще ясніше, більш різко виявилось дві лінії у світовій політиці. Лінія демократичного антиімперіалістичного табору, очолюваного СРСР, що веде наполегливу і послідовну боротьбу за демократію і лінія імперіалістичного, антидемократичного табору, очолюваного правлячими колами США, табору, що має своєю основною метою насильницьке встановлення англо-американського світового панування, закабалення чужих країн і народів, розгром демократії і розв'язання нової війни. При цьому агресивність імперіалістичного табору продовжує посилюватися. Правлячі кола Сполучених Штатів Америки і Англії відкрито ведуть політику агресії і підготовки нової війни [27, С. 5-6].

Ці амбіційні, як показало майбутнє, цілком бездоказові оцінки, тим не менше, були чітким орієнтиром для розгортання масових підливних антиамериканських дій компартій у всіх регіонах світу. Це був однозначний орієнтир для посилення “психологічної війни”, розрахованої на сприйняття спотвореної правди населенням країн протилежної політичної системи.

Аналіз нині відомих історичних документів стверджує, що реакція урядових кіл, провідних політичних партій, лідерів Сполучених Штатів Америки, Великобританії, інших провідних Західних країн на зростаючу загрозу комунізму, на деструктивні процеси, згорання демократії, які відбувалися в країнах “народної демократії” у Східній і Центральній Європі, була досить гострою, хоч не завжди виваженою, відкритою для компромісів, утвердження політики “мирного

співіснування”. Правда, до впровадження саме такої політики з рекламною метою закликали політичні лідери обидвох ворогуючих між собою таборів.

Як уже відзначалося, ще в роки війни впливові політичні кола в США, Великобританії виявляли занепокоєння, а інколи відверто запізнилу реакцію на все виразніші експансіоністські зазіхання з боку СРСР. Найбільш послідовну непримиренну лінію на більш жорстку політику щодо СРСР відстоював впливовий політичний діяч Великобританії (в роки війни прем'єр-міністр цієї країни) У.Черчілль. У своїх військових мемуарах він писав, що його політика і стратегія напередодні закінчення Другої світової війни полягала в тому, що “по-перше, Радянська Росія стала смертельною небезпекою для вільного світу; по-друге, проти її подальшого просування повинен бути негайно створений новий фронт; по-третє, цей фронт в Європі повинен пролягати подальше на схід; по-четверте, головна і справжня мета англо-американських армій – Берлін; по-п'яте, визволення Чехословаччини і вступ американських армій у Прагу має важливе значення; по-шосте Відень і по суті вся Австрія повинні управлятися Західними державами ... на кінець, і це головне – врегулювання між Заходом і Сходом з усіх основних питань, що стосуються Європи, повинно бути досягнуте до того, як армії демократії відійдуть ...” [188, С. 372].

Ще більш відверто свої переконання У.Черчілль виявив у промові 5 березня 1946 року у Вестмінстерському коледжі у м. Фултон (штат Міссурі, США). Промовець заявив, що світові загрожує пряма і безпосередня небезпека нової світової війни і тиранії і що причиною цієї загрози є Радянський Союз і міжнародний комуністичний рух. Оратор запропонував застосувати силу проти СРСР, до того ж, терміново, поки США володіють монополією на атомні бомби, а Радянський Союз ще не виготовив такої зброї. У. Черчілль використав у своїй промові термін “залізна завіса”, яка опустилася на континент Європи і розділила його на лінії від Штеттіна на Балтиці до Трієста на Адріатиці [188, С. 404-405].

Суть промови У.Черчілля зводилася, таким чином, до того, що саме Радянський Союз є головною загрозою безпеці і свободі всіх інших народів, тому людство повинно об'єднатися під англо-американським керівництвом і силою ліквідувати цю

загрозу. У. Черчілль пробував підняти під знамена антикомунізму весь світ. Присутність президента США Г. Трумена підкреслювала те значення, яке надавало цьому виступові американське керівництво [188, С. 406].

Події наступних років показали, що у виступі У. Черчілля у Фултоні були окреслені основні програмні засади “холодної війни” проти СРСР, міжнародного комунізму. Щодо СРСР, то його цілі у “холодній війні” були вже добре відомі і полягали в тому, щоб перешкодити намаганням США зайняти домінуючі позиції у світі, будь-якою ціною завоювати авангардні позиції для сил світового комунізму, змінити співвідношення сил у світі на свою користь.

Суть, зміст, засади “холодної війни” перестали бути таємницею для обидвох воюючих між собою військово-політичних блоків. В одному з солідних англійських політологічних видань прозоро стверджувалося, що “холодна війна” – це стан дипломатичної напруги між країнами, особливо між Сходом і Заходом, і зокрема між СРСР і США, яка навмисне зберігається для досягнення політичних та економічних переваг, без ведення збройних дій та з метою впливу на країни, що не належать до однієї зі сторін.

Наступний перебіг подій підтвердив правильність подібних визначень. Особливо докладного аналізу заслуговують документи, наукові, літературні джерела, що розкривають еволюцію змін офіційної політики США щодо СРСР під впливом зростаючих загроз міжнародного комунізму.

З достовірних джерел відомо, що вже наприкінці 1944 року серед провідних американських політиків, які не сумнівалися в утвердженні беззастережного лідерства в світі у післявоєнний час за Сполученими Штатами Америки, звучали відверті заклики переглянути, зробити більш жорстким політичний курс щодо СРСР, який офіційно заявляв про закономірне право міжнародного комунізму боротися за світове лідерство, за загибель капіталізму.

Після смерті Ф. Рузвельта антирадянський, антикомуністичний курс став переважати в політиці нового президента США Г. Трумена. 12 березня 1947 року у своєму посланні до Конгресу президент США Г. Трумен пообіцяв всім країнам допомогу у боротьбі з комуністичною загрозою, закликав до визнання за

Сполученими Штатами Америки провідної ролі у світі. Г. Трумен запропонував здійснювати щодо сил комунізму “доктрину стримування”, що передбачала посилення військових приготувань США, утворення антикомуністичних військових блоків, визнання за Сполученими Штатами провідної ролі у світі... [45, С.250-251]. Ця доктрина Г. Трумена, як виявилось, поклала початок новому етапові в історії міжнародних відносин. Відомий американський політолог Ліпман дав найменування збірникові своїх статей, присвячених “доктрині Трумена” – “холодна війна” [45,С.251]. 5 квітня 1947 року Г. Трумен, розвиваючи ідеї, висловлені у своєму посланні до Конгресу, відкрито заявив, що “світ дивиться на нас як на свого керівника” [45, С.89].

Типовим виразником спровокованих політикою СРСР все більш домінуючих антирадянських настроїв серед політичної верхівки США після смерті Ф. Рузвельта по-праву може вважатися Дж. Кеннан – відомий американський політичний діяч, дипломат, знавець російських проблем, який дав привід вважати його одним з основних розробників стратегії “холодної війни”. Сталінську систему Дж. Кеннан трактував як іманентно-агресивне і експансіоністське породження російської імперської традиції і більшовицької ідеології, як політичну силу, якій фантастично притаманна ідея неможливості постійного “модус - вівенді” з Заходом, оскільки СРСР буде використовувати будь-які способи для підриву позицій Заходу. Разом з тим, підкреслював Кеннан, сталінське керівництво дуже чутливе до логіки сили, а діючий в СРСР режим є в цьому протиборстві куди більш слабкою стороною, порівняно з Заходом, до того ж цей політичний режим не має міцної підтримки у своїй країні. Тому Сполученим Штатам достатньо сприймати експансію Кремля “переважаючою силою”, щоб добитися його послаблення і виходу до “природніх географічних меж”, за які СРСР вийшов у підсумку Другої світової війни [214].

У нашумілій статті “Джерела радянської поведінки” (під псевдонімом м-р Ікс) Дж. Кеннан трактував радянську політику як жорстко запрограмовану на зовнішню експансію. Кеннан пророкував, що якщо відбудеться щось таке, що порушить єдність і ефективність правлячої партії, як політичного інструменту, то Радянська

Росія може протягом однієї ночі перетворитися з однієї з найсильніших в одну з найслабкіших і жалюгідних країн світу.

Ще більш наполегливо Кеннан намагався доказати неможливість довгочасного збереження радянського контролю над країнами Східної Європи. "Коли кремлівська імперія розпочне розсипатися, це викличе загальний обвал радянського впливу і престижу, який вийде за межі країн сателітів і дійде до серця самого Радянського Союзу" [160, С.17,18].

Кеннан вважав, що в довгостроковій перспективі радянська система не має великих шансів на перемогу у мирному змаганні з Заходом, якщо той зуміє зберегти свою матеріальну і духовну перевагу. Економічна неспроможність радянського ладу обмежує його вплив у світі. Росія залишиться економічно уразливою і навіть немічною країною, яка може експортувати свою примітивну живучість, але не в змозі підтримати цей експорт реальними свідченнями матеріальної могутності і процвітання.

Для розуміння стратегії США у розгортанні "холодної війни" у наступні роки, важливими є подальші розмірковування Кеннана з цього приводу: для того, щоб дати простір історичним тенденціям самовичерпання радянського ладу і уникнути великої війни з СРСР, США повинні взяти на озброєння політику довгочасного, терплячого, але разом з тим, твердого і пильного стримування російських експансіоністських тенденцій... шляхом сміливого і рішучого застосування контрсили ... І відповідаючи на зрушення і маневри радянської політики [160, С.25].

Політичні діячі США, серед них і Кеннан, домагаючись, щоб основним елементом політики США щодо Радянського Союзу було "довготермінове, терпляче, але одночасно тверде і неухильне "стримання" експансіоністських тенденцій Росії, застерігали (і це підтверджують наявні нині документи), що радянський експансіонізм не буде обов'язково носити воєнний характер. Тому вони вважали головним засобом "стримання" СРСР економічне відродження Західної Європи, а головною ареною суперництва – політичну. Більше того, звучали застереження щодо небезпеки, яку несла розв'язана США гонка озброєнь як основний інструмент "стримання" Радянського Союзу" (що згодом підтвердила реальна діяльність).

Серед правлячих кіл США переважила інша точка зору, про що переконливо засвідчила директива Ради національної безпеки США – 68 (РНБ 68), затверджена президентом Труменом в 1950 році. Саме цей документ – за свідченням радянських дипломатів – став своєрідною хартією “холодної війни” (до 1975 року документ залишався цілком таємним). Директива обумовила значно більш конфронтаційний характер американо-радянських відносин у післявоєнний період.

Основним концептуальним твердженням директиви РНБ 68 було ототожнення декларованої керівництвом КПРС впевненості у перемозі комунізму у всьому світі і реальними кроками СРСР по завоюванню абсолютної влади у всьому світі. Автори документу стверджували, що уже в 1950 році Радянський Союз був здатний захопити континентальну частину Західної Європи, вийти до нафтоносних районів Близького і Середнього Сходу, а також нанести ядерні удари по США, Канаді, Англії. Більше того, стверджувалося, що навіть якби США першими нанесли ядерний удар по території СРСР, то і це не перешкодило б керівництву Кремля використати контрольовані ним сили для встановлення панування над більшою частиною або всією Євразією. Головна рекомендація авторів документу РНБ – 68 полягала у необхідності форсованого нарощування воєнної могутності США і їх союзників [64,С.34-37]. Це твердження вплинуло на шалену гонку озброєнь впродовж наступних десятиліть.

Адміністрація США вважала, що для посилення американського впливу у Європі важливо не лише зберегти політичне лідерство. Не менш важливо було подати невідкладну економічну, науково-технічну допомогу країнам, які зазнали фашистської окупації чи дошкульних руйнувань у роки Другої світової війни. Формально ці плани, відомі як “план Маршалла” (за прізвищем тодішнього держсекретаря США) США пропонували розповсюдити і на СРСР, країни Східної Європи. Але СРСР, особисто Й. Сталін вороже сприйняли “план Маршалла”, розцінили його як ще одну спробу США закріпити своє лідерство в Європі, суттєво обмежити тут вплив СРСР, економічно обезкровлений війною. [121,С.415].

12 липня 1947 року на конференції в Парижі представники 16 європейських країн заявили про приєднання до “Плану Маршала”. СРСР розцінив цю акцію як ще

один вияв “агресії американського “імперіалізму”, як спробу США взяти Радянський Союз в кільце і “почати проти нього завойовницьку війну” [121, С.417]

Як свідчать факти, “План Маршала” дійсно було використано як форму тіснішого прив’язання більшості європейських держав до співпраці з США через економічні важелі, надати відновленню економічного життя в Європі пріоритетність розвитку мілітарних галузей виробництва. Європейські країни прийняли американські правила гри проти СРСР, соціалістичних країн, міжнародного комуністичного руху. Американський історик Девідс підтвердив це, заявивши, що глави урядів західноєвропейських країн погодились з ухвалою Америки використати фінансові, воєнні ресурси для створення форпостів боротьби з комунізмом. В кінцевому рахунку “План Маршалла” був спрямований на те, щоб послабити вплив комуністичних партій, особливо у Франції та Італії [45, С.253]. Дуже скоро під натиском антикомуністичних сил з урядів Франції та Італії були усунені комуністи. Антикомуністичний натиск здійснювався і в інших країнах Європи.

Радянські дослідники стверджували, що "План Маршалла", який повсюдно видавався за план економічного відродження Європи, насправді послужився початком мілітаризації економіки європейських країн, зокрема поклав початок відродженню і розвитку військово-економічного потенціалу Західної Німеччини, яка ставала надійною союзницею США, провідником американської політики на європейському континенті [45, С.275].

Аналіз показує, що реалізація "Плану Маршалла" дійсно дозволила США прискорити створення на Європейському континенті військово-політичних блоків і союзів. Уже 17 березня 1948 року в Брюсселі терміном на 15 років між Англією, Францією, Бельгією, Нідерландами і Люксембургом був підписаний договір про утворення військової взаємодопомоги, колективних воєнних дій у випадку виникнення будь-якої небезпеки для їх інтересів [45, С.262].

СРСР розцінив створення Західного Союзу як реальне протиставлення Західноєвропейського Союзу Східній Європі і, отже, це неминуче вело до політичного розколу Європи.

“Холодна війна”, яка вже повною мірою розгорталася в Європі, до краю

загострилася у зв'язку з т.зв. "Берлінською кризою". СРСР намагався розширити свої зовнішньополітичні позиції в Європі, активно протистояти зростаючому натискові антикомуністичних сил. 31 березня 1948 року в односторонньому порядку, несподівано для країн Заходу, СРСР призупинив усі зв'язки окупаційних західних зон в Берліні з Західною Німеччиною. Формальних приводів для цього було чимало. Однак спровокована СРСР радянська блокада Західного Берліна могла викликати воєнний конфлікт глобального масштабу [121, С.420, 424].

Як засвідчили пізніше обнародовані документи, Берлінська криза викликала серйозне занепокоєння в керівних колах США. Американський дослідник Геддіс зробив негайний висновок: Берлінська криза привела США і СРСР ближче всього до війни у перші післявоєнні роки. І для цього були реальні підстави.

За наказом Міністра оборони Д.Форрестала Міністерство оборони разом з Держдепартаментом підготувало політичну директиву, яка була затверджена Г.Труменом 23 листопада 1948 р. (СНБ-20/4). В ній розглядались стратегічні цілі США по відношенню до СРСР.

Як вважали автори директиви, у випадку війни з СРСР США повинні домагатися з допомогою успішних воєнних і інших операцій, щоб вирішити головні завдання Америки ще до того, як противник вимушений буде піти на беззастережну капітуляцію. Серед невідкладних заходів передбачалося не допустити радянської гегемонії на територіях за межами кордонів російської держави, знищити організаційні структури, які дозволяли керівникам комуністичних партій виявляти моральний і виховний вплив на населення в країнах, що не знаходилися під комуністичним контролем, не допустити виникнення форм правління небезпечних для безпеки США і міжнародного миру, знищити радянський військово-промисловий потенціал [8, С.114-115].

Незвичайно тривожною виявилася інформація про те, що 11 травня 1949 р. спеціальний комітет під головуванням генерала Х. Хармона за дорученням Комітету начальників штабів США дав оцінку можливого стратегічного повітряного наступу проти Радянського Союзу. Військові керівники США передбачали нанесення протягом перших 30 днів війни атомних ударів по 70 крупних радянських містах, а

потім продовжити атомні бомбардування. Комітет Хармона підрахував, що в результаті бомбардувань радянський промисловий потенціал повинен був скоротитися на 30 - 40 відсотків. Початкова фаза атомного нападу повинна була привести до загибелі 2.7 млн. громадян, ще 4 млн. - у залежності від радянських засобів пасивної оборони. Планувалося знищення значної кількості житла, тому проблема виживання тих, що залишилися б з числа 28 млн. жителів (після атомних бомбардувань) була б дуже складною [8, С.125-127].

Зауважимо, що не менш жахливі, нищівні плани протиборства з США виношувало керівництво СРСР. В кінцевому рахунку компроміс було винайдено, кризу подолано але конфронтація між країнами Сходу і країнами Заходу зростала і поглиблювалася [121, С.420,424].

“Берлінська криза” прискорила процес створення закритого військового союзу Західних країн. Переговори про створення такого союзу на чолі з Сполученими Штатами Америки велися зразу ж після вступу в силу “Плану Маршалла”. 4 квітня 1949 року міністри закордонних справ Бельгії, Ісландії, Данії, Канади, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Португалії, Італії, Великобританії, Франції і Сполучених Штатів Америки підписали у Вашингтоні Північноатлантичний пакт терміном на 20 років. Договір передбачав, що новостворений блок буде сприяти на взаємній основі зміцненню оборонної могутності країн –учасниць блоку, виступатиме проти будь-яких загроз існуючому ладу, безпеці країни.

В пресі західних країн виникнення НАТО обґрунтовувалося необхідністю створення системи надійного захисту їх національної безпеки. Але бралися до уваги і інші чинники: з огляду на проголошення ідеологічних цілей Комуністичної партії Радянського Союзу ставало очевидно, що всі заклики до поваги Статуту ООН з боку СРСР не гарантували суверенітету та незалежності демократичним державам, котрі опинились перед загрозою зовнішньої агресії або внутрішньої підривної діяльності. Багатьом країнам Центральної та Східної Європи СРСР нав’язав недемократичні форми правління, в них жорстко придушувалися будь-які прояви опозиції, зневажались елементарні права людини, громадянські права і свободи. Особливий наголос робився на драматичних подіях 1947-1949 років. Мова йшла про загрозу

втрати суверенітету Норвегією, Грецією, Туреччиною через триваючі там комуністичні акції, про державний переворот у Чехословаччині, здійснений у березні 1948 року, протиправну блокаду Берліна і ін. За цих обставин Бельгія, Люксембург, Нідерланди, Сполучене Королівство, Франція підписали у березні 1948 року. Брюссельський договір про співробітництво в економічній, соціальній і культурних галузях та про колективну самооборону [52, С.394-395]. Зрозуміло, що новоутворюванні блоки спрямовувалися в першу чергу на забезпечення безпеки від можливих агресивних дій з боку СРСР, міжнародного комуністичного руху.

У короткий час США ініціювали створення інших, регіональних військово-політичних блоків, орієнтованих на співпрацю з НАТО, організацію боротьби з комуністичними загрозами в різних регіонах світу.

В 1951 р. виникло військово-політичне об'єднання АНЗЮС, в яке увійшли Австралія, Нова-Зеландія і Сполучені Штати Америки. Програмні цілі, за задумом керівництва новостворюваної організації, співпадали з цілями НАТО.

Влітку 1954 р. В Манілі було завершено процедуру створення військово-політичного блоку СЕАТО, - Договору про оборону Південно-Східної Азії. До блоку увійшли США, Англія, Австралія, Нова Зеландія, Таїланд, Філіппіни, Пакистан. В 1955 р. Виникло ще одне військово-політичне об'єднання – АЗПАК у складі Англії, Туреччини, Пакистану, Ірану. Сполучені Штати Америки брали участь лише в комісіях цього військово-політичного об'єднання. На кінець, в червні 1966 року була утворена т. з. Азіатсько-Тихоокеанська рада – АЗПАК, яка об'єднала Філіппіни, Малайзію, Таїланд, Австралію, Нову Зеландію, Південну Корею, Південний В'єтнам і Тайвань [98, С. 136-137].

Всі ці блоки діяли у фарватері зовнішньої політики США, були налаштовані на співпрацю з НАТО, ставили за головну мету протидію комуністичним загрозам у світі.

СРСР відреагував на створення НАТО, інших західних військово-політичних блоків жорстко і безкомпромісно. У заяві Міністерства закордонних справ СРСР НАТО розглядалося як головне знаряддя “агресивної політики правлячих кіл США, Великобританії по обидві сторони Атлантики”, тобто в обох півкулях Землі, що

начебто відповідало агресивним прагненням до встановлення англо-американського світового панування. СРСР намагався доказати, що Північноатлантичний Пакт потрібен був не для самооборони, а агресії, для здійснення політики розв'язування нової війни [45, С.269].

Як відповідь на створення західними країнами Північноатлантичного альянсу треба розцінювати курс СРСР на прискорену ліквідацію американської монополії на атомну зброю. У серпні 1949 року Радянський Союз здійснив успішне випробування атомної зброї. У зв'язку з цим президент США Г. Трумен вимушений був визнати: “Нашій монополії прийшов кінець, він прийшов швидше, ніж очікували наші експерти” [45, С.272].

До краю загостило міжнародне становище воєнне зіткнення збройних сил Північної і Південної Кореї у 1950 році. Засоби масової інформації обидвох ворогуючих таборів з заповзятістю звинувачували в агресії правлячі кола Північної чи Південної Кореї. Ситуація різко ускладнилася, коли стало відомо, що війська комуністичного режиму Кім Ір Сена щедро, хоч і не офіційно, підтримує СРСР, а також лідер китайських комуністів Мао Цзедун і сформовані за його дорученням з'єднання “китайських добровольців”. За цих умов “холодна війна” легко могла перерости у широкомасштабне “гаряче” зіткнення. Тим більше, що на захист території Південнокорейської Республіки, що піддалася відвертій комуністичній агресії, були мобілізовані інтернаціональні з'єднання під егідою ООН, основний кістяк яких склали з'єднання Збройних Сил США. Завдяки напруженим зусиллям Ради Безпеки ООН, світової громадськості 27 липня 1953 року було заключене довгоочікуване перемир'я між воюючими сторонами. Радянські засоби масової інформації всіляко переконували світову громадськість у вирішальному вкладі СРСР, соціалістичних країн у завершення збройного конфлікту в Кореї, хоч було цілком зрозуміло, що вирішальну роль у відновленні миру в Кореї відіграли зусилля ООН, збройні сили, урядові кола США [45, С.297].

Аналіз історичних документів періоду тривання “холодної війни” показував, що народи світу не з меншою напругою і занепокоєнням стежили за драматичним розвитком подій в Індокитаї, за якими опосередковано простежувалося

протистояння, протиборство двох ворогуючих між собою військово-політичних блоків, очолюваних СРСР і США. Ще у 1946 році Франція розпочала воєнні дії проти Північного В'єтнаму, Лаосу і Камбоджі, де сформувалися прокомуністичні політичні режими з притаманними їм обмеженнями демократії, прав і свобод громадян, утвердженням комуністичного тоталітарного режиму.

Боротьба, яку розгорнули в Індокитаї збройні сили Франції, формування деяких інших країн користувалася підтримкою урядів, антикомуністичних політичних сил багатьох західних країн, які вважали, що йде справедлива боротьба проти комуністичної агресії, підтриманої СРСР, керівництвом комуністичного Китаю. Про це відверто було заявлено на засіданні Комітету планування з оборонних питань на рівні міністрів країн-членів НАТО у Парижі у грудні 1952 року.

Оцінюючи становище в Індокитаї, Комітет НАТО заявляв:

“Північноатлантичний союз визнає, що опір прямій чи непрямій агресії у будь-якій частині світу є значним внеском у загальну безпеку вільного світу;...Він висловлює щирсердечне захоплення самовідданою та довготривалою боротьбою, яку ведуть сили Франції та армії дружніх країн проти комуністичної агресії; визнає, що опір, який чинять вільні країни Південно-Східної Азії, як це відбувалося у Кореї, у повній мірі відповідає цілям та ідеям Атлантичної спільноти. Виходячи з цього, він погоджується з тим, що воєнна компанія, яку ведуть сили Французького Союзу у Індокитаї, заслуговує на те, щоб уряди країн-членів Альянсу і надалі підтримували її” [31, с.75].

Як показали наступні події, спираючись на міжнародну підтримку, поступово все енергійніше у військовий конфлікт в Індокитаї стали втягуватися Сполучені Штати Америки, які ніколи не були байдужими до військово-політичної ситуації в Південно-Східній Азії, зокрема після закінчення Другої світової війни.

В липні 1954 року після тривалих миротворчих зусиль ООН, впливових політичних сил у всьому світі у В'єтнамі було підписане перемир'я. Як виявилось потім, не досить довготривале [45, С.350].

США розцінили це перемир'я як додатковий сигнал необхідності впливу на всю Південно-Східну Азію і західну частину Тихого океану, як свідчення потреби рішуче протистояти зростаючій агресивності комуністичних сил в цьому регіоні.

Саме виходячи з цих міркувань, на конференції в Манілі у вересні 1954 року за участю США, Франції, Англії, Австралії, Нової Зеландії, Філіппін, Таїланду, Пакистану був утворений військово-політичний блок СЕАТО.

У заяві уряду СРСР з цього приводу підкреслювалося, що підписання договору про спільну оборону країн Південно-Східної Азії за участю США є дією, спрямованою проти інтересів свободи і національної незалежності народів Азії. Не згадувалось про причетність СРСР, комуністичного Китаю до загострення ситуації в Азії [85, С.358]. Хоча факти свідчили про протилежне. СРСР наполегливо і щораз у ширших масштабах (часто потаємно) намагався підтримувати (фінансово, зброєю, підготовкою кадрів і ін.) підривні національно-визвольні рухи в Бірмі, Кампучії, Лаосі, Індонезії, Малайзії, Філіппінах і ряді інших країн.

У засобах масової інформації західних країн підривні дії СРСР, інших соціалістичних країн в Південно-Східній Азії піддавалися нищівній критиці. Керівництво Кремля звинувачувалося у підтримці міжнародного тероризму, у зловживанні підтримкою світового революційного процесу, що базувався на догмах марксистсько-ленінської теорії. Це, в свою чергу, надихало екстремістські сили до насильства, терору, підриву стабільності і беззаконня. На зустрічі голів урядів країн-членів НАТО у Парижі у грудні 1957 р. у спеціальній заяві підкреслювалося: "Рада НАТО прийшла до згоди, що радянська політика, яка у своєму нинішньому вигляді спирається на дедалі більшу військову міць, незважаючи на деякі незначні ознаки гнучкості, і надалі залишається скерованою на послаблення країн Заходу та їх розділення. Політика, яку проводить Радянський Союз, не сприяє конструктивним рішенням у галузі досягнення безпеки у світі та свободи народів. Вона не дає підстав вважати, що загроза вільному світові зменшилася.

Рада підтвердила свою волю будувати мир на міцному підґрунті єдності та сили. Рада зі схваленням відмітила, що прогресу досягнуто на шляху впровадження

в життя положень Паризької угоди, яка є важливим внеском у забезпечення єдності в Європі, безпеки вільного світу, тому у справу миру” [31, с.202].

Це була гнучка позиція, яка в кінцевому рахунку, відкрила шлях до порозуміння і миру.

Дослідження показує, що протягом всієї другої половини ХХ століття вибухонебезпечною залишалась ситуація в Європі. “Холодна війна” тут набувала особливого забарвлення і обумовлювалося це тим, що США, Англія і Франція прагнули прискорити прилучення Федеративної Республіки Німеччини до великої європейської політики, протистояти спробам СРСР зробити жорсткішою лінію розмежування між Сходом і Західною Європою, зокрема між Східною і Західною Німеччиною.

26 травня 1952 року представники США, Англії, Франції і ФРН підписали в Бонні виношуваний протягом тривалого часу т.зв. “загальний договір” – Договір про відносини між Федеративною Республікою Німеччина і США, Англією, Францією. Договір передбачав відміну окупаційного статусу ФРН, надавав їй повної влади у внутрішній і зовнішній політиці [45, С.400].

Ця ініціатива мала продовження. 27 травня 1952 року міністри закордонних справ Франції, ФРН, Італії, Бельгії, Нідерландів і Люксембургу підписали в Парижі “Договір заснування європейського оборонного співтовариства”. У відповідності з підписаними договорами розширювалася міжнародно-правова база зовнішньополітичної діяльності ФРН, створювалися умови для прискореної ремілітаризації Західної Німеччини [45, С.401].

СРСР всіляко намагався не допустити нарощування воєнного потенціалу Федеративної Республіки Німеччини, перешкодити її вступу до НАТО. В той же час, вживалися енергійні заходи до зміцнення міжнародних позицій Німецької Демократичної Республіки, керівництво якої вимушене було орієнтуватися на співпрацю з СРСР і іншими соціалістичними країнами. Велася шалена пропаганда проти налагодження контактів з ФРН.

Після тривалих консультацій щодо вироблення заходів по забезпеченню колективної безпеки в Європі, якій нібито загрожував вступ ФРН в НАТО,

повноважні представники Албанії, Болгарії, Угорщини, НДР, Польщі, Румунії, СРСР і Чехословаччини в травні 1955 року на нараді у Варшаві підписали Договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу (Варшавський договір) [45, 706-707].

Необхідно особливо підкреслити, що у Варшавському договорі сформульоване зобов'язання країн-учасниць “утримуватися у своїх міжнародних відносинах від загрози силою чи її застосування і розв'язувати свої міжнародні суперечки мирними засобами, таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир і безпеку” [45, 707].

Незабаром світ переконався у фальшивому звучанні цієї декларації.

Передбачалося, що Варшавський договір діятиме протягом 20 років. Для тих, учасників договору, які не заявлять про денонсацію договору за рік до вичерпання терміну договору, він залишатиметься в силі протягом наступних 10 років. В засобах масової інформації соціалістичних країн Європи всіляко підкреслювалося, що важливою особливістю Варшавського Договору є те, що за своїм характером і завданням він є суто оборонним договором, який має за мету забезпечувати мир і безпеку в Європі і у всьому світі, і в цьому, начебто була принципова відмінність ОВД від агресивного пакту НАТО [45, С.709].

Очолювали всі найвищі керівні і спеціалізовані органи ОВД – Об'єднане командування збройними силами, Штаб Об'єднаних збройних сил і ін. здебільшого маршали і генерали з СРСР.

Для здійснення політичного керівництва верховним командуванням ОВД, збройними силами соціалістичних країн, що входили до ОВД, СРСР спромігся створити т.зв. Політичний консультативний комітет, до складу якого увійшли керівники всіх компартій соціалістичних країн Європи, а також прем'єр-міністри урядів цих країн. Через цей своєрідний “колективний орган” Радянський Союз спромагався нав'язати ухвали, що часто суперечили корінним національним інтересам окремих країн, зокрема в питаннях, що обумовлювали максимальні видатки на оборонні потреби. Це виснажувало, обезкровлювало і без цього мізерні, слабкі матеріальні, фінансові ресурси соціалістичних країн Східної і Центральної Європи.

Було цілком зрозуміло (і це було доказано наступним перебігом подій), що СРСР, ініціюючи утворення Організації Варшавського Договору, прагнув, головним чином, використати воєнний, економічний потенціал соціалістичних країн для посилення своїх наступальних позицій у світі, успішного протистояння США, країнам НАТО. СРСР, Об'єднані збройні сили Варшавського Договору за нових умов наблизили до кордонів розмежування з країнами НАТО свої термоядерні арсенали, мобільні військові з'єднання, готові протистояти на-рівних військовим формуванням НАТО в Європі. Отже, все говорило про те, що в Європі створювався не оборонний, а агресивний, наступальний військово-політичний блок соціалістичних країн, спроможний за певних умов спровокувати серйозний міжнародний, а то й глобальний політичний, військовий конфлікт.

Етапним, як згодом виявилось, наповненим гострими політичними подіями у триваючій „холодній війні”, став 1956 рік.

XX з'їзд КПРС, що відбувся саме в тому році, офіційно засудив культ Сталіна, визначив нову стратегічну програму розвитку світового революційного процесу боротьби проти міжнародного імперіалізму. З'їзд заявив (і це була нова концепція КПРС), що генеральною лінією зовнішньої політики СРСР повинно стати „мирне співіснування”, як нова форма протидії Заходу. Майстерно чергуючи тиск з компромісами, не доводячи справи до війни, керівники СРСР в період 1956-1964рр. дозволяли собі поєднувати загрози країнам Заходу з пропозиціями розрядки напруженості. Завершивши роботу над створенням міжконтинентальних ракет, керівники СРСР могли дозволити собі погрожувати США, що у випадку ядерної атаки з їх боку СРСР спроможний на здійснення „масованої помсти”[121, С.513].

КПРС ініціювала розпуск Комінформбюро, як застарілу, мало ефективну форму координації діяльності міжнародного комуністичного руху. Були визначені нові форми взаємодії компартій з іншими антиімперіалістичними рухами.

Але як і у попередні роки, керівництво СРСР головну ставку зробило на нарощування свого військового потенціалу, розбудову збройних сил в країнах-союзниках СРСР.

Зазіхання СРСР на завоювання лідерських позицій у світі набували могутнього, хоч, як показали майбутні події, досить ненадійного підґрунтя.

Конкретні факти переконували, що СРСР постійно прагнув до створення потужних збройних сил соціалістичних країн Європи, які б діяли в руслі амбіційних політичних інтересів Радянського Союзу. Основу збройних сил деяких соціалістичних країн Європи склали військові з'єднання, сформовані на території Радянського Союзу ще в роки Другої світової війни. Це були, головним чином, польські, чехословацькі військові з'єднання, сформовані здебільшого з числа колишніх військовополонених. СРСР щедро забезпечував їх зброєю, військовим, технічним спорядженням, офіцерськими кадрами, кадрами військових спеціалістів.

У перші післявоєнні роки СРСР взяв під свій безпосередній контроль процес формування національних збройних сил в країнах “народної демократії”. У військовій сфері було тісне, хоч і таємне, співробітництво органів держбезпеки СРСР і наступних країн-учасниць ОВД. Саме під тиском цих органів керівництво європейських соціалістичних країн у 50-ті роки ХХ століття здійснило кардинальні чистки військових формувань від “класово ворожих елементів”. В Чехословаччині до лютого 1948 року за цими мотивами було звільнено зі служби в армії або піддано репресіям одну третину складу офіцерського корпусу. Одночасно налагоджувався процес прискореної підготовки відданих компартії молодих офіцерів. Аналогічні процеси відбувалися в арміях всіх країн-учасниць ОВД. Організаційна структура, система керівництва, прийняті в ОВД, забезпечували беззаперечну підпорядкованість збройних сил компартійному керівництву.

Вже незабаром світ переконався у жахливих наслідках компартійного керівництва збройними силами Організації Варшавського Договору, у зловмисному їх використанні для агресивних задумів радянського політичного керівництва. Розкривався не оборонний, як свідчила офіційна пропаганда, а суто агресивний характер ОВД – військово-політичного блоку соціалістичних країн. Першою жертвою неприкритої агресії СРСР, ОВД стала союзниця СРСР по соціалістичному блоку, країна, де за сталінським сценарієм будували, основи соціалізму - Угорщина, куди відбулося вторгнення радянських військ.

Угорщина виявилась не досить слухняною і послідовною у копіюванні радянського досвіду будівництва основ соціалізму. Точніше, запроваджувалися запозичені в СРСР найпотворніші методи будівництва соціалізму – терор, насильницька колективізація, індустріалізація, обмеження демократії, прав і свобод громадян, ліквідація опозиційних партій і рухів, засобів масової інформації. Керівництво правлячої в країні Угорської партії трудящих на чолі з Ракоші некомпетентним провадженням внутрішньої і зовнішньої політики, схильністю до корупції, зловживанням владою, відвертим плазуванням перед Москвою все більше компрометувало себе, посилювало опозиційні настрої, незадоволення серед усіх прошарків населення, в т.ч. серед військовослужбовців.

Ці негативні настрої поступово сформувалися в середовищі самих комуністів, незадоволених зарозумілістю, волюнтаризмом, некомпетентністю у керівних діях Ракоші. Але у значно щиріх масштабах незадоволення компартійним керівництвом країною стали виявляти інтелігенція, військовослужбовці, студентська молодь, значна частина робітників і селян. У відповідь на репресивні дії недемократично діючих органів влади, опозиція все більш наполегливо вимагала припинити сваволлю органів держбезпеки, відновити демократичні права і свободи, припинити цькування патріотично настроєних громадських діячів, літераторів, науковців, журналістів, поглиблювати реформи в економіці, призупинити зубожіння населення. Натиск опозиції стрімко наростав, владні структури виявляли розгубленість і безпорадність. Здавалося, успіх демократичних сил у боротьбі за відновлення прав і свобод громадян буде швидким і незаперечним. Формувалися нові політичні партії, незалежні засоби масової інформації. Угорська партія трудящих переродилася, остаточно втратила довіру населення. В країні поширювалися антикомуністичні настрої.

Глибока політична криза, що бурхливо наростала в Угорщині, викликала глибоку стурбованість в керівних колах СРСР, КПСР. Вони ініціювали зміну політичного лідера в правлячій партії Угорської держави. Замість наскрізь скомпрометованого М. Ракоші керівні посади в партії і державі обійняв близький до Москви Є. Гере.

Дослідники стверджують, що поверхневі, дріб'язкові зміни зовнішнього “фасаду” Угорщини, нав'язані Москвою, були недостатніми і запізними. В Угорщині, як стверджували радянські інформаційні джерела, при активній підтримці західних спецслужб, засобів масової інформації з кожним днем поглиблювалася, загострювалася політична криза, наближувався повний параліч влади, уряду, компартії. 23 жовтня 1956 року антикомуністичні, антиурядові настрої вилилися у багатотисячну демонстрацію студентів, до якої приєдналися численні представники інтелігенції, науковці, військовослужбовці, робітники, селяни. Демонстранти вимагали відставки уряду на чолі з Є. Гере, проведення дострокових вільних виборів всіх органів влади, відновлення справжніх національних символів, розпуску і притягнення до суворої відповідальності всіх репресивних структур, що навічно затаврували себе насильством, дикими розправами над невинними угорськими патріотами. Група найбільш радикально настроєної молоді демонтувала в Будапешті пам'ятник Й. Сталіну, зробила спробу захопити садиби національного радіо. Вірні компартії охоронці відкрили вогонь по мирних демонстрантах. Перша пролита кров не протверезила компартійне керівництво Угорщини. Є. Гере таємно звернувся до Москви з проханням про невідкладну військову допомогу.

Коли по демонстрантах був відкритий вогонь, уряд, партійне керівництво УНР практично були приреченими. Угорські патріоти почали захоплювати приміщення державних установ, органів державної безпеки, поліції, армійських казарм і складів. У ніч на 27 жовтня 1956 року до рук повсталих перейшли найважливіші об'єкти в Будапешті: склади зброї, головне управління поліції міста, мости через р. Дунай і ін. Був утворений новий уряд держави на чолі з визнаним лідером опозиції Імре Надем, який звернувся до світової громадськості, Організації Об'єднаних Націй з проханням підтримати демократичну революцію в Угорщині. Було зроблено заяву про вихід Угорщини з Організації Варшавського Договору. Радянський Союз, опинившись перед загрозою втрати будь-яких позицій в одній з ключових країн Східної Європи, осмілився на вкрай небезпечний, ризикований крок – без оголошення війни ввів свої війська на територію союзної соціалістичної держави. Почалася кривава розправа над угорськими патріотами [162, С.26-27].

Агресія СРСР проти Угорщини дала привід для розгортання у світі широкомасштабної антирадянської пропаганди. Потужні засоби масової інформації США, інших країн НАТО небезпідставно стверджували, що вільний світ опинився перед дедалі зростаючою загрозою з боку міжнародного комунізму, яка опирається на військову могутність СРСР. Політичні діячі, журналісти, центри радіопропаганди доказували, що події в Угорщині стверджують про рішучість компартійних вождів панувати над світом, якщо можливо, через поступове підкорення, а якщо необхідно – через насильство. У пресі західних країн звучали більш радикальні заклики – надати необхідну військову допомогу угорським патріотам у боротьбі проти радянської агресії. І такі заклики були близькі до практичної реалізації. Біля західних кордонів Угорщини групувалися потужні військові формування НАТО. Народи Європи зіткнулися з безпосередньою загрозою переростання „холодної війни” у глобальний термоядерний конфлікт.

Політичне, військове керівництво НАТО старанно формувало громадську думку в демократичному світі на свою підтримку. Однак західні держави, НАТО, розуміючи смертельну небезпеку глобального термоядерного зіткнення через спробу безпосередньо вплинути на припинення агресії СРСР проти Угорщини, обмежилися висловленням гострих протестів, відповідними антирадянськими акціями, у тому числі і в ООН.

Про гостроту реакції політичних сил в західних країнах на радянську агресію проти Угорщини, про реальні дії чи наміри цих дій з боку керівництва НАТО засвідчила заява голів урядів країн-членів НАТО, зроблена в Парижі у грудні 1957 року. В ній підкреслювалося: “Нещодавні події в Угорщині підтвердили, що в очах радянського керівництва свобода не вартує нічого, а також те, що СРСР готовий протиставляти силу законним прагненням націй. Рада дійшла до згоди щодо того, що brutальні репресії проти борців за свободу героїчного угорського народу тривають, що й надалі ускладнює покращення відносин між Заходом і Сходом” [31, С. 106].

Керівництво НАТО після детального аналізу ситуації, що склалась в Угорщині, визнало, що вільний світ опинився перед дедалі зростаючою загрозою з боку

міжнародного комунізму, опорою якого є радянська міць. Події в Угорщині, вважали керівники НАТО, ще раз продемонстрували, що метою радянського блоку є послаблення та розділення вільного світу. Прагнучи до цього, він користувався військовими, політичними та економічними засобами. Щоб протистояти цьому викликові, вільний світ мусить мобілізувати свої ресурси – духовні, військові, політичні та економічні, - і бути наготові застосувати їх будь-де у світі, де цього вимагає ситуація. Тому, підкреслювали керівники, НАТО діяльність Альянсу не повинна обмежуватися лише Північноатлантичним регіоном, або лише галуззю військової оборони. Він повинен, крім цього, зорганізувати свої політичні та економічні можливості; повинен враховувати розвиток ситуації поза межами власної зони відповідальності [31, С. 109-110].

Це була серйозна пересторога, однак незважаючи на гострий протест всієї світової громадськості, СРСР продовжив агресію.

Під натиском переважаючих радянських військ національні патріотичні сили Угорщини були розгромлені. Розпочалася нова хвиля масових репресій. До влади прийшов ставленик Москви Янош Кадар. Гнів і обурення, антирадянські настрої продовжували наростати як в Угорщині, так і за її межами. Міф про “миролюбний, оборонний ”характер Організації Варшавського Договору був остаточно розвіяний, “холодна війна” набувала ще більш гострого характеру.

Ще більш потворно і ганебно розгорталися події в Чехословаччині в 1968-1969 роках. Ця країна, як і нещодавно Угорщина, осмілилася без погодження з Москвою здійснити ряд важливих кроків до відновлення демократії, гарантування прав громадян, запровадження обмежених ринкових реформ. Радянське керівництво розцінило ці акції, як відверте відступництво від марксистсько-ленінських догм будівництва соціалізму, зраду принципів пролетарського інтернаціоналізму. Проти чехословацьких лідерів – Дубчека, Шіка, Цісаржа і ін. була розгорнута шалена викривальна кампанія. Коли і вона не дала бажаних наслідків, а реформаторські кроки чехословацького керівництва набували все більш широкої підтримки серед населення, лідери СРСР, КПРС пішли на відчайдушний крок. СРСР, а разом з ним інші члени Організації Варшавського Договору – Польща, НДР, Угорщина, Болгарія

здійснили агресію проти суверенної Чехословаччини – повноправного члена ОВД, союзної з СРСР соціалістичної держави. У ході цієї акції загинули численні чехословацькі патріоти, у тюрмах опинилося чимало прихильників реформаторського курсу Дубчека. І тут, спираючись на переважаючу військову силу, СРСР спромігся привести до влади нове комуністичне керівництво, на чолі з відданим кремлівській верхівці Г.Гусаком. Тепер не приховується причетність до чехословацьких подій спецорганів СРСР [148, 121, С.626-629].

Події в Угорщині і Чехословаччині дали привід західним країнам ще раз переконатися у тому, що Організація Варшавського Договору є не оборонною, а суто агресивною організацією, сліпим, слухняним знаряддям в руках керівників Кремля, які понад усе прагнули закріпити свої лідерські позиції у світі, і, зрозуміло, у співдружності соціалістичних держав. Ця обставина не могла не викликати прагнення західних країн, насамперед США, нарощувати спроможність активно протистояти комуністичному викликові, що опирався здебільшого на потужний воєнний потенціал.

Слід підкреслити, що головним полем бою, головною ділянкою протиборства між США і СРСР, НАТО і Організацією Варшавського Договору, головним змістом “холодної війни” на всіх її етапах було військове протиборство.

Навіть у роки, коли склалася певна рівновага у балансі ракетно-ядерних озброєнь, між США і СРСР йшла потаємна напружена боротьба за випередження протилежного табору у гонитві озброєнь. За не передбачуваних обставин, постійних конфліктів між НАТО і Організацією Варшавського Договору світ міг зіткнутися з реальною загрозою термоядерної катастрофи глобального масштабу.

На завершальному етапі Другої світової війни, коли західні держави все відвертіше виявляли занепокоєння зростаючими комуністичними загрозами, США монополюючо володіли секретами ядерної зброї. Про її смертельну, нечувану руйнівну силу людство дізналося після пекельних бомбардувань американською авіацією у серпні 1945 року беззахисних японських міст Хіросіма і Нагасакі. Вибух двох атомних бомб призвів до загибелі 210 тисяч мирних жителів, ще десятки тисяч громадян одержали смертельні дози радіаційного опромінення [121, С. 363].

Ці бомбардування носили швидше політичну, ніж суто військову мету і спрямовувалися на демонстрацію американської могутності, утвердження зазіхань США на світове лідерство. Відповідь СРСР на американський виклик була на диво швидкою і рішучою. Ціною неймовірних зусиль, перенапруження всіх людських, інтелектуальних і матеріальних ресурсів СРСР у короткий час успішно вирішив проблему виготовлення атомної, а згодом і термоядерної зброї, а щодо виготовлення засобів доставки ядерної зброї, зокрема міжконтинентальних балістичних ракет, то СРСР суттєво випередив США. СРСР і під його тиском соціалістичні країни Європи втягнулися у виснажливу гонку озброєнь, яка постійно породжувала вибохонебезпечні ситуації і впродовж тривання „холодної війни” тримала у смертельній небезпеці все людство.

І нині простежити реальний перебіг воєнного протиборства НАТО і Організації Варшавського Договору, співставити конкретні, а головне – достовірні дані щодо того, якими були воєнні потенціали обох ворогуючих блоків, достатньо складно. Не можна повністю покладатися на дані Лондонського інституту стратегічних досліджень і інші аналітичні служби. У засобах масової інформації СРСР, соціалістичних країн Європи постійно повідомлялися занижені, явно недостовірні дані щодо воєнного потенціалу країн-учасниць Організації Варшавського Договору. Те ж саме робилося в країнах-учасницях НАТО. З їх боку вся відповідальність за шалену гонку озброєнь покладалася виключно на СРСР. Але аналіз і тих, не зовсім достовірних даних щодо воєнних потенціалів НАТО і Організації Варшавського договору, показує, що розмах мілітаризму, гонки озброєнь поглинули величезні кошти і матеріальні ресурси і країн-учасниць НАТО і країн-учасниць Організації Варшавського Договору.

За оцінкою радянських дослідників, у 50-х роках ХХ століття США випереджали СРСР за цілою низкою показників у воєному будівництві. Зокрема, США форсували будівництво стратегічної авіації. В 1959 р. на озброєнні в армії США було 500 бомбардувальників В – 52, понад 2,5 тис. бомбардувальників В - 47 і понад 1 тис. літаків-заправників. Форсовано нарощувалося виробництво міжконтинентальних балістичних ракет наземного базування. США продовжували

удосконалювати бойову спроможність військово-морського флоту- В 1960 році США мали 3 атомні ракетні підводні човни, оснащені 48 ядерними зарядами. В СРСР в той час таких підводних човнів взагалі не існувало. А в 1967 році в США вже нараховувалося понад 40 атомних ракетних підводних човнів, оснащених 1552 ядерними зарядами. В СРСР на той час було лише 2 аналогічних човни з 32 ядерними зарядами [146. С. 89].

У наступні роки нарощування ядерних арсеналів тривало і в СРСР, і в США. Особливо інтенсивно велося виготовлення ракет-носіїв термоядерних зарядів. Політичне керівництво СРСР, а під його тиском і інші учасники-країни Організації Варшавського Договору будь-якою ціною намагалися змінити співвідношення військових сил на свою користь. Фактично переорієнтувавши всю свою економічну структуру на потреби військового комплексу, у десятки разів збільшивши видатки на військові потреби, зокрема на виготовлення новітніх видів зброї, СРСР і країни ОВД на певному етапі зрівнялися з США і НАТО у суперзмаганні щодо ядерних і звичайних воєних арсеналів. У складі збройних сил СРСР були утворені ракетні війська стратегічного призначення, оснащені міжконтинентальними балістичними ракетами, новітніми автоматизованими засобами управління. Потужну ракетну зброю, атомні підводні човни з наявними ядерними зарядами отримав військово - морський флот СРСР.

В 1969 році на прес-конференції в Білому Домі тодішній президент США Р.Ніксон підкреслив: "Я хотів би нагадати представникам преси , що в час президентства Дж. Кеннеді всі професійні експерти сходились на тому, що перевага Сполучених Штатів над Радянським Союзом в сукупному ядерному потенціалі виражалась співвідношенням щонайменш 4:1, а можливо, 5:1. Зараз справа виглядає інакше. Розрив ліквідовано. Нашої переваги більше ніколи не буде ..." [146, С.91].

Таке вимушене визнання адміністрації США базувалося на експертних оцінках фахівців обох ворогуючих між собою таборів. Згідно взаємно визнаних даних, США і СРСР наприкінці 70-х років мали приблизно однакову кількість пускових установок і літаків, а також ядерних зарядів :

Наявність пускових установок:

	СРСР	США
Ракет наземного базування	1398	1053
Балістичних ракет з підводних човнів	950	656
Стратегічних бомбардувальників	156	635
Всього пускових установок і літаків	2504	2344

[154,С.11]

Радянська сторона цю певну “невідповідність” пояснювала тим, що у США було значно більше, ніж у СРСР ядерних боєголовок, приблизно 10 тисяч, і відповідно у СРСР 7 тисяч. Приховувалося те, що у СРСР були на озброєнні ядерні боєприпаси, значно потужніші, ніж у США.

Тільки тепер ми знаємо, якою ціною підтримувалася ця рівновага воєнної могутності між НАТО і Організацією Варшавського Договору. Здавалося, що нарешті наступить час для зміцнення міжнародної стабільності, для послідовного зниження рівня військового протистояння, просування до реального роззброєння.

І дійсно, наприкінці 70-х років минулого століття на двосторонній основі розглядалась ціла низка пропозицій, реалізація яких могла б суттєво поглибити взаємну довіру країн двох протилежних блоків, обмежити чи навіть припинити гонку озброєнь. Мова йшла про Договір щодо обмеження наступальних стратегічних озброєнь, повну і повсюдну заборону досліджень ядерної зброї, припинення виробництва такої зброї і скорочення його запасів, аж до їх ліквідації, заборону всіх нових видів і систем зброї масового знищення, скорочення ядерних запасів середньої дії і здійснення заходів по забезпеченню військової розрядки в Європі, скорочення збройних сил і озброєнь в Центральній Європі і ін.

Однак на рубежі 70-80-х років міжнародний клімат знову різко загострився, “холодна війна” знову увійшла в нову фазу. Радянські офіційні кола, засоби масової інформації всіляко звинувачували у цьому зростаючу агресивність американського імперіалізму, свідоме здійснення курсу США на підрив розрядки, прагнення до відновлення військової переваги над збройними формуваннями ОВД.

Однак в основі тих потрясінь, які спричинилися до підриву розрядки, відновлення міжнародної напруги лежали інші події, розгортання інших політичних процесів.

Радянський Союз, скориставшись сприятливими умовами розрядки, потепління міжнародного клімату, різко посилив свою підтримку національно-визвольним, антиімперіалістичним рухам в Азії, Африці, Латинській Америці.

СРСР схвально оцінив драматичні події в Ірані, які призвели до відсторонення від влади шаха Пехлеві, завжди прихильного до США, перемоги ісламської революції на чолі з Аятоллою Хомейні, популярність якого надмірно зросла завдяки різкій антиамериканській орієнтації. Дестабілізуючий вплив на стан у всьому Азіатському регіоні мала агресія, по суті широкомасштабна війна СРСР проти Афганістану. З самого початку агресії було зрозуміло, що підтримавши рух опору в цій країні, утвердивши при владі своїх прихильників, Радянський Союз мав намір закріпитися в зоні Перської затоки, безпосередньо впливати на політичну орієнтацію Пакистану, Кувейту, Арабських Еміратів, які до того підтримували тісні стосунки з США [121, С.710].

Зрозуміло, що на такі дії СРСР відповідним чином реагували США і інші країни НАТО. Вибухонебезпечна ситуація склалася в Європі, коли у Польщі під впливом дій могутнього опозиційного руху "Солідарність" захитались підвалини соціалізму, і "інтернаціональну" рятівну допомогу з боку Радянського Союзу, вторгнення радянських, ендеерівських, угорських військ в ім'я стабілізації ситуації в братній "соціалістичній" країні, як відомо, відвернуло лише впровадження в Польщі у грудні 1981 р. військового стану, коли владу в країні фактично перебравши органи військової диктатури [121, С.702].

Радянський Союз розгорнув широкомасштабну політичну, економічну, військову допомогу прокомуністичному, антиамериканському рухові в Нікарагуа, арабським антиізраїльським силам на Близькому Сході, національно-визвольним силам в Ефіопії і ряді інших африканських країн.

Реакція керівних політичних, військових кіл США, НАТО на деструктивні дії СРСР на міжнародній арені була достатньо гострою. У світі вибухнула нова хвиля

антирадянських, антикомуністичних кампаній, політика розрядки була розцінена виключно вигідною СРСР, комуністичним силам. Головне – у США, НАТО визріло рішення в ім'я міжнародної безпеки будь-що зламати військовий паритет, який склався між НАТО і ОВД, відійти від домовленостей, досягнутих в 70-і роки, як таких, що були проігноровані СРСР, наростити свій військовий потенціал, як єдиний засіб, спроможний захистити національну безпеку, мир і спокій у світі.

Ще в період дій адміністрації Дж. Картера в США були розроблені і розпочали реалізовуватися великомасштабні програми подальшого розвитку і удосконалення американських ядерних озброєнь, особливо ядерної зброї стратегічного призначення. Ці програми передбачали створення і розгортання ракетно-ядерної системи морського базування "Трайидент-1", міжконтинентальних балістичних ракет "MX" мобільного базування, створення нового покоління стратегічних бомбардувальників. Всі ці програми мали за мету підвищення боєздатності американських стратегічних формувань, створення надійного потенціалу нанесення першого удару по СРСР. Це була реальна демонстрація США військової переваги над СРСР. Цю ж мету переслідували керівні кола США, НАТО, коли у грудні 1979р. прийняли рішення про розміщення в Західній Європі американських крилатих ракет і мобільних балістичних ракет "Першинг – 2", що давало американській стороні можливість суттєво збільшити сумарну кількість ядерних засобів, націлених на СРСР. Радянській стороні давали зрозуміти, що авантюризм, деструктивним діям буде даватись рішуча відсіч.

Прихід до влади в США адміністрації Р.Рейгана незабаром привів до докорінної зміни зовнішньої і військової політики. Під приводом необхідності більш рішучої відсічі наростаючим загрозам комунізму США здійснили ряд дій, які різко ускладнили міжнародну обстановку, загострили відносини між США і СРСР. Останній був звинувачений у використанні політики „розрядки” для швидкого нарощування військового потенціалу, спробах змінити співвідношення сил на свою користь, поширити вплив на регіони, які не прагнули потрапити під комуністичний контроль(триваюча агресія СРСР проти Афганістану, активізація дій СРСР в зоні Перської затоки і ін.). Р.Рейган заявив про допустимість ведення проти сил

комунізму, як породження зла, міжнародного тероризму ведення глобальних і обмежених ядерних війн, запровадження військово-політичної концепції “ядерного залякування” . Значні території, в тому числі достатньо віддалені від США, були оголошені сферою “життєвих інтересів США [25 С. 3].

Курс адміністрації Рейгана на зрив політики розрядки, різке загострення боротьби проти СРСР, оголошення концепції “ядерного залякування”, розгортання “психологічних атак” під гаслами викриття небезпеки зростаючої військової переваги СРСР неоднозначно сприймалися світовою громадськістю, незалежними політологами, журналістами в самих Сполучених Штатах. Том Джервазі – директор Нью – Йоркського центру військових досліджень і аналізу, відомий експерт з військово-політичних проблем у книзі “Міф про радянську військову перевагу” [203] піддав різкій критиці зовнішню і військову політику адміністрації Рейгана, зокрема його концепцію “ядерного залякування”. На погляд автора, “залякування” не вимагає ні переваги ,ні навіть рівності ядерних потенціалів. “Байдуже , -писав він, – яка з наддержав має більше боєголовок і чиї ракети точніші. Ці показники втрачають значення, як тільки обидві сторони набувають засобів , що дозволяють завдати непоправної шкоди ударом у відповідь[203, С.29].

Т. Джервазі стверджував, що як тільки ворогуючі сторони створили практично невразливі засоби помсти (БРПЧ) , кількісне нарощування і якісне удосконалення ядерних озброєнь стало безглуздим з військової точки зору. З того часу (з кінця 60-х років-авт.) втратила реальну військову суть перевага ядерних сил , оскільки будь-яка кількісна і якісна перевага однієї сторони не гарантує повного знищення сил помсти, які є у розпорядженні протилежної сторони. Перевагу неможливо перетворити в перемогу [203, С. 131].

Бернд Грайнер та Курт Штангауз, які влітку 1980 рр. опублікували книгу “На шляху до 3-ї світової війни ?” Військові плани США проти СРСР. Документи.” [8] В книзі зроблено виклад цілком таємних офіційних документів урядових кіл США, які незаперечно доказували , що США безпосередньо після закінчення Другої світової війни, виходячи, як вони стверджували, з реальних загроз комуністичної агресії, проводили політику „стримання”, „відкидання” соціалізму, „атомного

залякування” і ін., але одночасно вели активну підготовку до „гарячої” атомної війни проти Радянського Союзу. Аналіз інших офіційних документів керівних кіл США, СРСР, публікацій дав достатньо переконливу відповідь на запитання, чому „холодна війна” впродовж всієї другої половини ХХ століття так і не переросла в глобальний термоядерний конфлікт. Хоч світ не одноразово опинявся на грані такої небезпеки. Відповідь однозначна : небезпека повного взаємного знищення утримувала ворогуючі між собою наддержави від спроб застосувати у ході протиборства атомну зброю.

Намагаючись спростувати звинувачення США про зростаючу військову загрозу з боку СРСР, про відставання США, НАТО від СРСР, ОВД у розбудові, модернізації своїх збройних сил, Міністерство оборони СРСР у 1982 р. видало аналітичний довідковий матеріал під назвою „Звідки виходить загроза світу?” [25] Використавши інформаційні матеріали США, країн НАТО, Лондонського інституту стратегічних досліджень, прес-служба МО СРСР зробила спробу співставити дані про реальний військовий потенціал США, НАТО та СРСР, ОВД. Одночасно робилася спроба спростувати дані, що були опубліковані Міністерством оборони США у книзі „Радянська військова могутність”. СРСР визнав названу американською стороною наявність у себе 1398 пускових установок міжконтинентальних балістичних ракет, 950 пускових установок балістичних ракет підводних човнів і 156 важких бомбардувальників, здатних підняти біля 7000 ядерних боєприпасів. В свою чергу СРСР звертав увагу на те, що американська сторона замовчувала наявність у той час на озброєнні у військових структурах США 10 тисяч ядерних боєприпасів стратегічних наступальних сил, наявність 1053 пускових установок міжконтинентальних балістичних ракет підводних човнів і понад 570 важких бомбардувальників . Пентагон з явною метою поширення дезінформації перебільшував бойову спроможність Військово-Морського флоту СРСР. Насправді, в США у 1980 р. було 20 авіаносців, а в СРСР - два, дев'ять атомних крейсерів, а в СРСР –один. Спотвореною була інформація, яку подавали американські джерела і щодо інших галузей військового протистояння США і СРСР [25 С. 6. 8].

Посилаючись на власні дослідження, Міністерство оборони СРСР, в свою чергу, стверджувало, що, по-перше, США мали понад 1500 військових баз, розміщених на території 32 країн світу, здебільшого на кордонах з СРСР. Останній, по суті, таких баз взагалі не мав. По-друге, в 1981 р. США мали на озброєнні 5280 ядерних зарядів, СРСР- лише 2000, по-третє, стратегічні наступальні сили США володіли 2112 носіями ядерної зброї, у тому числі в наявності було 1053 пускових установок МБР, 411 бомбардувальників, 648 пускових установок балістичних ракет на 40 атомних підводних човнах. Ці засоби могли підняти біля 10 тисяч ядерних боєприпасів потужністю від 50 кт до 10 мт кожний.

Крім того, на озброєнні частин стратегічної бомбардувальної авіації було 346 важких бомбардувальників - Б-1, 65 середніх бомбардувальників ФБ -111 А. ВМС США нараховували 848 кораблів у т. ч. 79 багатоцільових атомних човнів, 20 авіаносців, понад 5 тисяч літаків і бойових вертольотів. [25 С. 17, 19-21]

Просте співставлення даних про наявність зброї масового знищення, сучасної бойової техніки у США, НАТО чи відповідно СРСР, ОВД показувало великі розходження, задалегідь розраховані на дезінформацію світової громадськості.

Відновлення істини пролило б світло на взаємні звинувачення, триваючі протягом “холодної війни”, у навмисному прискоренні гонки озброєнь, прагненні будь-якою ціною випередити суперника у боротьбі за світове лідерство.

Найдоказовішими у цьому плані були свідчення політично не заангажованих експертів, політологів, журналістів. Уже згадуваний американський “незалежний” експерт з військово-політичних проблем Т. Джервазі, добре обізнаний з аналітичними розрахунками Лондонського інституту стратегічних досліджень, стверджував, що в 1981р. США володіли 10330 ядерними боєголовками, а СРСР- 6203 боєголовками, в 1982р. це співвідношення рівнялось 10733 проти 6521, в 1983р.- 10973 проти 6769, в 1984- 11657 проти 7370, в 1985р.- 11857 проти 7865 [203, С. 95].

Ще переконливіше виглядали зроблені Т. Джервазі розрахунки співставлення даних про наявні звичайні види озброєння у ворогуючих між собою військово-політичних блоків. В 1981-1985р.р. загальна чисельність активних

військовослужбовців США, НАТО становила 5,9 млн., а в СРСР, ОВД- 4,8 млн. США, НАТО мали 33557 танків, а в СРСР, ОВД – 62537 танків. Обидва блоки мали по 12 тисяч бойових літаків, але США, НАТО мали 490 великих надводних кораблів і 242 ударні підводні човни, а в СРСР, ОВД відповідно 295 кораблів і 279 підводних човнів.[203 С. 486]

Співпоставлення цих достовірних чи більш-менш достовірних даних свідчило про найголовніше - зосередження у ворогуючих між собою військово-політичних блоків на чолі з США і СРСР гігантського військового потенціалу, зокрема термоядерної зброї. Навіть часткове використання цього смертоносного арсеналу було б достатнім для непоправної глобальної катастрофи.

За існуючих суперечливих оцінок діяльності президента США Р.Рейгана, всі дослідники однозначно стверджують, що з його обранням главою американської адміністрації протидія комуністичним загрозам, що випливали з часто невиважених зовнішньополітичних акцій СРСР, керівництва ОВД набагато загострилася. Оголосивши розрядку міжнародної напруженості “вулицею з одностороннім рухом”, вигідною виключно Радянському Союзу, президент США дав зрозуміти світовій громадськості, що США відкидають будь-які шляхи до компромісів з СРСР. Особливу загрозу становили підтверджені і конкретизовані положення про допустимість “обмеженої ядерної війни”, доцільність “демонстраційного” застосування ядерної зброї. Було поставлено завдання максимально посилити стратегічну мобільність збройних сил США, щоби забезпечити можливість їх швидкого застосування у найвіддаленіших від Америки частинах земної кулі.

Уряд Р. Рейгана збільшив бюджет Міністерства оборони більш ніж на 40 млрд. долларів, довівши його до рівня 226 млрд. долларів на рік. А на найближче п'ятиріччя (до 1986р.) було передбачено використати на військові потреби 1,6 трильйона долларів, тобто стільки ж, скільки було витрачено Пентагоном за попередні 12 років. Масовані військові програми охопили весь діапазон ядерних і звичайних озброєнь. Було прийнято рішення про виробництво нейтронної зброї. Форсувалось створення “сил швидкого розгортання”, реалізації програми стратегічної оборонної ініціативи (СОІ).США відкрито демонстрували свій намір

приступити до масового розгортання своїх стратегічних крилатих ракет, причому не тільки на території Західної Європи, а й в межах морських акваторій, інших районів, близьких до Радянською Союзу. Пентагон офіційно оголошував, що протягом десятиріччя прийме на озброєння декілька тисяч крилатих ракет різного базування і різного призначення. Американські офіційні особи говорили про плани і конкретні терміни оснащення стратегічними ракетами з ядерними боєголовками підводні і надводні кораблі ВМС США, що курсували поблизу берегів Радянського Союзу [146, С. 150].

США оголошували, що вони вимушені були відмовитися від ратифікації Договору ОСО – 2. Був заблокований процес обмеження стратегічних озброєнь, припинилися переговори про повну і всезагальну заборону випробувань ядерної зброї, переговори про скорочення збройних сил і озброєнь в Центральній Європі.

Керівництву СРСР дали зрозуміти, що США відмовляться від раніше прийнятих угод, покликаних знизити рівень військового протистояння і зменшити небезпеку ядерного зіткнення. Відносини між СРСР і США продовжували ускладнюватися. Як виявилось пізніше, не з вини західних країн руйнувалось те позитивне, що було досягнуте за десятиріччя розрядки, А це, природно, не могло не позначитись негативно на політичному кліматі у всьому світі, на подальшому загостренні “холодної війни”.

Поява на президентському посту Дж.Буша ще більше ускладнила стосунки США з СРСР. Нова американська адміністрація прийшла до висновку, що лише подальший силовий тиск спроможний призупинити комуністичну загрозу, агресивні дії з боку СРСР. І цей тиск спроможні здійснити лише Сполучені Штати Америки. "Ніколи попередньо наша керівна роль не мала такого важливого значення, - заявляв президент США Дж. Буш у лютому 1989 р., - бо в той час, як погляди Америки спрямовані в майбутнє, погляди всього світу спрямовані до Америки" [146, С.144]. За цих умов антирадянські настрої формувалися в американському суспільстві з подвоєною енергією В керівних колах США, НАТО стверджувалося, що впродовж наступних 15-20 років Сполучені Штати Америки і їх союзники повинні бути готові відбити радянський напад, оскільки, за словами керівного діяча США Джеймса

Бейкера, Радянський Союз залишався добре озброєною державою з інтересами, ворожими Сполученим Штатам. Отже, лінія на посилення силового тиску на СРСР набувала чітких обрисів. Ще у січні 1988 року в США була опублікована доповідь під назвою “Американська стратегія вибіркового залякування”. В ній стверджувалося, що довготермінова стратегія США на період до 2010 року повинна базуватися на принципі активної протидії Радянському Союзу у всіх регіонах земної кулі, стримуванням радянського експансіонізму у будь-якому районі світу. [146, С. 114]

Курс США і НАТО на створення "переважаючого потенціалу залякування" базувався на якісному нарощуванні їх військової могутності, перш за все її наступальних елементів. Інтенсивно реалізовувались програми переозброєння збройних сил Америки, довготермінової оборонної програми НАТО, стратегічної оборонної ініціативи США. Наголос робився перш за все на створення ядерного потенціалу першого удару. США взяли на озброєння досконалі ракетні системи МБР, МХ, стратегічні бомбардувальники В-1 В, балістичні ракети підводних човнів "Трайдент – 2", крилаті ракети повітряного і морського базування. Були прийняті військові доктрини і концепції, що передбачали проведення цілого спектру війн проти соціалістичних країн і підривних рухів на планеті – від ядерних до звичайних [146, С.145-146].

Як показує аналіз достовірних фактів, визнаних експертами обидвох ворогуючих блоків, курс США, НАТО на всебічне нарощування наступального, військового потенціалу наприкінці 80-х років ХХ століття, дав відчутні результати. Курс керівництва США, НАТО на нарощування воєнної переваги над СРСР, країнами Організації Варшавського Договору тривав до часу розпаду СРСР. В свою чергу, в країнах-учасниках Організації Варшавського Договору у 80-ті роки минулого століття дійсно вживалися надзвичайні заходи до забезпечення зламу військового паритету з провідними країнами Заходу. Швидко нарощувався ракетно-термоядерний потенціал, виробництво бронетанкової техніки, тривало переозброєння військово-морського флоту і т. ін. Але такий курс виявився надто виснажливим для економіки соціалістичних країн, поглибив кризові ознаки, викликав зuboжіння величезної маси населення. І це в кінцевому рахунку

прискорило в цих країнах докорінні зміни політичних систем; розпад самого СРСР, зміни політичного ладу в соціалістичних країнах Європи.

Аналіз оприлюднених в наш час конкретних даних доказує, що ворогуючі між собою військово-політичні блоки прагнули будь-якою ціною випередити один одного у шаленій гонці озброєнь, у їх якісному удосконаленні, нарощуванні ударної спроможності, точності, ефективності застосування. В той же час для омани світової громадськості спотворювалася правда про жахливі фінансові видатки, перенапругу національних економік вимушеним нарощуванням виробництва досконалої воєнної техніки і озброєнь. Одночасно кожна з ворогуючих сторін покладала відповідальність за смертельно небезпечну гонку озброєнь то на СРСР, то на США.

Певну уяву про рівень пропагандистського, інформаційного прикриття, спроби виправдати відповідальність за спровоковану на відповідному історичному етапі гонку озброєнь дають ухвали найвищих політичних, військових органів НАТО, їх публічне висвітлення західними засобами масової інформації. Початково, у перші роки після утворення Організації Варшавського Договору керівництво НАТО стверджувало, що радянські лідери, унеможливаючи загальну угоду про роззброєння, давали зрозуміти, що найновіші та найбільш руйнівні види озброєнь, включаючи ракети усіх типів, надходять на озброєння збройних сил Радянського Союзу.

Керівництво НАТО змушене було прийняти рішення про створення запасів ядерних боєголовок, які були б готові до застосування для оборони Альянсу, у разі потреби.

Оборонна стратегія НАТО і надалі базувалася на концепції стримування силою, яка містила в собі Щит з його звичайними та ядерними елементами та сили ядерного покарання... [33, С.109].

Вже безпосередньо перед розвалом Радянського Союзу, зокрема і під тиском неймовірно великих, виснажливих витрат радянської економіки на не затихаючу гонку озброєнь, політичне керівництво провідних західних країн продовжувало пропагандистський, інформаційний тиск на СРСР, інші європейські країни соціалізму. У Рейк'явіку у червні 1987 року стверджувалося: “Серйозний дисбаланс

у галузі звичайних, хімічних та ядерних озброєнь, нарощування радянського військового потенціалу, що триває, надалі залишаються предметом нашого занепокоєння.

У декларації голів держав та урядів – учасників зустрічі Ради Північноатлантичного альянсу у Брюсселі в березні 1988 року стверджувалося: “Не спостерігається послаблення тих зусиль, які витрачає Радянський Союз протягом останніх років у військовій сфері. Радянський Союз продовжував утримувати набагато більші військові сили, ніж це необхідно для його оборони. Ці потужні сили, у застосуванні яких поза своїми кордонами Радянський Союз не зволікає, як це до цього часу відбувається у Афганістані, є головним джерелом напруги між Сходом і Заходом. Стійке зростання військових можливостей Радянського Союзу, впливає на ситуацію в кожному з регіонів Альянсу, потребує постійної уваги”.[234,С.4]

Військове протиборство, як стверджують факти, ні на мить не затухало впродовж тривання “холодної війни”, при чому особливо небезпечного характеру воно набувало у часи виникнення глобальних чи регіональних політичних чи воєнних конфліктів. Політичні широкомасштабні кризи здебільшого провокували керівні кола СРСР, хоч заради об’єктивності, треба відзначити, що деякі конфліктні ситуації виникали і з ініціативи адміністрації США, керівництва НАТО. У таких випадках з допомогою дипломатів, журналістів робилися спроби роз’яснити широкій громадськості, що криза виникла через необхідність дати відсіч черговій спробі “комуністичної агресії”. До глобального термоядерного зіткнення ці конфлікти не переростали, оскільки їх ініціатори добре розуміли якої шкоди може завдати термоядерна війна всьому людству, включаючи країну-агресора.

Крім глобальних кризових ситуацій, уже розглянутих у дисертації, найбільш драматичною, вибухонебезпечною визначається всіма дослідниками Карибська криза, яка реально поставила світ на грань термоядерної катастрофи.

Спецслужби, аналітичні центри США небезпідставно стверджували, що керівництво СРСР, прагнучи до досягнення нової розстановки політичних сил у світі, отже, до підриву позицій США, робитиме все можливе для наближення своїх

стратегічних сил, військових баз до берегів Північної Америки. Ці примарні надії СРСР почали успішно втілювати в життя після антиамериканського перевороту на Кубі, здійсненого під керівництвом Ф.Кастро. Коли визначився прорадянський курс політичного керівництва Куби, СРСР нав'язав йому інтенсивну допомогу у оснащенні національних збройних сил новітньою зброєю, технікою, військовими спеціалістами. Міжнародна обстановка в регіоні різко загострювалася у зв'язку з зростаючою підривною діяльністю кубинських екстремістів в Нікарагуа, Колумбії, Парагваї, Болівії і інших країнах Латинської Америки.

Ситуація ще більш загострилася, набувши характеру серйозної міжнародної політичної кризи, коли влітку і восени 1962 року, за оцінкою офіційних американських джерел, на Кубі були виявлені радянські ракетні системи, спроможні досягти території США. Ситуацію ускладнювало те, що урядові кола СРСР тривалий час заперечували будь-яку свою причетність до розмішених на Кубі ракет. Коли ж наявність радянських ракет на Кубі була незаперечно доказана, у світі розгорнулася шалена антирадянська кампанія, СРСР звинувачували у агресивних намірах, підтримці підривних дій міжнародного комуністичного руху. Президент, Конгрес США розгорнули безпрецедентні для мирного часу військові заходи, спрямовані на "приборкання" комуністичної агресії на американському континенті в обличчі революційної Куби. Ситуація набувала гострого вибухонебезпечного характеру. Ставало зрозумілим, що у випадку вторгнення американських військ на Кубу СРСР буде вимушений вдатися до адекватних військових заходів. "Холодна війна" переросла б у широкомасштабну "гарячу" війну. Лідер СРСР М. Хрущов і його оточення, зрозумівши авантюрність і абсолютну безперспективність своїх військових акцій на Кубі, гарячково шукали виходу з кризової ситуації. У кінцевому рахунку після відчайдушних дипломатичних зусиль, посередництва ООН компроміс було знайдено: СРСР зобов'язався невідкладно вивезти ракетні установки з Куби, США - заради збереження миру на континенті заявили про свою готовність гарантувати зовнішню безпеку Куби [121, С. 572-574].

Історичний аналіз переконує в тому, що світова громадська думка, засоби масової інформації по-різному оцінили причини і вражаючі наслідки Карибської

кризи. Радянські джерела інформації намагалися доказати, що СРСР, розміщуючи ракетні установки, військовий контингент на Кубі прагнув лише підвищити обороноздатність цієї карибської “соціалістичної” республіки, посилити її спроможність протистояти агресії американського імперіалізму. Ніякої власної агресивної мети СРСР не ставив. Американські джерела інформації переконували світову громадкість у зростаючій агресивності міжнародного комуністичного руху, СРСР, які спробували використати Кубу, як базу, плацдарм для розгортання підливних терористичних акцій на всьому американському континенті.

Світ зітхнув з полегшенням, коли радянські ракети і військовослужбовці покинули Кубу. Але стратеги "холодної війни" не зробили для себе належних висновків з Карибської кризи, не вжили достатніх заходів до зміцнення миру і міжнародної безпеки. Глобальні, регіональні конфлікти, кризи продовжували виникати, змінюючи одна одну то на Європейському, то на Азіатському, то на Африканському континентах, посилюючи вибухонебезпечний характер “холодної війни” На жаль, як свідчить історія, ці кризи провокувалися не лише радянською стороною.

У зв’язку з цим особливого розгляду заслуговують гострі конфліктні ситуації на Близькому і Середньому Сході, зокрема затяжне збройне протистояння Ізраїлю та Палестини та інших арабських країн. Військові зіткнення між збройними силами Ізраїлю і Палестини спалахували чи частково пригасали впродовж всього тривання “холодної війни”. Особливо небезпечною для справи міжнародної безпеки була т. зв. Суецька криза 1956-1957 рр. Вона виникла після націоналізації єгипетським урядом компанії суецького каналу і спроб провідних країн НАТО повернути цей морський канал під міжнародний контроль. Конфлікт набув гострого безкомпромісного характеру. 29 жовтня 1956 року ізраїльська армія почала вторгнення на єгипетську територію. До агресорів приєдналася Франція і Великобританія. Єгипет зазнав нищівної поразки. Малоефективною виявилася допомога Єгиптові з боку СРСР, зброєю якого були оснащені армії Єгипту, Сирії, Іраку, Лівії і ряду інших арабських країн. Військова операція проти Єгипту була припинена 6 листопаду 1956 року.

Однак арабо-палестинсько-ізраїльські розбіжності не лише не були врегульовані, а набули ще більшої гостроти. І це призвело до нової арабо-ізраїльської війни у червні 1967 р. І цього разу Єгипет, Сирія і Йорданія потерпіли нищівну поразку, втратили величезні, стратегічно важливі території, зазнали значних людських і матеріальних втрат. Хоч війну вдалося припинити, проблеми, що обумовили конфлікт, не вдалося врегулювати [121, С. 666-672].

В 1975 р. світ зіткнувся з новим масштабним збройним арабо-ізраїльським зіткненням. І цього разу арабський світ зазнав нищівної військової поразки.

Зазначимо, що керівні кола Ізраїлю у своїх антиарабських діях постійно спиралися на беззастережну підтримку і допомогу з боку уряду США. Про стійкі, часом безпідставні анти арабські переконання американського політичного керівництва свідчить позиція США щодо Іраку.

На загострення “холодної війни” у чималій мірі вплинуло погіршення радянсько-китайських відносин. Світ з наростаючою тривогою спостерігав за погіршенням стосунків двох супер-гігантських комуністичних імперій. Наявність у конфліктуючих сторін взаємних територіальних суперечок, претензій на лідерство у міжнародному комуністичному рухові в Азіатсько-Африканському регіоні, охоплених національно-визвольними рухами, наявність термоядерної зброї, легко могли перерости у термоядерну війну. Поліпшення у китайсько-радянських відносинах настало лише після зміни політичних лідерів в Китаї, переорієнтації радянської політики щодо Китаю.

До числа найдраматичніших подій періоду тривання “холодної війни” необхідно віднести і введення радянських військ в Афганістан у грудні 1979 року. Їх участь у громадянській війні серйозно ускладнила міжнародне становище. Протягом наступного десятиріччя знову загострювалася “холодна війна” і головним винуватцем цього перебігу був виключно Радянський Союз.

Як свідчать факти, після перевороту в квітні 1978 року в Кабулі радянське керівництво пильно придивлялося до розвитку подій у сусідньому Афганістані. Революційні керівники Афганістану Таракі, Кармаль, Амін, згодом Наджибула наділялися довірою з боку Москви, їм надали щедрі військово, економічну,

політичну підтримку. Тепер добре відомо, що введення радянських військ в Афганістан мало за мету не стільки утримати при владі у по-суті ворожому середовищі дружні щодо СРСР політичні сили, скільки спробувати завоювати тривкі позиції, наростаючий вплив в зоні багатой нафтою, стратегічно важливої з точки зору світової політики Перської затоки, вплинути на зміну політичної орієнтації Пакистану, до того орієнтованої на співпрацю з США. Радянське керівництво без оголошення війни, вводячи війська в Афганістан, грубо порушило норми міжнародного права, розпочало збройну агресію проти суверенної держави. Цією акцією СРСР ще більше підірвав довіру до себе, як до великої держави, яка до цього неодноразово декларувала, зрозуміло, цілком формально, фальшиво свою зацікавленість у збереженні миру, забороні випробувань, знищенні вже накопичених запасів ядерної зброї, забезпеченні миру, міжнародної безпеки і ін.[121, С. 710-711] .

Афганська авантюра, як і треба було сподіватися, завершилася для СРСР повним провалом, численними людськими жертвами, великими матеріальними збитками, втратою довіри до СРСР з боку світового співтовариства.

Радянське керівництво, втягнувши країну в авантюрну агресію проти Афганістану, ще раз виявило перед усім світом свою недалекоглядність, некомпетентність, схильність до авантюризму, повне нерозуміння чи навмисне ігнорування історичного досвіду минулого про абсолютну неспроможність розв'язання воєнними методами складних проблем політичного, економічного, соціального, етнічного, релігійного життя, що протягом десятиріч нагромадилися в Афганістані. Радянське керівництво не змогло усвідомити, що розпочинаючи збройну агресію проти традиційно мусульманської держави, воно неминуче викличе зворотну священну війну проти СРСР як держави – агресора з боку всього мусульманського світу, що ця агресія буде одностайно засуджена Організацією Об'єднаних Націй, всім співтовариством вільних народів світу. Як показують факти, ганебна афганська авантюра прискорила формування в СРСР внутрішньої опозиції до лідерів КПРС, радянського уряду, що в перспективі стало однією з основних причин розпаду СРСР.

Дослідження фактів минулого дає можливість стверджувати, що напругу у

світі, загострення "холодної війни" часом викликали події, на перший погляд, менш вагомі, ніж афганська трагедія, але також достатньо драматичні. За роки тривання "холодної війни" взаємна довіра між СРСР і США була настільки підірвана, що за кожною більш-менш вагомою міжнародною подією гострого характеру неминуче розпочинався пошук з боку західних країн "руки Москви", причетності до події спецслужб СРСР. В свою чергу не з меншою енергією і заповзятістю радянські джерела масової інформації намагалися пов'язати кожную "вибухонебезпечну" подію на Європейському, Азіатському чи Африканському континенті з провокаціями, агресивними намірами міжнародного імперіалізму, США. Яскравим підтвердженням цього твердження стали драматичні події, що розгорнулися у вересні 1983 року у зв'язку з загибеллю над Сахаліном південнокорейського пасажирського літака. Зрозуміло, що за умов більшої довіри між СРСР і США радянське військове командування не осмілилося б віддати злочинний наказ про знищення цивільного пасажирського літака, на борту якого знаходилося, як потім виявилось, 269 пасажирів. Ніякими виправданнями, обіцянками проведення незалежного розслідування радянське керівництво не змогло применшити жахливого враження від здійснення жорстокої, варварської акції, що завершилася трагічною загибеллю численної маси невинних людей. Ця подія ще раз підтвердила, що не має права на існування політична система, в умовах якої життя людини не представляє ніякої цінності [64, С.210-211.]

В дисертації, в рамках можливого, об'єктивно і неупереджено досліджено основні причини виникнення, перебіг, основні напрями "холодної війни". Підсумовуючи наслідки проведеного дослідження, узагальнюючи викладене, необхідно ще раз підкреслити, що розгром гітлерівської Німеччини у роки Другої світової війни, не створив ефективних гарантій підтримання миру між народами, міжнародної безпеки. Політичні розбіжності між СРСР і США, головним чином, через різні підходи до післявоєнного устрою в країнах Європи, що вивільнилися від гітлерівської окупації, в кінцевому рахунку розкололи Європу і світ на протилежні табори: табір демократичних країн на чолі з США і табір країн комуністичного тоталітаризму на чолі з СРСР. Це постійно наростаюче протиставлення породило

“холодну війну”, що впродовж майже всієї другої половини ХХ століття тримало у смертельній напрузі всю людську цивілізацію реальною загрозою перерости у “гарячу” - світову термоядерну війну.

"Холодна війна " поступово охопила майже всі сфери державного, політичного життя. Особливо небезпечним було військове протиборство двох систем, оскільки породжені "холодною війною" ворогуючі між собою військово-політичні угруповання - НАТО і Організація Варшавського Договору – володіли майже всім наступальним арсеналом термоядерної зброї, нагромадженим у світі.

Обумовлені “холодною війною” конфлікти, що породжували політичні, воєнні зіткнення (Карибська криза, арабо-ізраїльські війни, війни у Кореї, В’єтнамі і ін.) легко могли перерости у термоядерну катастрофу, оскільки за конфлікуючими сторонами легко проглядалися класові, протилежні політичні інтереси США і СРСР, очолюваних ними блоків.

Проведене дослідження переконує, що при однотипності у застосуванні форм, а часто і методів протиборства була і суттєва, діаметральна протилежність, відмінність у цьому протиборстві. Країни НАТО, США, протистоячи випадкам комуністичної агресії, як правило, відстоювали ідеали демократії, відновлення прав і свобод людини, утвердження цивілізованого способу життя.

Воєнні акції, здійснені СРСР, Організацією Варшавського Договору, чи при їх підтримці (Угорщина, Чехословаччина, Нікарагуа, Кампучія, Лаос, Ефіопія, Лівія і ін.), як правило, мали за мету встановлення чи відновлення диктаторських тоталітарних режимів з імманентними їм репресіями, обмеженням демократії, прав людини.

В той же час НАТО, США нерідко вдавалися до жорстоких дій, не виправданих ситуацією, масового знищення цивільного населення (війна у В’єтнамі), розв’язали шалену гонку озброєнь, провокували конфліктні ситуації в європейських країнах, контрольованих СРСР, що неминуче вело до погіршення американо-радянських відносин.

Ці твердження роблять більш зрозумілими причини і суть “холодної війни”.

РОЗДІЛ III

“ПСИХОЛОГІЧНА ВІЙНА” ЯК АКТИВНИЙ ЧИННИК ЗАГОСТРЕННЯ БОРОТЬБИ МІЖ СРСР І США, ДВОМА ПРОТИЛЕЖНИМИ СИСТЕМАМИ

Як уже відзначалося, “холодна війна” охопила всі найважливіші сфери життєдіяльності держав і народів – політичну, економічну, соціальну, військову. Всі вони у достатній мірі отруювали життя людям Землі. Але найпотворнішим витвором “холодної війни”, незаперечно, була “психологічна війна”.

Лідери КПРС, міжнародного комуністичного руху добре усвідомлювали, що і без застосування військового насильства, шляхом здійснення ідеологічних диверсій, розповсюдження дезінформації, наклепів, фальсифікацією історичної правди, спотворенням, тенденційним перекрученням фактів, шантажем, залякуванням можна викликати серед населення ворожої держави паніку, невдоволення владою, акти громадянської непокори, заворушення, страйки і навіть державний переворот, революцію, які спроможні докорінно змінити існуючий державний, суспільний лад. Це розуміння комуністами руйнівної революційної “психологічної війни” прийшло ще з часів появи марксового “Маніфесту комуністичної партії”. Політичні лідери США, країн антигітлерівської коаліції, усвідомили доцільності ведення “психологічної війни” напередодні завершення Другої світової війни, коли у повній мірі були оцінені руйнівні наслідки “психологічної війни“, яку вела гітлерівська Німеччина шляхом ідеологічних диверсій, використання пропагандистського, диверсійного апарату, спрямованих на дезінформацію населення країн антигітлерівської коаліції, оболванення, зараження ідеалами нацизму, псевдопатріотизму населення у самій Німеччині, коли вдавалося компроментувати рухи опору в країнах, окупованих фашистськими військами [Див.77].

Аналіз документів, інших літературних джерел переконує у тому, що курс на антикомуністичну “психологічну війну” був прийнятий керівництвом західних країн майже негайно після закінчення Другої світової війни, коли стала відчутною реальна “загроза комунізму”, реалізації домінуючої в СРСР ідеї переможного поширення впливу більшовицької революції в Росії на інші країни і регіони світу.

Початково антикомуністична “психологічна війна” була мало масштабною. Позначалося те, що СРСР в роки війни тісно співпрацював з західними країнами в рамках антигітлерівської коаліції. Але крок за кроком у міру наростання комуністичних загроз, антикомуністична пропаганда, що велася західними країнами, набувала щораз більшої масштабності.

З часом, з появою все чіткіших зовнішньополітичних орієнтирів, цілей, мети, які ставили у протиборстві між собою США і СРСР, “психологічна війна” охопила практично всю планету, хоч головні зусилля спрямовувалися на послаблення позицій у світі перш за все США і відповідно СРСР, очолюваних ними ворогуючих між собою військово-політичних блоків.

На службу американської, західної пропаганди, як показала реальна практика, був поставлений не лише надпотужний апарат сучасних на той час засобів масової комунікації, а й найновіші досягнення гуманітарних наук, історії, філософії, соціології, політології, зокрема соціальної психології, що досліджувала закономірності інформаційного (чи дезінформаційного) впливу на людину у бажаному для замовника напрямку [168, С. 23].

По суті, такими ж базовими (теоретичними і практичними) засадами ідеологічного протиборства керувалися СРСР і очолювана ним Організація Варшавського Договору.

Практика показала істинність поглядів теоретиків “психологічної війни” щодо її суті, руйнівних наслідків. Поль Лайнберджер, автор праці “Психологічна війна”, що вийшла в США в 1954 році, підкреслював, що “психологічна війна” – це використання пропаганди проти противника у поєднанні з такими військовими, економічними і політичними засобами, які виявляються необхідними для її доповнення. Інший американський дослідник Джон Скотт вважав, що основною метою руйнівної політичної боротьби є послаблення і, якщо це можливо, знищення ворога шляхом здійснення дипломатичних акцій і економічного тиску, використання інформації і дезінформації, провокацій і залякування, саботажу і терору при одночасній ізоляції противника від його друзів і соратників [168, С. 26-27].

В.Г.Крисько в роботі “Таємниці психологічної війни” [48], узагальнюючи загальні сучасні визначення суті “психологічної війни”, підкреслює, що ця війна-це сукупність різних форм, засобів впливу на людей з метою зміни у бажаному напрямі їх психологічних характеристик (поглядів, переконань, ціннісних характеристик, настроїв, мотивів, установок, стереотипів, поведінки), а також групових норм, масових настроїв, суспільної свідомості в цілому [48, С.8]. Зауважимо, що Крисько В.Г. не акцентує уваги на тому, що “психологічна війна” у другій половині ХХ століття, яку вели між собою СРСР і США, вирізнялася особливою гостротою, безкомпромісністю, спробами, з одного боку, дискредитувати марксистсько-ленінську ідеологію, як міфічну, лженаукову, викрити реакційний, наскрізь антигуманний характер сталінської моделі будівництва соціалізму, з другого боку, дискредитувати американський спосіб життя, винайти вади у західних моделях демократичного суспільства, доказати ознаки його мілітаризації, зазіхань на світове лідерство.

Тепер загальноновизнаним є твердження про те, що “психологічна війна” включала посилений політичний вплив, ідеологічні диверсії, дипломатичний натиск і військовий шантаж, дезінформацію і провокації, тактику залякування, саботаж і навіть терор, тобто представляла собою синтез доктринальних принципів, а також цілей і організаційних принципів політичного, ідеологічного, морального і психологічного впливу на власні народи, народи ворожих, союзних і нейтральних держав, які застосовувалися для досягнення своїх стратегічних цілей [87, С 220].

Аналіз західних наукових, літературних джерел дозволяє стверджувати, що зусилля пропагандистських центрів країн НАТО спрямовувалися на завоювання довіри, підтримки з боку населення СРСР, соціалістичних країн Європи. На другому місці за масштабністю, обсягами інформаційно-пропагандистської діяльності завжди було прагнення посилити вплив на населення країн традиційної демократії-Північної Америки, Австралії, Японії, Західної Європи. З кожним роком наростали масштаби “психологічної війни”, що охопила країни Азії, Латинської Америки. Але ті ж об’єкти “психологічної війни” були під постійно наростаючим тиском з боку контрпропагандистських центрів СРСР, Організації Варшавського Договору.

“Психологічна війна”, що тривала у другій половині ХХ століття, відрізнялася рядом важливих особливостей. Насамперед тотальністю, тобто максимальною активізацією дій на всіх ділянках ідеологічного протиборства на політичному, економічному, дипломатичному, військовому фронті, засобами шпигунства, шантажу, саботажу, залякування, провокацій, дезінформації, відкритих ідеологічних диверсій: тенденцією до застосування найдосконаліших технічних засобів інформації – надпотужних радіоцентрів, ретрансляторів телевізійних передач з допомогою штучних супутників Землі і ін., застосування найновіших досягнень науки і техніки.

За всіх умов, при багатоманітності напрямів “ психологічної війни” домінували у цій війні проблеми протиборства двох світоглядів. Одна з ворогуючих сторін доказувала історичну вичерпаність, неспроможність марксистсько-ленінських догм, реакційну, антидемократичну, репресивну суть сталінської моделі будівництва соціалізму. Комуністичний блок, в свою чергу, вишукував негативні щілини в завоюваннях західної демократії, релігійних традиціях, ліберально-демократичній, консервативній, соціал-демократичній ідеології [88, С.33-38].

Ці особливості стратегії “психологічної війни“ обумовили певні тактичні схеми, напрями цієї війни.

За задумом керівних кіл США і інших західних країн, спецслужб НАТО, ідеологічна боротьба проти СРСР і інших соціалістичних країн, включаючи ідеологічні диверсії, покликана була:

- в першу чергу дискредитувати марксизм – ленінізм, ідеали комунізму, як такі, що носили міфічний, ненауковий характер, ворожий справжній демократії, інтересам прогресивного розвитку людства; у той же час мали небезпечний підливний характер;
- дискредитувати радянський лад, економічну систему соціалізму, національну політику КПРС, радянський спосіб життя, соціалістичну демократію;
- розпалювати в СРСР ланцюгові реакції націоналізму, підтримувати внутріполітичну опозицію, дисидентство, ерозію соціалізму;

- нейтралізувати марксистську переконаність певної частини радянських громадян, викликати антирадянські настрої;
- стримувати нові ціннісні орієнтації і настанови серед певних груп населення СРСР, об'єднувати їх на базі антирадянських поглядів;
- викривати реакційну, агресивну суть зовнішньої політики СРСР і інших соціалістичних країн, яка спрямовувалася на завоювання світового панування, лідерства, підірив стабільності у світі, усталеного правопорядку в західних країнах, прагнула войовничо утверджувати тоталітарні комуністичні режими на всій планеті;
- викривати як лицемірне, дворушницьке твердження про миролюбне, оборонне спрямування діяльності Організації Варшавського Договору, підірвати довіру до двозначних дій СРСР і інших соціалістичних країн по обмеженню гонки озброєнь, у тому числі ядерних, відверненню загрози нової світової війни, утвердженню тривкого миру і взаєморозуміння між народами Землі;
- зобразити міжнародний комуністичний рух як протиправний, екстремістський витвір історії, як силу, що несе в собі велетенський руйнівний потенціал, повсюдно утверджує насильство, диктатуру, тероризм, обмеження прав і свобод людей;
- дискредитували реальні моделі соціалізму, що склалися в СРСР, Китаї, Північному В'єтнамі, на Кубі, в країнах Східної і Центральної Європи, поширювати переконливі докази злиденного соціалістичного способу життя, репресивного характеру тоталітарного компартійного політичного ладу в соціалістичних країнах і ін [85, С.393].

Таким чином, політичне керівництво, лідери правлячих партій західних країн прагнули посилити запобіжну профілактичну роботу по прищепленню власному населенню антикомуністичного імунітету, виключити можливість проникнення радянської пропаганди на Захід, утверджувати власні політичні стереотипи.

В свою чергу, СРСР, інші соціалістичні країни, пропагандистські служби Організації Варшавського Договору здійснювали не менш масштабні, добре скоординовані ідеологічні диверсії щодо населення західних країн. Піддавалося постійним пропагандистським атакам населення США, всіх регіонів Західної Європи, Південної Америки, Азії і Африки.

Комуністичний ідеологічний диверсійний фронт, як стверджує узагальнення незаперечних фактів, ставив за мету:

- переконати громадськість, населення західних країн у агресивному, завойовницькому характерові міжнародного імперіалізму, прагненні США будь-якою ціною завоювати світове панування, витіснити з міжнародної арени СРСР, інші соціалістичні країни, відвернути “загрозу” перемоги світового комунізму, навіть ціною нової світової війни;

- у спотвореному вигляді зобразити американський, західний спосіб життя, завоювання західної демократії, будь-що винайти вади у державному, суспільному ладі, домінуючому в західному світі (акценти робилися на наявному безробітті, соціальній диференціації населення - існуванні нечисленної групи супер-багатіїв і маси обездоленого населення, зокрема похилого віку, зростаючій злочинності, бездуховності, пияцтві, наркоманії і ін.) При цьому навмисне нехтувалась або замовчувалась аналогічна ситуація в соціалістичних країнах, замовчувалась або спотворювалась інформація про дії державних органів, широкої громадськості, всього західного суспільства щодо викорінення протиправних, суспільно небезпечних явищ і дій;

- доказати агресивний характер НАТО і інших західних військово-політичних союзів західних, азіатських, латиноамериканських країн. Ідеалізувалися позиції СРСР, Організації Варшавського Договору, спрямовані на обмеження гонки озброєнь, заборону ядерної зброї, нібито проігноровані США, НАТО [36,С. 13-17; 85,С.419].

При цьому замовчувалась правда про численні злочини тоталітарних, комуністичних режимів, що діяли в СРСР і інших соціалістичних країнах.

“Психологічна війна”, яку вели між собою США і СРСР у другій половині ХХ століття, носила гострий, безкомпромісний характер. Особливістю “психологічної війни” стало те, що ворогуючими сторонами вона була піднята до рівня провідної ділянки державної політики, набула глобального характеру, стала тотальною за максимальним використанням всіх руйнівних засобів і методів непримиренного протиборства [168, С.28-29].

В пресі західних країн не приховували справжньої мети “психологічної війни”. Типовим є визнання “Аусенполітік”, що видавався в ФРН, в якому підкреслювалося: “Необхідно використати всі засоби сучасної пропаганди і випробувані засоби психологічної боротьби, необхідно насаджувати нашу мораль і ідеологію в суспільній свідомості населення країн комуністичного табору, використовуючи національні відмінності, релігійні пересуди, людські слабості: заздрість, марнотратство, прагнення до насолод, необхідно розвивати індиферентність до цілей комуністичного державного керівництва. Треба нещадно показувати економічні, моральні і інші недоліки, щоб спонукати населення до пасивного опору і саботажу” [168, С.39-40].

Провідну, керівну, спрямовуючу роль в здійсненні операцій антикомуністичної “психологічної війни” взяли на себе Сполучені Штати Америки. Правлячі кола США визначали загальну стратегію “психологічної війни”, що вели західні країни, зокрема в рамках Північноатлантичного пакту, фінансували ключові операції “психологічної війни”, створені спеціальні органи, здійснювали контроль за підготовкою кадрів, визначали напрями ведення “психологічної війни”, формували громадську думку, непримиренну до комуністичної ідеології.

В засобах масової інформації СРСР старанно приховувалися методи, які використовували спецслужби Радянського Союзу, соціалістичних країн у “психологічній війні” проти американського імперіалізму, населення західних країн, але факти доказують, що вони були ще більш руйнівними і підступними.

Співставлення фактів дозволяє дійти висновку, що у перші післявоєнні роки політичне керівництво США, західних країн сподівалося на те, що революційні зміни в країнах Східної Європи, їх прагнення будувати соціалізм носитиме тимчасовий характер, що при мінімальній політичній, психологічній, а у випадку необхідності і воєнній підтримці опозиційних сил, що були наявними в цих країнах, можливе відновлення довоєнного демократичного ладу. З часом ці сподівання розвіювалися як безпідставні. Компартії в цих країнах при підтримці СРСР, часто вдаючись до репресій і інших вольових методів, властивих тоталітарному режимові, зміцнювали свої позиції. За цих умов “психологічна війна” проти соціалістичних

країн з боку провідних західних країн набувала все більш наступального, підривного характеру. Через радіопередачі і інші доступні канали звучали відверті заклики до страйків, громадської непокори, посилення збройної боротьби, зокрема націоналістичних формувань в країнах Східної Європи, деяких республіках СРСР (в Україні, Литві, Латвії, Естонії, Білорусі і ін.).

Післявоєнна стратегія Сполучених Штатів Америки базувалася на переконанні, що володіючи монополією на атомну зброю, вони є непереможеною військовою силою і тому мають законне право на лідерство у світі. Як свідчать достовірні джерела, США дуже розраховували на те, що зміни в країнах Східної Європи, які нав'язувалися правлячими компартіями є недовговічними, що СРСР брутальним втручанням у внутрішні справи країн Центральної, Східної Європи остаточно скомпрометує себе. Це обумовлювало відверту чи приховану, але суттєву підтримку антисоціалістичних сил в цих країнах з боку США. Коли ця політика виявилася недостатньо ефективною, США перейшли до моделювання інших, як видавалося, більш ефективних концепцій боротьби з існуючими комуністичними режимами. Світ став свідком важливих організаційних заходів з боку адміністрації США. В серпні 1945 року президент США Г. Трумен створив Тимчасову службу міжнародної інформації – перший спеціальний орган пропаганди при Держдепартаменті США. У декреті президента США з цього приводу рекомендувалося створення спеціального фонду і координацію психологічних операцій з діяльністю розвідувальних служб [168, С.154]. Згодом ЦРУ відіграло визначальну роль у “психологічній війни”, яку вели США.

Ще раз підкреслимо, що для початкової фази “холодної війни” були характерні відносно повільні темпи розвитку зовнішньополітичної пропаганди з боку США. Причиною цього була відсутність на той час чіткої концепції політики американського державного керівництва щодо соціалістичних країн. Реальна дійсність змусила до інтенсивної реалізації американської доктрини “стримування комунізму”. Після 1946 року США розгорнули превентивну ідеологічну боротьбу проти “революційних” комуністичних сил у глобальному масштабі. У березні 1947 р. президент Г. Трумен заявив : “Я вірю, що політика США повинна підтримувати

народи, які виявляють опір спробам пригноблення їх збройними меншинами чи шляхом внутрішнього тиску... Вільні народи світу очікують від нас допомоги в збереженні їх свободи” [168, С.16]. Г. Трумен мав на увазі головним чином народи, що опинилися за “залізною завісою”.

Підкреслимо, що “холодна війна” носила всеохоплюючий характер, були втягнені провідні держави ворогуючих між собою блоків, зовнішньополітична і внутрішньополітична діяльність органів державного управління, збройні сили, розвідувальні, контррозвідувальні служби, політичні партії, блоки, різноманітні громадські, релігійні угруповання, комітети тощо.

Відзначимо, що ще в час тривання Другої світової війни існуючі в різних країнах антикомуністичні сили, течії прагнули до об’єднання, добре розуміючи зростаючу небезпеку посилення комуністичної агресії після неминучого розгрому гітлерівського фашизму. У 1944 році виник Антибільшовицький блок народів (АБН), що об’єднав різні антибільшовицькі організації і об’єднання, які діяли за межами СРСР. Блок очолив відомий діяч Організації українських націоналістів (ОУН) Ярослав Стецько. Діяльність цих організацій і об’єднань була найрізноманітнішою – від пропаганди до зухвалих терористичних акцій, спрямованих на підлив тоталітарних комуністичних режимів [168, С.116].

Восени 1947 року представники Конгресу США, які здійснювали ряд закордонних поїздок, з занепокоєнням констатували посилення антиамериканських настроїв, а також зростання прорадянських, прокомуністичних симпатій населення окремих західних країн. Реагуючи на це явище, Конгрес США прийняв Закон Сміта-Мундта. Відповідно до цього Закону, поряд з офіційними державними установами і агентствами, які здійснювали зарубіжну пропагандистську діяльність, у “психологічну війну” стали активно включатися приватні, громадські організації, які вже дозволяли собі відверто грубі антикомуністичні випадки, диверсійні методи впливу. Однією з найважливіших таких організацій антикомуністичного спрямування став комітет “Вільна Європа”, створений в 1949 році [168, С.61]. Згодом було створено “Американський комітет визволення”, “Кубинський комітет свободи”, “Комітет вільної Азії”, “Міжнародне товариство по захисту свободи

культури” і ін. Наявність таких організацій надавала пропагандистським службам США практично необмежені можливості проведення відвертих антикомуністичних акцій від імені приватних організацій і товариств [168, С.157]. Чималу роль у загостренні “психологічної війни” відігравали такі впливові антикомуністичні організації як “Антикомуністична ліга”, “Комітет по існуючій небезпеці”, “Асамблея поневоленних народів Європи” і ін [129, С.161-162].

Паралельно діяли Всесвітня антикомуністична ліга, що об’єднувала патріотичні організації Південного В’єтнаму, Південної Кореї, Тайваню, Японії, а також утворена у 1954 році Асамблея поневоленних народів Європи (АКЕН). До складу АКЕН входили такі представницькі організації, як Національний комітет вільної Албанії, Болгарський національний комітет. Рада вільної Чехословаччини, Комітет Естонії, Угорська національна рада, Комітет вільної Литви: Комітет вільної Латвії, Румунський національний комітет. З АКЕН активно співпрацювали Міжнародний селянський союз. Християнсько-демократичний союз Центрально-Східної Європи, Ліберально-демократичний союз Центрально-Східної Європи і деякі інші [168,С.118-119]. Ці організації і об’єднання також вели активну, надзвичайно наступальну антикомуністичну діяльність у всіх регіонах світу.

СРСР, в свою чергу, активно підтримував комуністичні, революційні, угруповання, які легально і підпільно проводили макромасштабні, підривні акції у країнах Заходу.

Зрозуміло, що і США, і СРСР щедро фінансували і підтримували ті державні, громадські, приватні організації, які формувалися на засадах активної антикомуністичної чи антиімперіалістичної діяльності.

У січні 1950 року національна рада безпеки США, всебічно проаналізувавши позиції США у світі, знову з занепокоєнням визнавши зростаючу притягальну силу комуністичних ідей, практики соціалістичного будівництва, ухвалила збільшити масштаби антикомуністичної боротьби і посилити наступальність американської пропаганди за рубежем. 19 квітня 1950 року, виступаючи в Американському товаристві видавців журналів, президент США Г. Трумен закликав до застосування більш ефективних методів “психологічної війни” [168, С.64].

У період найбільшого розпалу “холодної війни”, зокрема після початку воєнних дій у Кореї, американське керівництво приділило особливу увагу розробці довготермінових стратегічних планів “психологічної війни”. Для реалізації цього задуму в серпні 1950 року в США було створено Національне відомство по психологічній стратегії, до складу якого увійшли представники держдепартаменту, міністерства оборони, Об’єднаного комітету начальників штабів, Адміністрації президента і Центрального розвідувального управління. Не приховувалося, що головним завданням цього відомства була координація інформації на закордон [168, С.154-155].

Втрата США монополії на атомну зброю обумовила гарячковий пошук нових, як видавалося, більш ефективних методів боротьби проти соціалістичних країн. Доктрина “стримання” як пасивна, невдала, аморальна була замінена більш агресивною, наступальною доктриною – доктриною “визволення”, яка передбачала широке використання політичних, економічних і воєнних засобів для спроби відкинути комунізм у межі бувших кордонів Радянського Союзу. Документи показують, що головним творцем доктрини “визволення” був тодішній держсекретар США Джон Фостер Даллес, який вважав, що засоби “психологічної війни” мусять доповнюватися спробами контрреволюційних заколотів в країнах “народної демократії”.

Аналіз фактів, відповідних документів переконують у тому, що на початку 50-х років минулого століття “психологічна війна” проти соціалістичних країн ставала невід’ємною частиною політики США. З особливою наглядністю це проявилось у період кампанії за обрання президентом США Дуайта Ейзенхауера. Майбутній президент США не приховував, що у випадку обрання його головою адміністрації США він перетворить “психологічну війну” у глобальний пропагандистський наступ на комунізм. Д.Ейзенхауер заявляв: “...Ми повинні привести нашу зовнішню політику у відповідність зі стратегією “холодної війни”...ми повинні потурбуватися про те, щоб “холодна війна” дала нам шанс одержати перемогу без втрат” [168, С.155]. Малась на увазі “психологічна війна”, широкомасштабні ідеологічні диверсії.

Ставши президентом, Д.Ейзенхауер проголосив більш наступальну, ніж політика “стримування”, доктрину “визволення”, що передбачала скинення комуністичного ладу в країнах Східної Європи. Були значно розширені масштаби “психологічної війни” [168, С.64].

1 серпня 1953 року було створене Інформаційне агентство Сполучених Штатів Америки (ЮСІА), формально незалежне від держдепартаменту. Це агентство зосередило в своїх руках всі засоби зовнішньополітичної інформації і пропаганди. Президент США Д.Ейзенхауер призначив спеціального радника з питань зовнішньополітичної пропаганди. Для координації діяльності всіх інструментів зовнішньої політики було утворено Управління по координації дій у цій галузі, підпорядковане Національній раді безпеки США

Наступний президент США Дж.Кеннеді здійснив істотну переоцінку стратегії і методів зовнішньополітичної пропаганди, надав їй ще більш наступальний, витончений антикомуністичний характер. В меморандумі, надісланому директору ЮСІА, Дж.Кеннеді підкреслював, що завданням ЮСІА є допомога в досягненні цілей зовнішньої політики США шляхом: а) виявлення впливу на погляди суспільної думки в інших країнах; б) підказування президенту і його зарубіжним представникам, а також агентствам і міністерствам висновків, що витікали з громадської думки, для актуальної політики США” [168, С.155-156]. Президент США Дж. Ф.Кеннеді спробував здійснити політику “розм’якшення“ комуністичного блоку, з одночасним посиленням уваги до організації наступальної “психологічної війни”. Одночасно президент США виявив твердість, рішучість щодо воєнних дій США у В’єтнамі, підтримав запровадження репресійних санкцій проти Куби, не пішов на мирне розв’язання Берлінської кризи. Все це було неприємним відголосом триваючої “холодної війни”.

В 1961 році провідні спеціалісти в США по проблемах “психологічної війни” Зб.Бжезинський і У.Гриффіт, розвиваючи концепції президента Дж.Кеннеді, створили теорію т. зв. “мирного залучення”, яка рекомендувала урядам західних країн проводити диференційовану політику щодо окремих соціалістичних держав,

економічно преміювати їх за ініціювання центробіжних тенденцій. За задумом авторів, реалізація такої теорії повинна була викликати мирну трансформацію існуючого політичного ладу в соціалістичних країнах, від системи комуністичного режиму до західного, проамериканського типу демократії. Розвиваючи цю концепцію, адміністрація президента США Л.Джонсона спробувала реалізувати політику наведення мостів, яка передбачала лібералізацію торгівлі з окремими соціалістичними країнами, налагодження економічного, наукового і культурного співробітництва. Як показали наступні роки, задум уряду США полягав у іншому: прискоренні розкладу "залізної завіси". Наводячи мости між країнами Східної Європи і Заходом, вважали американські політики, ми наближаємо той день, коли Європа буде відновлена в її широких історичних межах. Щодо справжньої мети політики "наведення мостів", то ще відвертішим був держсекретар США Дін Раш, який у лютому 1964 року підготував документ "Завдання політики США стосовно міжнародного комунізму". В цьому документі стверджувалося, що США прагнуть у своїй політиці перешкодити сфері впливу комуністів, прийти до договорів чи угод, які б зменшували небезпеку руйнівних воєн, підтримувати в середовищі комуністичного світу революції і еволюції в напрямку відродження "відкритого" (тобто демократичного) суспільства [168, С.165].

Об'єктивні дослідники стверджують, що т.зв. "лібералізація" зовнішньої політики США носила показовий, словесний характер, бо одночасно США домагались зміцнення своїх позицій у В'єтнамі, Греції, багатьох країнах Африки і Латинської Америки. В той же час ні на мить не послаблювалася широкомасштабна "психологічна війна" з її багатополюсним впливом на населення як соціалістичного, так і західного світу.

Спеціальний координаційний комітет, який був створений в США 1978 році за особистою вказівкою президента США, діючи під керівництвом помічника президента з національної безпеки Зб.Бжезинського, чітко координував діяльність радіостанцій "Свобода", "Вільна Європа", "Голос Америки". Президент США наполягав на тому, щоб центри "психологічної війни", що діяли в США,

координували свою діяльність з аналогічними службами, що діяли в інших країнах НАТО [96, С.74].

Є підстави стверджувати, що і протягом наступних років адміністрація США, провідні країни НАТО наполегливо удосконалювали апарат, систему управління ідеологічною боротьбою, надавали більшого значення професійним якостям, доброму вишколові кадрів, посиленню технічних спроможностей апарату, бази зовнішньополітичної пропаганди, яка з кожним роком набувала все більш підривного характеру.

Удосконалюючи форми, методи “психологічної війни”, керівні діячі США – це доказують наявні факти – не приховували своїх задумів щодо остаточної мети цієї війни – підриив наступальних спроможностей СРСР, міжнародного комуністичного руху, відновлення прозахідних моделей розвитку в соціалістичних країнах Європи, Азії. В той же час посилення антикомуністичних переконань серед населення західних країн. Застосовувалися все більш витончені методи дезінформації, витончені акції психологічного впливу.

Шеф американського Федерального бюро розслідування (ФБР) Едгар Гувер 4 грудня 1963 року на конференції Вашингтонської єврейської конгрегації заявив: “Я говорив про це раніше і хотів би повторити тут: Ми знаходимося у стані війни з комунізмом і чим раніше зрозуміє це кожний порядний американець, тим у більший безпеці ми будемо” [168, С.85].

Рада американської безпеки в документі, опублікованому в 1964 році під назвою “Керівництво для перемоги у “холодній війні”, підкреслювала: “Вільний світ і комуністичний блок ведуть війну не на життя, а на смерть, війну, яка вирішить, чи буде світ жити під ярмом диктатури, чи в умовах свободи. Якщо ми програємо цю боротьбу, світло свободи погасне над світом, і, можливо, не засяє протягом багатьох віків” [168, С.82].

В Законі, прийнятому в США під назвою “Про контроль за підривною діяльністю”, підкреслювалося: “Існує всесвітній комуністичний рух, який у своїх джерелах, своєму розвитку, і нинішній практиці є революційним рухом у світовому масштабі. Мета цього руху з допомогою зради, обману, проникнення у урядові кола,

шляхом шпигунства, саботажу, терору і всіх інших заходів, які будуть визнані необхідними, встановити комуністичну тоталітарну диктатуру в країнах всього світу з допомогою всесвітньої комуністичної організації” [168, С.83].

Стратеги “психологічної війни”, постійно шукали найбільш дієві напрями ідеологічної боротьби, спроможні протистояти комуністичній загрозі.

Як показують факти, з ініціативи США, країн НАТО в 60-70 роки минулого століття було розгорнуто багаторічну широкомасштабну пропагандистську кампанію “на захист прав людини”, яка сколихнула світову громадськість, викликала початково розгубленість, а потім енергійну протидію з боку контпропагандистських органів СРСР та країн соціалізму Європи. Відповідно до директиви президента США № 28, кампанія на захист прав людини була піднята до рангу тогочасної державної політики США. Заступник державного секретаря США Уорен Крістофер очолив постійний координаційний міжвідомчий комітет з прав людини. В ЦРУ було створене спеціальне бюро по глобальних проблемах, яке, збираючи інформацію про захист прав людини, щотижнево доповідало її президентові США.

Засоби масової інформації США, інших країн – членів НАТО розгорнули безпрецедентну за масштабами пропагандистську кампанію з метою переконати широку громадськість у всьому світі у обмеженні прав і свобод людини в СРСР, насильницьки нав’язаним тоталітарним режимом під диктаторством КПРС. Приверталася увага до масових репресивних акцій в СРСР, здійснених каральними органами за роки існування радянської влади. На конкретних прикладах ілюструвалося обмеження політичних свобод, зокрема в республіках СРСР в 60-70 роки минулого століття [96, С. 362-363].

Лідери КПРС, як свідчать нині оприлюднені документи, усвідомлювали, що кампанія на захист прав людини, яку розгорнули керівні кола США, мала чіткі політичні, антирадянські підтексти: вимусити СРСР і інші країни соціалізму “лібералізувати” свій суспільний лад, наблизити його до західних зразків, переконати світову суспільну думку в порушенні Радянським Союзом Хельсінгських угод, посіяти сумніви у свідомості радянських громадян щодо політичних і соціальних цінностей соціалізму, викликати незадоволення серед певних груп

населення (головним чином інтелігенції) і спробувати на цій основі створити внутрішню опозицію КПРС, соціалістичному ладові, створити напругу у міжнародних відносинах, викликати незадоволення віруючої частини населення її становищем у суспільстві, сформувавши лояльне ставлення (зокрема серед молоді) до стандартів західного способу життя.

Крім всього іншого, це була певна політична, моральна підтримка дисидентству, яке набирало сили і впливу в радянському суспільстві [136, С.167].

Керівництво КПРС намагалося активно протидіяти цій вибухонебезпечній кампанії, нав'язуваній провідними західними країнами. В СРСР і далеко за його межами було розповсюджено численну наукову, популярну літературу, в якій радянські автори, часто керівники зарубіжних компартій намагалися доказати безпідставність звинувачень на адресу радянського ладу у відсутності політичних свобод. Вдаючись до фальсифікаторства, спотворення реальних фактів, прихильні до СРСР автори намагалися паплюжити західну демократію, знаходити в ній вади, недосконалість, класову обмеженість. Як видавалося організаторам таких контрпропагандистських акцій, однобокостю, замовчуванням, тенденційністю у показі тих чи інших фактів, подій можна було зменшити негативні наслідки діяльності пропагандистських служб західних країн по викриттю обмеженості прав і свобод громадян в СРСР. Лідерами КПРС покладалася надія на те, що “спрацюють” традиційні стереотипи про “класове протистояння” в країнах традиційної демократії, експлуатацію людей праці з боку монополістів, масове безробіття, невпевненість у завтрашньому дні у населення цих країн. Доброю “підмогою” радянській контрпропаганді у поширенні саме таких поглядів на західну демократію були публікації в західній пресі лівих, опозиційних, здебільшого комуністичних авторів, які, до речі, лише в умовах західної демократії могли у повній мірі скористатися позацензурною свободою слова. Досить характерними в цьому плані були розповсюджені в багатьох країнах світу книги відомих радянських журналістів – міжнародників Артемова В.Л. “Психологічна війна” в стратегії імперіалізму [89], Большакова В.В. “Бізнес на правах людини” [96], Жукова Ю.А. ”Отруювачі: Політичні замітки про буржуазну ідеологію і пропаганду” [127] і ін. Тенденційно

дібравши заслужені уваги факти, автори спробували доказати вади західної демократії (прослуховування телефонних розмов, контроль листування, стеження, внутрішнє шпигунство, переслідування за ліві комуністичні переконання, дискримінація особистості за політичними мотивами, обшуки, арешти, тероризм і ін.).

В той же час в СРСР, країнах соціалізму в Центральній, Східній Європі лавинними потоками видавалася література, запроваджувалися спеціальні рубрики на радіо і телебаченні, з допомогою яких прославлялися “переваги” радянської демократії, “широкі” права і свободи радянських громадян. Офіційна пропаганда старанно замовчувала чи тенденційно висвітлювала злочинну обмеженість демократичних свобод в умовах тоталітарних комуністичних режимів в СРСР, на Кубі, в Китаї, В’єтнамі, КНДР, інших соціалістичних країнах, в яких здійснювалася одноособова компартійна диктатура партійних вождів (Ганебною сторінкою в історії радянської демократії назавжди залишиться жорстока розправа КДБ СРСР над видатним вченим, поборником миру Д.Сахаровим, сотнями, тисячами правозахисників, дисидентів, чесних представників радянської інтелектуальної еліти).

Весною 1977 року конгрес США схвалив ряд конкретних заходів по посиленню “психологічної війни” проти країн соціалізму. Були виділені нові асигнування на будівництво додаткових радіопередатчиків для радіостанцій: “Свобода”, “Вільна Європа”, а також для радіостанції “Голос Америки”. Був реорганізований апарат зовнішньополітичної пропаганди США - Інформаційне агентство США (ЮСІА) злили з Управлінням Держдепартаменту США з питань культури і освіти. Ставилась мета посилити наступальність пропагандистських антикомуністських акцій [96,С.72].

У травні 1977 року консультативна комісія США з питань інформації і міжнародного обміну в галузі освіти і культури представила конгресу США доповідь, у якій відзначалося, що однією з цілей реорганізації апарату зовнішньополітичної пропаганди полягала в тому, щоб повернути собі “ініціативу на ідеологічній арені”. Уряд США, підкреслювалося в доповіді, повинен підняти

роботу засобів масової інформації на стратегічний рівень. При цьому відзначалося, що кампанія “на захист прав людини” повинна розглядатися як основа для розвитку ідеологічної боротьби з СРСР і іншими країнами соціалізму в період розрядки міжнародного напруження.

У рамках створеного відповідно до рекомендацій цієї комісії на базі ЮСІА, нового Управління по міжнародних зв'язках (УМЗ) була організована спеціальна “дослідницька служба інформації”, завдання якої зводилося в основному до збору відкрито розвідувальних даних за кордоном, на основі яких Білий Дім інформували про те, як іноземці сприймали ті чи інші зовнішньополітичні дії уряду США. У квітні 1978 року план створення УМЗ був офіційно затверджений президентом Картером [96, С.72-73].

В Заключному Акті Хельсінської Наради (1977) було одностайно заявлено, що учасники форуму будуть поважати свободу вибору народів, розвитку політичних, соціальних, економічних, культурних систем, а також право визнавати закони, законні адміністративні правила у своїх країнах. Учасники наради заявляли, що утримаються від будь-якого прямого чи опосередкованого, індивідуального чи колективного втручання у внутрішні справи інших країн.

Однак, як виявилось, це була формальна декларація. Порухення положень Заключного акту Наради по безпеці і співробітництву в Європі – щодо “захисту прав людини” – стало “нормою” для країн-учасниць ОВД.

Держдепартамент США створив “незалежне бюро по правах людини і гуманітарних питаннях”. Американським посольствам було запропоновано складати інструкції організаціям на місцях, в яких підкреслювалась необхідність збору інформації про порушення прав людини в тій чи іншій країні, в першу чергу в соціалістичних країнах. Радіостанції “Свобода”, “Вільна Європа” стали надійними пропагандистами саміздатівських видань, які нелегально надходили в СРСР на початку 70-х років минулого століття. Активно сприяли пропаганді цих видань засоби масової інформації Англії, ФРН, Бельгії, Італії, Норвегії, Нідерландів, Японії, Ізраїлю, Швеції і інших країн [96, С.77].

Аналіз американських джерел показує, що створена при президентові США інфраструктура для ведення кампанії на “захист прав людини” у повній мірі збереглася і в час діяльності адміністрації президента Рейгана. При правлінні Рейгана пропагандистські служби США перестали приховувати, що політика щодо захисту “прав людини” носила відверто антирадянський, антикомуністичний характер [104, С.12-13].

Підхід адміністрації президента Рейгана до питань “психологічної війни”, як показують факти, значною мірою формувався під впливом двох найближчих радників президента: колишнього директора ЮСІА Ф.Шекспіра і каліфорнійського банкіра Ч.Уіка. Останній згодом став директором УМС.

Ф. Шекспір і Ч.Уік робили ставку на те, щоб якомога швидше добитися дестабілізації існуючого ладу в країнах соціалізму. 23 травня 1981 року у ході конфіденціального брифінгу у Національній раді міжнародних справ директор УМС Ч.Уік заявив: “Ми знаходимося у стані війни з Радянським Союзом, чи це війна де-факто чи оголошена війна” [96, С.80]. Розвиваючи цю тезу, директор “Голосу Америки” Ніколайдес плани УМС і СМР так деталізував: “Ми повинні старатися дестабілізувати Радянський Союз і його сателітів, сприяючи розладові між народами і правителями. Нам слід постаратися вбити клин у вигляді незадоволення і підозри між керівниками різних країн комуністичного блоку. Ми повинні роздувати полум’я націоналізму... заохочувати відродження релігійних почуттів за “залізною завісою” [96, С.81].

Радянська контрпропаганда розцінювала ці настанови як грубі ідеологічні диверсії, хоч здоровий глузд переконував у тому, що зарубіжні засоби інформації закликалися робити акценти на проблемах, які брутально спотворювалися органами влади у соціалістичних країнах.

Організаційний поворот до посилення “холодної війни” був здійснений на нараді в Білому домі 17 серпня 1981 року. Президент США Рейган та Рада національної безпеки схвалили у той день меморандум “Проект ”Істина”, який представив Ч.Уік. В рамках цього проекту була проведена чергова реорганізація і одночасно переорієнтація всього апарату зовнішньополітичної пропаганди США. У

першу чергу всім його службам ставилося завдання активно вести пропаганду американських цілей, ідеалів і досягнень, у широкому плані зображати США як країну, для якої характерна “глибока відданість справі миру”. Всіляко повинна була пропагуватися система “вільного підприємництва” при одночасній акцентації уваги на слабких сторонах марксистських суспільств, особливо в економічній галузі.

По-друге, було організовано новий підрозділ контрпропаганди. Його завдання – швидко реагувати на радянську пропаганду, тобто на появу в радянській пресі викривальних матеріалів про гонку озброєнь в США, злочинні дії ЦРУ, Пентагону і ін. Одночасно пропагандистській службі УМС і СМР доручалося здійснювати посилення напрямів діяльності по питаннях, порушених держдепартаментом США про причетність СРСР до підтримки міжнародного тероризму, про порушення ним прав людини. З цією метою УМС розпочало видавати спеціальний закритий бюлетень “Попередження про радянську пропаганду”.

По-третє, у зв’язку з побажаннями вашингтонської адміністрації перетворити зовнішньополітичну пропаганду США у знаряддя протиборства зі світом реального соціалізму, різко активізувалась радіовійна проти соціалістичних країн. Раді Міжнародного радіомовлення (СМР) було доручено “опікунство” не лише над радіостанціями “Свобода”, “Вільна Європа”, але і радіостанціями для “підривного” мовлення на Кубу.

В організаційному плані стратеги “психологічної війни” в ефірі відродили існуючу в час “холодної війни” структуру: уже в 1981 році була створена міжвідомча комісія, уповноважена президентом керувати американською пропагандою, а також координувати роботу урядових відомств США і інших країн НАТО в рамках проекту “Істина”. В цю комісію увійшли, зокрема, представники ЦРУ, Пентагону, Держдепартаменту. Знову, тепер уже офіційно, президентська адміністрація санкціонувала злиття розвідувального і пропагандистського апарату США для проведення спільних пропагандистських акцій [45, С.10-12; 40, С.99-118].

Здійснення проекту “Істина” передбачало посилення диференційованого впливу на різні соціалістичні країни, протипоставлення їх Радянському Союзу. Особлива увага зверталася на пошук доказів несумісності національних інтересів

народів цих країн з інтересами Ради Економічної Взаємодопомоги, Організації Варшавського Договору, підступність принципів соціалістичного інтернаціоналізму. “Ми повинні прагнути, - підкреслював заступник директора “Голосу Америки” Ніколайдес, – дестабілізувати Радянський Союз і його сателітів, сприяючи розладові між народами і правителями... Нам належить постаратися вбити кіл у вигляді незадоволення і підозри між керівниками різних країн комуністичного блоку. Ми повинні роздувати полум’я націоналізму. Нам належить заохочувати відродження релігійних почуттів за “залізною завісою”” [136, С. 175].

Нині ми маємо достатньо переконливих фактів, які стверджують, що з обранням президентом США Р. Рейгана “холодна війна” набула значно більшої гостроти і непримиренності.

Ще раз підкреслимо, що в директиві 20/1 Ради національної безпеки США, прийнятій в 1948 році, у розділі “Цілі США стосовно Росії” ставилося завдання “зробити і тримати Радянський Союз слабким у політичному, військовому і психологічному відношеннях...” [45, С.5].

Друга хвиля “холодної війни” набирала обертів і була спрямована проти СРСР, інших соціалістичних країн після промови президента США Рейгана 8 червня 1982 року в англійському парламенті. Цю промову справедливо згодом політологи назвали оголошенням “хрестового” походу проти комунізму. Дійсно, голова мета “походу” проголошувалася так: “В ім’я цінностей західної демократії залишити марксизм-ленінізм на попелищі історії” [45, С.9].

Директивою Президента США № 77 наприкінці січня 1983 року був утворений урядовий комітет по плануванню пропаганди. Його очолив помічник президента з національної безпеки. В комітеті були створені чотири робочих підкомітети: міжнародної інформації, міжнародної політики, міжнародного радіомовлення і громадських організацій. У лютому 1983 року Держдепартамент США обнародував програму “Демократія і публічна дипломатія”, в якій США обґрунтували право на втручання у внутрішні справи держав, суспільний лад, внутрішня чи зовнішня політика яких “не влаштовувала” вашингтонську адміністрацію.

Ідея програми була зовнішньо привабливою для всіх: США відверто зверталися до світу з закликом боротися за демократію, яка понад усе. США підтримують дипломатичні стосунки з народами і не займаються пропагандою [45, С.21].

Завдяки зусиллям адміністрації президента США постійно удосконалювалася стратегія “психологічної війни”. В її основу були покладені наслідки добре скоординованої широкомасштабної кампанії по захисту прав людини, спрямованої проти СРСР і інших соціалістичних країн.

Ще раз підкреслимо, що початкове керівництво веденням “психологічної війни” проти країн соціалізму, світового комуністичного і національно-визвольного рухів було доручено ЦРУ - цій могутній американській розвідувальній службі. В 1953 році ці відповідальні функції були офіційно передані сформованому в тому ж році, як уже підкреслювалося, Американському інформаційному агентству (ЮСІА). За ЦРУ залишались конкретне керівництво радіостанціями “Свобода”, “Вільна Європа” (РС - РСЄ), а також “Вільна Азія”. Цю свою специфічну місію ЦРУ старанно приховувало аж до 1971 року, коли сенатська комісія Кейсі здійснила сенсаційне відкриття. Пресі стало відомо, що радіостанція “Вільна Європа” вела неприкриту антирадянську, антикомуністичну пропаганду, вдаючись до відвертих закликів ліквідувати радянську владу [129, С.73-74].

В ході бюджетних слухань 1982 року конгрес США санкціонував різке збільшення (на 30 процентів) асигнувань відомству зовнішньополітичної пропаганди США – знову перейменованому з УМС в ЮСІА – довівши їх в 1983 фінансовому році до 644 млн. доларів. Одночасно на субсидування радіостанцій “Свобода”, “Вільна Європа”, що базувалися в Мюнхені (ФРН), було виділено на той же рік ще 95,8 млн.доларів. Ще 17,7 млн. доларів було відпущено на утримання радіостанції “Вільна Куба”.

Ч.Уік не приховував, що щедро виділені кошти на “психологічну війну” будуть використані на подальше посилення антирадянизму, підривної діяльності проти СРСР і інших соціалістичних країн. Війна ідей, заявляв він, розглядається нинішньою президентською адміністрацією США як важливий компонент “національної безпеки США” [96, С.83].

Особливу роль у розгортанні “холодної війни”, яку проводили Сполучені Штати Америки, (це підтверджують конкретні факти) відіграло Інформаційне Агентство США (ЮСІА). Маючи постійну багату матеріально-фінансову підтримку з боку президентської адміністрації, це агентство у 90-ті роки минулого століття мало потужну матеріальну базу, видавало десятки журналів, бюлетенів на багатьох мовах народів світу, спеціальні матеріали, огляди преси, книги, тексти виступів американських державних діячів, які розповсюджувалися в багатьох країнах світу. ЮСІА мало в своєму розпорядженні потужні, технічно досконалі засоби радіомовлення загальним обсягом біля 950 годин на тиждень. Одночасно агентство займалось підготовкою і розповсюдженням майже двох тисяч спеціальних телепрограм на рік на 62 мовах.

Свою діяльність ЮСІА здійснювало у тісному контакті з ЦРУ, Радою національної безпеки, різноманітними органами стратегічного планування, держдепартаментом США, відповідними органами інших західних країн, зокрема з Британською радою, Центральним бюро інформації і Британською радіомовною корпорацією. Федеральним відомство преси і інформації в ФРН і іншими, зарубіжними органами розвідки [129, С.158-159].

Добираючи найбільш ефективні засоби “психологічної війни” проти СРСР, інших соціалістичних країн, керівники ЮСІА приділяли найбільшу увагу удосконаленню радіо-пропаганди, безапеляційно заявляючи, що це найдемократичніший засіб доведення до людей за “залізною завісою” правдивої інформації, набуття можливості скористатися свободою слова, проголошеного нормативними документами ООН. Один з керівників радіо “Свобода”, відстоюючи це твердження, заявляв, що комуністичний режим не відчуває ніякої необхідності інформувати своїх громадян про справжній стан речей в своїй країні і всьому світі. Їм повідомляють лише те, що відповідає його власним інтересам. Тому ми будемо перемагати у війні ідей [53, С.46].

Керівники компартійних контрпропагандистських структур з тривогою відзначали, що західні радіослужби, зокрема радіостанції “Свобода”, “Вільна Європа”, “Німецька хвиля”, “Голос Америки”, “Бі бі-сі” вели серії передач, окремі

рубрики, які викликали чималий інтерес і позитивно сприймалися радянськими радіослухачами, викликали настрої, протилежні інтересам компартійної влади. Так було, коли 1981 року велися переконливі радіопередачі, присвячені викриттю нового панівного класу при соціалізмі – партійної бюрократії. В цьому ж руслі велися радіопередачі по книзі М. Восленського “Номенклатура”. Український відділ радіо “Свобода” вів цілеспрямовані передачі, адресовані радіослухачам в Україні. В них відтворювалася історична правда про патріотичну боротьбу Української повстанської армії (УПА), про 1000-ліття хрещення Русі, про дискримінацію радянською владою української мови, культури, релігії, насильницьку русифікацію тощо [136, С. 132,135].

Диференційовано, стосовно до окремих республік, населенню СРСР роз'яснювали суть національної самосвідомості, національного самовизначення, національної культури, шляхи їх утвердження, розвитку. Жителям Прибалтійських республік пригадували про насильницьке приєднання до СРСР, що привело до порушення традиційних культурних і науково-технічних зв'язків з Заходом, що національна самосвідомість і культура латишів, естонців, литовців набагато вищі, ніж у інших народів, що входили до складу СРСР [136, С.177].

Ці окремі приклади проливають світло на ті широкі інформативні потоки, які спрямовувались західними радіоцентрами радянським слухачам і викликали у них позитивну реакцію, це створювало чималу напругу в діяльності радянських компартійних органів контрпропаганди .

Вибірковий аналіз змісту переважної більшості радіопередач, що проводилися західними радіоцентрами (“Голос Америки”, “Бі-Бі-Сі”, “Свобода”, “Вільна Європа”, “Німецька хвиля” і ін.) показав, що пропаганда антикомунізму в них переважала, хоч з часом ці ідеї подавалися у більш завуальованій формі, більш правдоподібно, з використанням матеріалів наукових, популярних видань, підкріплювалися переконливою аргументацією.

По-перше, приверталася увага до розбіжностей, суперечностей в соціалістичному таборі, стверджувалося, що політика, яка проводилася правлячими компартіями соціалістичних країн не відповідала національним інтересам цих країн,

терор, репресії не зупинили відродження націоналістичних почуттів, прагнення до відновлення державної самостійності;

По-друге, наголошувалося на наявності кризових явищ в соціалістичних країнах, робилася спроба на фактах показати різнополюсність становища правлячої верхівки і основної маси населення. Популяризувалася діяльність дисидентських, різних опозиційних угруповань;

По-третє, набули поширення передачі, публікації, віднесені до т.зв. соціологічної пропаганди. З їх допомогою розкривалися переваги західного способу життя, переваги демократичного, а не тоталітарного суспільного ладу;

По-четверте, з'явилися радіопередачі, публікації, які викривали зловживання владою, некомпетентність, нескромність і інші вади “вождів” правлячих компартій, керівної еліти;

По-п'яте, ґрунтовно досліджувалися і робилися спроби правдоподібно коментувати зовнішню політику урядів, правлячих компартій соціалістичних країн, доказувати їх агресивну, завойовницьку суть.

Звичайно, перераховані напрями не вичерпують всього багатого арсеналу антикомуністичної пропаганди. Але і сказане переконує у тому, що в ідеологічному протиборстві США і СРСР, ворогуючих між собою військово-політичних блоків НАТО і Організації Варшавського Договору не могло бути і мови про якийсь компроміс, взаємну терпимість, нейтралітет [168, С.58-59].

З діяльністю адміністрації президента Рейгана пов'язана ще одна міжнародна кампанія – по посиленню боротьби з “міжнародним тероризмом”. В рамках цієї кампанії СРСР звинувачувався в підготовці, фінансуванні і оснащенні міжнародного тероризму. Колишній державний секретар США А. Хейг уже на першій своїй прес-конференції оголосив, що нова адміністрація висуває як першооснову політики США на світовій арені боротьбу з міжнародним тероризмом. На цій же прес-конференції він охарактеризував національно-визвольний рух як вибух міжнародного тероризму, ініційований Москвою. Американські засоби масової інформації негайно підхопили цю інформацію. Вона набула широкого розголосу і мала явно виражено антирадянську спрямованість. На прес-конференції, скликаній

Інститутом по вивченню міжнародного тероризму при Нью-Йоркському університеті в березні 1981 році колишній заступник директора ЦРУ Рей Клейн офіційно звинуватив Радянський Союз не лише у матеріальній підтримці міжнародного тероризму, а й в розробці його доктрин. Відомий радянолог професор Р. Пайпс пішов ще далі. Він стверджував, що Росія – батьківщина терору, вона завжди була прихильною до радикальних методів боротьби і продовжує цю лінію в сучасних умовах [136, С.173]

Відповідь офіційних кіл, засобів масової інформації СРСР була негайною і не менш рішучою. Послідували амбіційні, але не доказові звинувачення в причетності до міжнародного тероризму американського імперіалізму. На розкручення цієї тези був мобілізований весь велетенський апарат комуністичної зовнішньополітичної пропаганди. Але факти доказували, що бажаного для СРСР успіху це не привело.

В роки “холодної війни” на Заході виникла і з роками набула неабиякої наукової, суспільної ваги окрема галузь суспільствознавства – радянологія, в якій плідно працювала чисельна група висококваліфікованих науковців – політологів, філософів, істориків, економістів, юристів. Вони спеціалізувалися на вивченні багатогранних процесів – політичних, економічних, соціальних, зокрема міжнаціональних, релігійних, що відбувалися в СРСР. На цій основі вироблялися рекомендації щодо стратегії, форм і методів “психологічної війни” проти СРСР, інших соціалістичних країн. Лише в англійських країнах радянологи видавали біля 400 періодичних видань. Серед них журнали “Проблеми комунізму”, “Російська історія”, “Східна і Центральна Європа”, “Слов’янський огляд”, “Марксизм в СРСР”, “Еволюція комунізму”, “Дослідження радянської думки” і ін. Видавалася також величезна кількість фундаментальних праць, довідкової літератури з проблем комунізму, енциклопедій. У 70-ті роки в США була видана восьмитомна енциклопедія “Марксизм, комунізм і західне суспільство”. Навіть далеко неповний аналіз цього багатого науково-дослідницького доробку періоду “холодної війни”, багатьох суто пропагандистських видань, переконує у тому, що поряд з цінними працями, у яких відтворювалася правда про трагічні події, факти в історії соціалістичного будівництва в СРСР, часто замовчувані або сфальсифіковані в

офіційних радянських історичних, політологічних виданнях (голодомор в Україні, розстріл полонених польських офіцерів в Катині, руйнування релігійних святинь, знищення найпрацездатнішого прошарку селянства і ін.) автори тих праць спромоглися на видання ряду фундаментальних праць, в яких доказувалася ілюзорність, міфічність марксистсько-ленінських концепцій “оновлення” світу, злочинний характер ідеї “всесвітньої революції”, класової боротьби як рушійної сили людського прогресу [129, С.159-160].

За достатньо достовірними даними, у 70-ті роки минулого століття розробкою антикомуністичної стратегії і тактики в США було зайнято понад 200 наукових, науково-дослідних установ, в Західній Німеччині біля 100 таких установ, десятки аналогічних установ діяло у Англії, Франції, Італії та інших західних країнах. У більшості це були заклади, які зосереджували потужний науковий потенціал найвищої наукової кваліфікації. З ініціативи Інституту по проблемам комунізму при Колумбійському університеті (США), Національного фонду політичних наук, Атлантичного інституту в Парижі (Франція) і ін. видавалися масовими тиражами наукові праці, періодичні видання, популярна література, проводилися міжнародні наукові конференції, симпозиуми. Особливо інтенсивною була така діяльність у роки відзначення 200-річчя утворення Сполучених Штатів Америки, 200-річчя прийняття американської конституції. 50-річчя, 60-річчя утворення СРСР і т.ін. [179, С.13].

Постійно зростала мережа потужних наукових установ, які інтенсивно працювали на потреби “психологічної війни”. Це, насамперед, провідні американські Колумбійський і Гарвардський університети, а також Гуверовський інституту війни, революції і миру. Індіанський і Массачусетський університети, спеціально створений Російський інститут і Інститут з питань комунізму при Колумбійському університеті. Мережа наукових центрів, орієнтованих на дослідження проблем комунізму, постійно зростала в провідних західних країнах. Це Федеральний інституту, по вивченню Сходу і міжнародних відносин в Кельні, Дослідницький центр в галузі політики і науки в Ебенхаузені, Мюнхенський інститут дослідження СРСР (ФРН), Національний центр наукових досліджень в

Парижі, Бірмінгамський університет, Бельгійський королівський інститут міжнародних відносин і ін. [129, С.160-161].

Як уже відзначалося, у найбільшій мірі теоретичні проблеми радянології, антикомунізму досліджувалися в США, зокрема у Російському інституті Колумбійського університету, в якому була налагоджена підготовка кваліфікованих спеціалістів по вивченню різноманітних сфер життя радянського суспільства: економічної, соціальної, національної, культурної, наукової, військової і т.д. За оцінкою аналітиків, понад 70% праць дипломованих радянологів було підготовано саме в Російському Інституті. Гуверівський інститут війни, революції і миру при Стенфордському університеті був відомий створенням низки фундаментальних антикомуністичних, антимарксистських праць. Інститут по проблемах комунізму при Колумбійському університетові переважно зосереджувався на дослідженні тенденцій розвитку соціалістичних країн, міжнародного комуністичного руху, зовнішньої політики СРСР. Інститут з питань російської політики в штаті Масачусетс спеціалізувався на пошуку “слабких місць” в державному, суспільному ладі СРСР.

Аналітики звертали увагу на те, що особливе місце в розробці стратегії “психологічної війни” проти СРСР займала специфічна напівгромадська організація “Ренд корпорейшн (м. Санта-Моніка, штат Каліфорнія). В цій організації працювала понад тисяча фахівців найвищої наукової кваліфікації. “Ренд корпорейшн” мала декілька сотень високопоставлених консультантів, у їх числі був директор Гудзоновського інституту Г.Кан. один з творців “нейтронної” бомби С.Коен, бувший держсекретар США Г.Кіссінджер, бувший міністр оборони США Д.Шлессінджер і ін [129, С.161].

За даними зарубіжних джерел інформації, в країнах Заходу систематично (з загостренням “психологічної війни” все частіше з залученням більшої кількості учасників) проводилися наукові конференції, симпозіуми на найрізноманітніші теми антикомуністичного спрямування. Ці конференції щедро фінансувалися урядовими колами США, країн НАТО. Особливо запеклий антикомуністичний характер вони набули у 90-і роки ХХ століття.

Заслуговує на увагу ще один з важливих напрямів “психологічної війни”. Відомий ідеолог “психологічної війни” в США Сульцбергер 1 квітня 1970 року в газеті “Нью-Йорк таймс” писав: “В таких ворожих районах, як Радянський Союз і його блок Організація Варшавського Договору, ми з ентузіазмом підтримуємо націоналізм. Заохочення націоналізму у Східній Європі не лише оживляє підспудну ворожість між росіянами і їх союзниками, але і між росіянами і деякими з їх співгромадян ...” [168, С. 13].

Відомі на Заході теоретики антикомунізму З. Бжезінський, Р. Пайпс і інші розглядали пропаганду націоналізму як найбільш гостру зброю у підривній діяльності проти діючого ладу в країнах соціалізму, зокрема проти СРСР. Стверджуючи, що націоналізм демонтує соціалізм, директор Центру по вивченню Росії при Гарвардському університеті Р. Пайпс, як виявилось згодом, прозоро писав, що розпад внутрішньої структури СРСР лише проблема часу і все залежить від того, наскільки національні меншості в СРСР будуть виявляти опір насильницькій русифікації. Тодішній помічник президента США з питань національної безпеки З.Бжезінський під час свого виступу у вересні 1983 року в Інституті стратегічних досліджень в Оттаві запропонував цілу програму, як з допомогою націоналізму добитися посилення напруги у фронтальному зіткненні між соціалістичними націями, спровокувати в СРСР, за його словами, хаос і різню, у всякому разі – “дезінтеграцію”. Канадський фахівець по національних відносинах в СРСР Т.Раковська – Хармстоун заявляла, що “сепаратизм може виникнути в СРСР за одну ніч, якщо відбудуться “великі потрясіння”” [136, С.243].

Треба визнати, що націоналістичні, сіоністські організації дійсно мали впливові позиції в центральній пресі в переважній більшості держав світу. В міжнародних редакціях радіопрограм, в сфері кінематографії, телебачення, на радіостанціях “Свобода”, “Вільна Європа”, “Німецька хвиля” були створені спеціальні відділи по підготовці передач, розрахованих на національні меншини, що проживали в СРСР, європейських країнах соціалізму.

Практика показала, що радянський тоталітарний режим намагався всіляко компрометувати діяльність націоналістичних, сіоністських організацій, їм

інкримінувався злочинний зговір з найреакційнішими, антикомуністичними, антирадянськими блоками, міжнародним імперіалізмом, і т.д.

Виважений аналіз подій, що відбувалися впродовж тривання “холодної війни”, переконує, що в ідеологічному протиборстві між США і СРСР щораз більше місце посідало українське питання.

Злочинна діяльність органів радянської влади, каральних структур СРСР на західноукраїнських землях в повоєнні роки (масові репресії, депортація до Сибіру численних груп населення і ін.) обумовили на цих землях активну протидію новій радянській окупації, що розпочалася після звільнення України від гітлерівських військ у 1943-1944 роках.

В Україні відзначався небувалий ріст національної самосвідомості українського населення, відроджувалась діяльність українських патріотичних націоналістичних організацій, героїзмом, самопоświęтою заявляла про себе Українська Повстанська Армія. Все відчутнішою ставала солідарна підтримка національно-визвольних змагань в Україні з боку численної української діаспори в США, Канаді і інших західних країнах.

Історія свідчить, що Й. Сталін, злочинна верхівка КПРС відповіли на вияви відродження національної самосвідомості українського народу, відкрити протидію комуністичній сваволі і насильству нечувано жорстоким терором, винищенням українських патріотів-воїнів УПА, членів ОУН, і їх родинного, національного оточення, інтелігенції, студентської молоді. Розпочалася масова депортація населення міст і сіл західноукраїнського регіону у віддалені райони Сибіру, Середньої Азії. Але ще з більшою заповзятістю органи КПРС розгорнули ідеологічну протидію українському національно-визвольному рухові. Шляхом витонченої фальсифікації спотворювалася історична правда про витоки української державності. Замовчувалася, або перекручувалася правда про видатних діячів України М. Грушевського, І. Мазепу, С. Петлюру, П. Скоропадського, С. Бандеру, багатьох інших; їх зображали як зрадників українського народу. Найбільші зусилля докладалися для компрометації українського націоналізму. Він зображався як реакційний, антинародний, як платна агентура німецького фашизму, а потім

американського імперіалізму. Послідовно викорінювалася українська мова, традиції, українська національна культурна спадщина. Під гаслами начеб-то об'єктивно неминучої інтернаціоналізації суспільного життя, назрілого впровадження єдиної мови міжнаціонального спілкування здійснювалася насильницька русифікація. Дисидентські рухи, які в 60-70-ті роки минулого століття стали набувати масовості, офіційною пропагандою видавалися як антинародні, як агентура американського імперіалізму. Хоч ці рухи об'єднували найвпливовішу частину творчої інтелігенції, студентську молодь, здебільшого провідних науковців, багатьох службовців, працівників органів влади, військовослужбовців і ставили собі за мету домогтися встановлення демократичних свобод, відстоювали звільнення політв'язнів, депортованих народів.

Особливо запеклим наклепницьким нападкам піддавалася Греко-католицька церква. Спровокувавши її розпуск, точніше – ліквідацію на так званому Львівському соборі у 1946 році, радянські каральні органи розгорнули нечувану за жорстокістю хвилю репресій проти священослужителів, активу церкви. Їх звинувачували у співробітництві з фашистськими окупантами, УПА. Посилаючись на сфальсифіковану історію греко-католицької церкви, невизнану діяльність католицької церкви в деяких республіках СРСР, компартійні засоби масової інформації зробили спроби розгорнути наступальну ідеологічну боротьбу проти клерикального антикомунізму, підірвати довіру до Ватикану, його широкопланової миротворчої діяльності.

Як показали наступні роки, наклепництво, фальсифікації надзвичайно гострих проблем міжнаціональних, міжрелігійних відносин в Україні були здійснювані за прямою вказівкою органів КПРС, але з часом вони були спростовані самим життям, практикою державотворення в Україні - вже після набуття нею незалежності.

Аналогічні процеси відбувалися в Білорусі, Вірменії, Грузії, Латвії, Литві, Естонії, Азербайджані – союзних республіках колишнього СРСР. Антикомуністична діяльність, пропаганда, що розгорталася західними органами масової інформації щодо населення відзначених вище республік СРСР підсилювала опозиційні, дестабілізуючі тенденції в СРСР, хоч реальний перебіг подій в СРСР деколи

випереджав стратегічні розрахунки західних політиків, не співпадав з основними напрямками “психологічної війни” проти СРСР.

Аналіз фактів показує, що тривалий час США, не бажаючи створювати додаткових проблем у стосунках з СРСР, ставили українське питання радше в ідеологічному, ніж в політичному аспекті. Білий Дім і Держдепартамент США за загальним визнанням розглядали політичний курс в українському питанні у річищі російської чи радянської політики.

Дослідження показує, що підхід США до українського питання суттєво почав мінятися під впливом наростаючих успіхів національно-визвольних рухів в СРСР. США на початку 50-х років минулого століття ініціювали розробку і прийняття закону “Про поневолені нації”, здійснили переорієнтацію “психологічної війни”. В інавгураційній промові президент США Дуайт Ейзенхауер (1957 р.) заявив про те, що США поважають прагнення народів, нині поневолених, до свободи.

З цією заявою президента США збігалися погляди, які відстоював лідер Українського конгресового комітету США, професор Джорджтаунського університету Л. Добрянський. Він вважав, що головний винуватець у поневоленні народів – соціалістична система; США помилились, уклавши дипломатичні зв’язки з СРСР. Лише ліквідувавши СРСР, можна зберегти мир, а для цього потрібна постійна психологічна акція. Саме такою акцією могли стати “тижні поневолених народів”. Влітку 1959 року Л. Добрянський передав підготовлений ним законопроект “Про поневолені нації” сенаторам США П.Дугласу і Дж. Джавітсу [185]. У липні 1959 року майже одностайно обома палатами конгресу США було прийнято закон № 86-90 “Про тиждень поневолених націй”. Як показує історичний аналіз, прийнятий закон не залишився декларативним. Від Ейзенхауера до Буша – таким був період щорічних прокламацій президентів США про поневолені народи в СРСР, постанов і резолюцій конгресу США, масових віче і мітингів протесту, виступів американської преси на ці теми. Керівництво американської державної адміністрації постійно підтримувало на високому державному рівні проведення “Тижнів поневолених народів”. Яскравим свідченням цього є звернення, підписане президентом США Річардом Ніксоном в 1969 році: В тексті говорилося: “На основі

спільної резолюції від 17 липня 1959 року Конгрес 87-го скликання затвердив і висловив бажання призначити на третій тиждень липня проведення “Тижнів поневолених народів”. Минуло десять років, і на міжнародній арені відбулося багато змін. Але однією з проблем, що не піддалася змінам, є прагнення до національної незалежності у Східній Європі. Тому тепер, я, Річард Ніксон, президент Сполучених Штатів Америки, визначаю тиждень, що розпочинається з 13 липня 1969 року, як Тиждень поневолених народів. Я запрошую громадськість Сполучених Штатів відзначити цей тиждень відповідними урочистостями і діями, а також закликаю, щоб вона підтвердила свою відданість високим ідеалам, за зразком яких був створений наш народ і на основі яких він розвивається. І щоб підтримала своїм розумінням і симпатією прагнення людей всіх націй до незалежності і людської свободи” [168, С.120-121].

У липні 1983 р. керівні кола США, адміністрація президента Р. Рейгана урочисто відзначили 24-ту річницю відзначення “тижнів поневолених народів”, а представники української діаспори ще і 40-річчя “Антибільшовицького блоку народів” (АБН). В Конгресі США з цієї нагоди відбулося урочисте засідання, в якому взяли участь понад 300 представників поневолених народів. Перед ними виступили тодішній помічник президента з національної безпеки Р. Аллен, тодішній представник США в ООН Д. Кірпатрик лідер АБН Я. Стецько [136, С.267]. Ця акція ще раз привернула увагу всієї світової громадськості до кризового стану міжнаціональних відносин в СРСР, будила національну самосвідомість у різних народів СРСР.

Багаторічні зусилля засобів масової інформації західних країн призвели до того, що проблема поневоленої України переросла рамки суто “психологічної війни” проти СРСР. Адміністрація президента США Р. Рейгана поставила національне питання у центр свого курсу щодо СРСР. Україна у 60-80-ті роки минулого століття найчастіше згадувалась у виданні американського конгресу “Конгрешнл Рекорд”. Американські конгресмени постійно привертали увагу світової громадськості до проблем України, обговорювали численні законопроекти і заяви з цього приводу. У 1970-1979 роках кількість законодавчих ініціатив на

українську тематику, що розглядалися в конгресі США, перевищила 150 найменувань.

Підтримка національно-визвольних змагань в Україні з боку США, інших західних країн була суттєвим кроком до ерозії, наступного розпаду СРСР, завоювання Україною своєї державної незалежності.

“Психологічна війна”, як показують факти, мала не менш вагомий вплив на розвиток національно-визвольних рухів в Литві, Латвії, Естонії, Грузії, Вірменії, Молдові, Білорусі, Азербайджані, в самій Росії. І в кінцевому рахунку, наближувало неминучий крах СРСР.

Тепер, коли розтаємничено багато таємниць “холодної війни”, стало відомо, що найогидніші її сторінки, зокрема численні “психологічні операції”, ідеологічні диверсії, що отруювали свідомість людей, сіяли паніку, взаємні підозри і ненависть до комунізму у населення країн Заходу чи, відповідно, у населення країн соціалістичного табору формували ненависть до міжнародного, американського імперіалізму, розроблялися і здійснювалися за безпосередньою участю керівних кіл, висококваліфікованих фахівців з розвідувальних чи контррозвідувальних спецслужб: Центрального Розвідувального Управління, ФБР (США) чи відповідно Комітету Держбезпеки СРСР. Аналогічні спецслужби діяли у військових структурах НАТО чи ОВД. Саме через канали, фонди ЦРУ спрямовувалася діяльність, забезпечувалося фінансування, технічне оснащення, кадрове укомплектування радіостанцій “Свобода”, “Вільна Європа”, “Вільна Азія”. ЦРУ підтримувало діяльність різноманітних центрів, блоків антикомуністичного спрямування, наприклад, Антибільшовицького блоку народів. ЦРУ, НАТО брали участь в організаційному забезпеченні таких широкомасштабних ідеологічних диверсій, як, наприклад, кампанія на захист прав і свобод людини в СРСР. З цього приводу при підтримці ЦРУ відбулися численні міжнародні наукові конференції, слухання в парламентах, конгресах західних країн, різноманітні публічні акції – маніфестації, пікетування радянських закордонних дипломатичних представництв і ін. Ці акції мали за мету привернути увагу світової громадськості до порушення прав людини в СРСР. Засоби масової інформації в західних країнах були заповнені кваліфіковано

підготованими матеріалами, які переконували у репресивному характерові діючого в СРСР політичного режиму, грубому порушенні прав людини, навмисному переслідуванні демократичних, дисидентських рухів в СРСР і інших соціалістичних країнах. Великий резонанс у світі, зокрема серед численної зарубіжної української діаспори, викликали розгорнуті при підтримці спецслужб НАТО, ЦРУ кампанії на захист репресованих в СРСР правозахисників, відомих лідерів дисидентського руху академіка А.Сахарова, поета В. Стуса, В Чорновола, В.Мороза і інших. На противагу всіляко вихвалялися переваги західної, американської демократії, переваги американського способу життя.

Але це ж робив і СРСР. Спецслужби КДБ СРСР через свої канали забезпечували фінансування, кадрове укомплектування, розробку механізмів, “технології” поширення антиімперіалістичних, антиамериканських кампаній. Тривалий час з істинно гігантськими масштабами велись пропагандистські кампанії, покликані дискредитувати святкові заходи, що проводилися у світі з приводу 200 – річчя утворення США, згодом - 200-річчя прийняття американської конституції. Всіляко зображалася як агресивна, загарбницька політика США щодо Куби, Китаю, Північної Кореї, В’єтнаму, країн Близького Сходу, Африки.

Пересічний громадянин, слухач, пасивний учасник викривальних антиімперіалістичних, антиамериканських дій часто не задумувався над тим де і звідки беруться ці викривальні матеріали. Оскільки інші, альтернативні джерела інформації старанно перекривалися, то частковий психологічний ефект радянська контрпропаганда, безперечно, завойовувала. Тепер ініціатори і реалізатори цих добре спланованих і здійснених психологічних операцій відомі. Зміст, ідеологія “ідеологічних диверсій” визначалися в ідеологічних відділах ЦК КПРС, МЗС СРСР, а реалізація підривних акцій здійснювалася через агентуру КДБ СРСР, могутні засоби масової інформації, що діяли під контролем КПРС.

В час “холодної війни” велетенських масштабів набуло пряме шпигунство, вербування агентури серед службовців найвищого рангу в США чи в СРСР. На ці цілі щедро виділялися кошти, матеріальні, технічні ресурси, були мобілізовані солідні наукові центри. Йшло інтенсивне таємне суперзмагання між

розвідувальними службами США і СРСР у розробці новітніх методів розвідки, шпигунства з використанням електронних, космічних, радіопристроїв. Про масштабність руйнівних наслідків для національної безпеки США і відповідно СРСР свідчать вже розтаємничена шпигунська діяльність таких суперагентів як Філбі – колишнього відповідального чиновника розвідувальних служб Великобританії. Кім Філбі допоміг “провалити” багато масштабних антирадянських акцій західних спецслужб. [40, С.442]. Не менш шоковий стан викликало в радянському суспільстві викриття шпигунської діяльності Пеньковського – колишнього відповідального співробітника Генштабу СРСР. Передана Пеньковським ЦРУ найтаємніша інформація про наявну в СРСР ракетно-ядерну зброю, як згодом виявилось, була своєрідним орієнтиром для США при розв’язанні Карибської кризи. В свою чергу керівництво СРСР під впливом зрадницьких дій Пеньковського, вимушено було витратити мільярдні кошти на термінове “оновлення” термоядерного арсеналу і ракетної зброї. Але таких як Філбі, Пеньковський - платних агентів були десятки тисяч у обидвох ворогуючих між собою таборах. При чому серед агентів, що платно здійснювали шпигунство, були військовослужбовці, дипломати, науковці, державні службовці найвищого рангу [40, С.182].

Отже, в “холодну війну” були втягнені практично всі сфери державного, політичного життя. Принциповою відмінністю концептуальних підходів США і СРСР до “холодної війни” було те, що США, НАТО, відбиваючи натиск комуністичних сил, хоч часто і суперечливими методами, як правило відстоювали ідеали демократії. СРСР, Організація Варшавського Договору, розгортаючи антиімперіалістичні, антиамериканські кампанії, понад усе ставили свої амбіційні претензії на завоювання лідерських позицій у світі, нехтуючи при цьому демократичними традиціями окремих країн і народів, прагнули зберегти чи зміцнити комуністичний лад.

Дослідження було б неповним, одностороннім без спроби розкрити старанно завуальовану свого часу контрпропагандистську діяльність КПРС, міжнародного комуністичного руху.

“Психологічна війна”, офіційно визнана керівництвом КПРС і інших правлячих компартій, передбачала гігантську контрпропагандистську діяльність. Вона мала за мету:

по-перше, спростувати всіма можливими засобами – дезінформацією, наклепництвом, замовчуванням інформаційних повідомлень західних засобів масової інформації – ті викривальні матеріали, які торкалися зловживань владою КПРС, обмеження прав і свобод людей, тоталітаризму, причетності КПРС до роздування міжнародного тероризму і тд;

по-друге, засобами преси, радіо, телебачення, лекційної пропаганди формувати спотворену уяву про зовнішню політику США, діяльність НАТО, американський спосіб життя, виховувати у населення, зокрема у молоді СРСР, інших соціалістичних країн, люту ненависть до т. зв. агресивного, реакційного американського імперіалізму і на цій основі спромагатися формувати у населення, молоді фанатичну відданість комуністичним ідеалам і відповідно ненависть до проявів “буржуазної” ідеології і пропаганди;

по-третє, ставилась вимога формувати уяву, про антинародний характер ідеології і практики націоналізму, сіонізму, маоїзму, релігійного екстремізму. Витончено формувалась відданість ідеалам соціалістичного інтернаціоналізму, атеїзму. Свідомо притуплялися почуття релігійності, національної свідомості, патріотизму.

Найдивовижніше, що кожна з ворогуючих сторін відстоювала своє право на істину, абсолютну достовірність поширюваної інформації, в той же час, демонструвала формальну лояльність до держави – противника.

В глобальному ідеологічному протиборстві між комуністичною і буржуазною ідеологією штучно підтримувались наступальні позиції КПРС, компартій інших соціалістичних країн. Керівники КПРС пильно стежили за тим, щоб у всіх сферах суспільно-політичного життя, в ідеологічному протистоянні, зокрема з питань мирного співіснування двох протилежних суспільних систем, проблем співвідношення війни і миру комуністи зберігали наступальні позиції. З трибун з'їздів, пленумів ЦК КПРС, з трибун форумів міжнародного комуністичного руху

постійно звучали полум'яні заклики до посилення боротьби з буржуазною ідеологією, антикомунізмом, підкреслювалося, що в боротьбі двох ідеологій не може бути компромісів, мирного співіснування. В директивних документах КПРС докладно, конкретно формувалися завдання всіх розгалужених контрпропагандистських служб по викриттю агресивної суті американського імперіалізму, НАТО, антинародної суті концепцій антикомунізму, реакційного проімперіалістичного спрямування теорії і практики ревізіонізму, реформізму, націоналізму, сіонізму, релігійного екстремізму, маоїзму.

Намагаючись применшити чи виправдати велетенські витрати на “психологічну війну”, фінансування контрпропагандистської діяльності, керівні діячі КПРС постійно підкреслювали, що країнам соціалізму протистоїть могутній фронт антикомунізму, з досконало відпрацьованим механізмом, розгалуженою системою центрів ідеологічного і психологічного тиску на населення соціалістичних країн. “Ми маємо справу з досвідченим класовим противником, політичний досвід якого різнобічний, вимірюється за часом віками, - відзначалося на XXVII з'їзді КПРС - він створив гігантську машину масової пропаганди, з сучасними технічними засобами, що має величезний апарат вишколених ненависників соціалізму” [15, С.97].

Що протиставляли КПРС, інші комуністичні партії натискові буржуазної пропаганди, завжди старанно приховувалося. Але і ті, явно применшені, дані про контрпропагандистську діяльність одного Радянського Союзу, достатньо вражаючі.

Розгортаючи контрпропаганду, ЦК КПРС зосереджував найбільшу увагу розвиткові засобів масової інформації, розглядаючи їх як важливу передумову виграшу у “психологічній війні” проти країн Заходу, насамперед США. За оцінкою радянських джерел, у 70-ті роки минулого століття ТАРС – провідне Радянське інформаційне агентство мало біля 300 зарубіжних підписувачів. Його продукцію одержувало майже 100 газет, 25 радіо- і телевізійних компаній, багато урядових і громадських організацій. ТАРС щоденно давав інформацію на 500 газетних шпальтах. АПН надсилало свою інформацію на 56 мовах в 110 країн, підтримувало ділові контакти з тисячами журналістів, видавців, оглядувачів. Радянське радіо вело передачі на 150 країн на 77 мовах обсягом у 250 годин на добу. На зарубіжних

слухачів вели мовлення радіостанції “Голос Москви”, “Всесвітня служба Москви”, “Світ і прогрес”. Радянська періодична преса розповсюджувалася у 140 країнах. Певне ідейне навантаження надавалося художній і зокрема політичній літературі, яка перекладалися на 63 мови народів світу. Тиражами в мільйон екземплярів видавалися журнали “Радянський Союз”, “Радянське життя”, “Московські новини”.

Агресивну “викривальну” діяльність вели Центральне телебачення і Всесоюзне радіо СРСР. У великих обсягах вели передачі програми і рубрики “Час”, “Міжнародна панорама”, “9-та студія”, “Відповіді політичних оглядачів на запитання телеглядачів” і інші [129, С.162].

Враховуючи, що тривалий час в роки “холодної війни” найбільшу гостроту в ідеологічному протиборстві займали питання демократії, прав людини, радянська контрпропаганда намагалася всілякими способами вихвалити демократизм соціалістичного ладу і штучно знаходили вади, обмеженості Західної демократії. Часто ці способи набували безглузвих, непереконливих форм.

В 1973 році ЦК КПРС, прагнучи всебічно посилити контрпропагандистську діяльність, послабити чи підірвати вплив антикомуністичної пропаганди, схвалив розроблені координаційною радою з питань контрпропаганди при АСН при ЦК КППС широкомасштабну програму “Проблеми координації ідеологічної роботи і зовнішньополітичної роботи і зовнішньополітичної пропаганди”. В документі, не розрахованому на широкого читача, КПРС відверто формувала цілі і завдання наступальної контрпропаганди, намагалася об’єктивно оцінити модернізовані до нових умов форми і методи, стратегію і тактику ідеологічного протиборства на міжнародній арені, яку проводили антикомуністичні, антирадянські ідеологічні центри. Координаційна рада зауважила, що “впливові кола, які визначали політику капіталістичних країн, відійшли від грубих, лобових прийомів антикомунізму і антирадянства, віджилих пропагандистських міфів часів “холодної війни”, оскільки вони стали менш ефективними. Аналітики КПРС стверджували, що у ідеологічному наступі проти світового комунізму особлива ставка була зроблена в новій обстановці на посилення пропаганди націоналізму, на підрив стабільності соціалістичного суспільства в кожній країні і послаблення єдності “соціалістичної співдружності”.

Отже, центр ваги переносився на пропаганду, яка, залишаючись підривною по суті, у більшості випадків маскувала прямі ворожі випадки проти соціалістичних країн, не даючи, таким чином, явних підстав для негайної відсічі і вимагаючи більш кваліфікованого спростування.

Якщо раніше, визнавалося в документі КПРС, антикомуністичні центри, прямо чи завуальовано закликали до визволення “уярмлених комуністичних країн”, то тепер вони нерідко робили вигляд, що хочуть допомогти народам соціалістичних країн домогтися більш високого рівня життя, демократії і свободи. В той же час агресивні і реакційні кола імперіалізму не відмовлялися від організації ідеологічних диверсій проти країн соціалізму, від експорту контрреволюції.

ЦК КПРС накреслював здійснення широкомасштабних заходів по пропагандистському забезпеченню зовнішньої політики СРСР, більш переконливому розкриттю історичних “переваг” соціалізму. Важливо, що докладно розглядалися завдання органів, центрів контрпропаганди (внутрішньої, зовнішньої) по викриттю “вад” капіталізму. Визнавалося, що в роки “холодної війни” радянська антикапіталістична пропаганда носила здебільшого прямолінійний характер, як правило, відрізнялася різкістю стилю і мови. Повністю зберігаючи бойовий наступальний дух у викритті “антинародного” характеру ладу в західних країнах, вимагалось зробити акцент на точності і глибині аргументів, на своєчасності виступів з тих чи інших питань, застосовуючи більш різноманітний арсенал пропагандистських прийомів. Визнавалося, що капіталізм володіє потужною і розгалуженою системою впливу на свідомість людей. Зарубіжна аудиторія значною мірою настроєна недовіркою, упереджено відносно комуністичної пропаганди.

Радянська пропаганда, підкреслювалося в документі, повинна у повні мірі враховувати складність, суперечливість розвитку сучасного “капіталізму”. Це відноситься, наприклад, до роз’яснення тези про “загальну кризу і загнивання капіталізму”: без врахування таких реальних явищ, як науково-технічний прогрес в “капіталістичному” світі, економічне зростання, порівняно високий життєвий рівень в деяких країнах, ця теза втрачає переконливість, викликає недовіру.

Висувався комплекс контрпропагандистських завдань, пов'язаних з 200-річчям США, яке відзначалося в 1976 році. На противагу всім пропагандистським службам США, пропонувалося дати наукову марксистську оцінку шляху, пройденого США. Не наносячи шкоди відносинам соціалістичних країн з США, виявляючи повагу до національної гідності американського народу, його досягнень в науці і техніці, КПРС підкреслювала, що слід виступати проти ідеалізації американської історії [11, Вип. 10, 1975, С. 113 – 117 с.].

Аналіз показує, що переконаючись у здебільшого малій ефективності контрпропаганди, у потягу значної частини населення до інформації, яка надходила від радіостанцій “Бі-Бі-Сі”, “Голос Америки”, “Свобода”, “Вільна Європа”, як більш оперативної, повної, а головне – більш об’єктивної, правдивої, керівники пропагандистських служб, що контролювала КПРС, змушені були звертати увагу на дотримання принципів диференціації пропаганди, врахування особливостей різних регіонів і країн, класових, професійних, освітніх, вікових аудиторій, рівнів її інформованості, інтересів, прагнень, досвіду, традицій: психологічного складу. Особливу увагу було звернуто на надання контрпропаганді більшої оперативності, доказовості, придання їй національного звучання, відмови від декларативності, менторського тону.

СРСР щедро підтримував періодичні видання, що належали зарубіжним компартіям. Користуючись свободою преси, що гарантувалася в країнах західного світу, комуністичні газети і журнали послідовно, в тенденційно збоченому руслі вели пропаганду зовнішньої політики СРСР, його “миролюбних” ініціатив.

Повномасштабну контрпропагандистську діяльність вели компартії всіх соціалістичних країн, ідеологічні центри Організації Варшавського Договору, спеціальні підрозділи КДБ СРСР, політоргани Збройних Сил СРСР і, звичайно, органи партійної цензури.

Проте активна протидія західній пропаганді, жорстокі репресії проти дисидентських рухів, поява яких пов’язувалася з впливами західної пропаганди, каральні дії щодо конкретних “носіїв” “буржуазних” поглядів, не врятували соціалістичного ладу в СРСР, в інших країнах Східної і Центральної Європи.

Розпад СРСР, припинення дії Організації Варшавського Договору, відродження демократичного ладу в колишніх соціалістичних країнах Східної і Центральної Європи, отже, формальне усунення однієї з найвагоміших причин, що породжували виникнення “холодної війни”, дозволили з позицій об’єктивності, неупередженості проаналізувати витоки, характер, ефективність “психологічної війни”.

Цілком зрозуміло, що ця війна була спровокована двома ворогуючими таборами на чолі з СРСР і, відповідно, США. Методи, які застосовувалися ворогуючими сторонами, суттєво не відрізнялися один від одного. Історія збереже численні випадки застосування центрами пропаганди і США і СРСР дезінформації, навмисного замовчування правди, маніпулювання громадською думкою у вирашному для себе плані.

Але були і суттєві відмінності, насамперед у цілях, меті, до яких прагнули ворогуючі сторони. США, країни НАТО, попри ті відомі факти застосування насильства (В’єтнам, Північна Корея, Гренада і ін.), розгортання широкомасштабної “психологічної війни” втручання у внутрішні справи деяких суверенних держав, домагалися відновлення демократії, прав людини, свободи інформації. СРСР, торуючи в інших країнах шлях до будівництва радянської моделі соціалістичного ладу, насаджували тоталітарні режими, обмеження демократії, прав людини, зокрема обмеження права на свободу інформації.

Завдання демократичних сил у всьому світі полягає в тому, щоб запобігти виникненню коли-небудь в майбутньому нової моделі “психологічної війни”, утверджувати мир і злагоду між народами, істинну демократію, права і свободи людини, права на свободу інформації.

Аналіз перебігу “психологічної війни, що вела до надмірного загострення протиборства між країнами соціалізму і капіталізму, переконує в тому, що відповідальність за її виникнення, загострення, придання їй глобальних масштабів несуть в однаковій мірі СРСР і США, країни-учасниці ОВД і країни-учасниці НАТО.

США на загальнодержавному рівні розгорнули боротьбу проти комунізму, створили потужний науковий потенціал, велетенську машину, зосередивши основні

зусилля на пропаганді антикомунізму, антирадянизму, підтримку антикомуністичної опозиції у вигляді ревізійністських течій, націоналізму, реформізму, сіонізму, маоїзму, мусульманського фундаменталізму, релігійного екстремізму, і ін. Потужно діяла система формування у населення, військовослужбовців, молоді західних країн глибоких антикомуністичних, антирадянських настроїв і переконань.

СРСР, КПРС, міжнародний комуністичний рух вели не менш масштабну “психологічну війну”, розраховану на посилення свого впливу в усіх регіонах світу. Вона вдало “вписувалася” в загальну стратегію “холодної війни” проти світового імперіалізму. В деяких випадках пропагандистським службам СРСР вдавалося більш витончено викривати злочини світового імперіалізму, “оболванювати” населення західних країн міфами про “світлу комуністичну перебудову світу”.

В “психологічній війні” ворогуючі між собою блоки активно використовували “українське питання”. В США в цьому контексті інтенсивно використовували офіційно впроваджені “тижні поневолених народів”, підтримку діючих в діаспорі організацій українських націоналістів. Засобами пропаганди робилися намагання доносити до населення України ідеали національної свободи, самостійності. Було зрозуміло, що реалізація цих ідеалів неминуче привела б до розвалу радянської федерації народів.

В свою чергу КПРС всіляко намагалася дискредитувати ідеологію українського націоналізму. Здійснювалася витончена русифікація. Ідейно, фізично знищувалися носії націоналістичних переконань, зародки дисидентських, визвольних рухів.

Загально визнається, що “психологічна війна” відіграла брудну, руйнівну роль у розпалюванні протиборства, ворожнечі, ненависті між народами, що населяли соціалістичні і західні країни.

Але незаперечним висновком є і те, що “психологічна війна” прискорила розвал СРСР, розпад всієї соціалістичної системи в Європі. Викриття засобами “психологічної війни” мерзенної суті комуністичного тоталітаризму, злочинів ери сталінської диктатури, навмисного обмеження прав і свобод громадян (що старанно замовчувалося радянською пропагандою) в кінцевому рахунку давало свої результати. Серед широких прошарків населення СРСР, інших соціалістичних країн,

зріли, формувалися переконання необхідності зміни політичного режиму, відсторонення від влади комуністичних партій, відновлення демократії, прав і свобод.

І наступні події показали невідворотність процесу розпаду СРСР, а, отже, ліквідації однієї з найважливіших передумов виникнення “холодної війни”.

РОЗДІЛ IV

АНАЛІЗ НОВОЇ РОЗСТАНОВКИ ПОЛІТИЧНИХ, ВІЙСЬКОВИХ СИЛ В ЄВРОПІ І СВІТІ ПІСЛЯ РОЗПАДУ СРСР

“Холодна війна”, витоки, перебіг якої докладно досліджувалися у попередніх розділах дисертації, продовжує залишатися у центрі уваги багатьох державних діячів, політиків, науковців, журналістів, зокрема в країнах, що були безпосередніми ініціаторами і активними учасницями “холодної війни”. Об’єктивність дослідження зобов’язує підкреслити, що і тепер робляться витончені спроби вивільнити правлячі кола США чи відповідно СРСР від відповідальності за розв’язання “холодної війни”, її потворний, вибухонебезпечний характер. Тенденційно у виграшному дусі насамперед для США, НАТО змальовуються наслідки “холодної війни”. І хоч подекуди ще і зараз продовжуються дискусії щодо завершення чи подальшого тривання “холодної війни”, більшість неупереджених дослідників однозначно сходиться на тому, що “холодна війна”, в основному, завершилася. Правда, виявляють себе певні рецидиви “холодної війни”.

Твердження про завершення “холодної війни” базується на тому, що поперше, відбувся розпад СРСР, колись однієї з наймогутніших комуністичних імперій у світі, одного з головних ініціаторів розпалювання “холодної війни”.

По-друге, припинила свою діяльність Організація Варшавського Договору – підступний політично-мілітарний блок соціалістичних країн, потенційно найнебезпечніший палій нової світової (термоядерної) війни.

По-третє, розпався соціалістичний табір в Східній, Центральній Європі. В колишніх соціалістичних країнах повсюдно відновлено демократичні норми політичного життя, новий лад гарантує права і свободи громадян. Були відсторонені від влади комуністичні партії – головні винуватці становлення після війни жорстких тоталітарних комуністичних режимів, з притаманними їм обмеженням демократії, прав і свобод громадян, репресіями проти опозиційних сил.

За умов вияву все ще неоднозначних оцінок щодо наслідків “холодної війни” слід визнати, що “холодна війна”, хоч і дещо несподівано, але історично виправдано

закінчилася вражаючою перемогою сил, що відстоювали істинний прогрес і демократію.

Одним з найбільш інтригуючих, сенсаційних наслідків “холодної війни” слід визначити розпад СРСР – колись однієї з наймогутніших в історії комуністичних імперій. Є підстави стверджувати, що з розпадом СРСР у минуле відійшли епоха сталінізму і неосталінізму, більшовицького тоталітаризму, епоха, з якою у значній мірі пов’язувалося смертельно небезпечне протиборство комуністичного блоку і країн традиційної демократії. Містичними, нереальними виявилися претензії СРСР на ініціювання комуністичної перебудови світу, яку свого часу пророкували Маркс, Енгельс, Ленін, Сталін, Мао Цзедун і інші марксистські пророки. Реальне життя, практика реалізації сталінської моделі соціалізму розвіяли міф про можливість забезпечення щасливого, заможного комуністичного майбутнього всього людства.

Ще продовжуються наукові дискусії щодо істинних об’єктивних і суб’єктивних причин, що обумовили обвальний розпад СРСР, припинення дії Організації Варшавського Договору, крах тоталітарних режимів в європейських країнах соціалізму.

Однак незаперечним є твердження про те, що перемогу у “холодній війні” для країн Заходу приніс не прямий військовий чи економічний тиск з їх боку, чи з боку НАТО. Розпад колись могутнього Радянського Союзу, припинення дій непереможної, як твердила радянська пропаганда, Організації Варшавського Договору, крах тривкої соціалістичної системи в Європі звершилися в результаті трагічно саморуйнівних процесів, що мали місце і особливо загострилися в 70-80 - роки минулого століття, внутріполітичні процеси, що наростали в СРСР, Організації Варшавського Договору, соціалістичних країнах Європи.

Першими ознаками наростаючої смертельної кризи європейського соціалістичного табору стали трагічні події 70-80 –х років минулого століття у Польщі, фундаменту Варшавського Договору. Початок цим подіям поклав розстріл маніфестації робітників у Гданську, здійснений за наказом керівника польських комуністів В. Гомулки. Маніфестанти намагалися висловити протест проти наростаючих в країні злиднів, корупції, сваволі партійної верхівки. Жорстока,

кровопролитна розправа над беззбройними робітниками обурила всю країну, не зупинивши наростання політичної кризи. Керівництву КПРС довелося терміново дати згоду на зміну лідера компартії. Як виявилось, це був запізнілий крок, в країні набирала сили і впливу опозиційний блок “Солідарність”, що опирався на незалежні профспілки на чолі з Лехом Валенсою.

Щоб врятувати наскрізь прогнилий соціалістичний лад, прорадянську політичну орієнтацію уряду, новий лідер ПОРП Ярузельський у грудні 1981 року, оголосив у Польщі воєнний стан. Були заборонені будь-які масові збори, закрито кордони, Л.Валенса, всі керівники “Солідарності” були заарештовані. Арешту, репресій зазнали і інші діячі опозиції. Порятунком виявився примарним. Уже в липні 1983 року під тиском світової громадськості керівникові ПОРП Польщі довелося скасувати воєнний стан. На виборах у червні 1989 р. до Сейму і Сенату польські виборці віддали абсолютну перевагу кандидатам у депутати від “Солідарності”. Лех Валенса 9 грудня 1990 року був обраний Президентом Польської Республіки [121, С. 719-720].

В ті ж роки опозиційні щодо СРСР течії і рухи стали набирати ваги, масовості і в інших країнах соціалістичної орієнтації в Європі. Слідом за Польщею антирадянське, антикомуністичне спрямування політичного курсу стало все чіткіше проявлятися в діях керівних кіл Угорщини. У травні 1989 року Я. Кадара, який 32 роки очолював керівництво країною, було усунено від влади. Некомуніст Бруно Штрауб був обраний Президентом Угорської Республіки. Угорщина відкрила кордони з Австрією. Було реабілітовано репресованого компартійною владою Імре Надя. Однією з перших серед соціалістичних країн Європи Угорщина заявила про прагнення гарантувати права і свободи громадян, грубо порушуваних компартійною владою. Напередодні 33-ї річниці радянської інтервенції у 1956 р. Угорщина офіційно змінила свій політичний курс, обравши прозахідну орієнтацію [121, С.721].

В Чехословаччині оновлення, демократизація політичного ладу пов’язувалися з активізацією політичної опозиції, яка об’єднала широкі кола інтелігенції, студентської молоді, військовослужбовців на чолі з відомим правозахисником письменником Вацлавом Гавелом, який незабаром став президентом республіки.

Вибори в липні 1992 року до органів законодавчої влади остаточно засвідчили відсторонення компартії від влади [121, С. 722].

Але чи не найбільше потрясли “монолітність” соціалістичного табору в Європі події, що розгорнулися наприкінці 80-х років минулого століття в Німецькій Демократичній Республіці. Ще в серпні 1961 року власті НДР з благословіння Москви спорудили “Берлінську стіну” (бетонну загарожу), з допомогою якої прагнули призупинити масову еміграцію східних німців, здебільшого фахівців, на Захід. Стіна не врятувала ситуацію. Понад 100 тисяч східних німців емігрувало на Захід, скориставшись відкритістю західних кордонів Угорщини. Під тиском наростаючого прагнення до возз’єднання населення двох частин примусово в свій час роз’єднаної Німеччини, лідер комуністів НДР Е. Хоннекер вимушений був піти у відставку. 9 листопада 1989 року Берлінський мур було зламано. На початку 90-х років процес возз’єднання НДР і ФРН стрімко наростав і офіційно завершився 3 жовтня 1990 року. Керівництво СРСР змушене було погодитись на вступ збройних формувань колишньої НДР - вже у складі ФРН - до збройних формувань НАТО [121,С. 723]

Західні політики з подивом і сарказмом сприймали дивовижні метаморфози у зовнішньополітичних діях М.Горбачова – тодішнього керівника СРСР. Відомий американський політик Г.Кіссінджер з приводу провалу східно-європейської політики СРСР писав: “Не минуло і чотирьох тижнів, як Берлінська стіна впала, а через десять місяців Горбачов вимушений був погодитися на об’єднання Німеччини і її членство в НАТО. До того часу всі комуністичні уряди бувших сателітів СРСР виявились скинутими, а Варшавський пакт перестав існувати. Історія виставила на посміховисько безглузде твердження, висунене зарозумілим Хрущовим про те, як “комунізм поховає капіталізм”. Радянський Союз, який довів себе до виснаження сорока роками спроб шляхом загроз і тиску підірвати західну єдність, виявився доведеним до рівня попрошайки, що вимолює у Заходу добре до себе ставлення, оскільки відчуває потребу у західній допомозі у більшій мірі, ніж у наявності орбіти сателітів” [143, С.724].

В Румунії антикомуністичні сили спромоглися у грудні 1989 року скинути ненависний, наскрізь корумпований диктаторський режим М. Чаушеску. Наступне часткове відновлення демократії, прав і свобод громадян, що тривалий час грубо порушувалися компартією, інші невідкладні оздоровчі заходи, все більш віддаляли Румунію від СРСР.

В Болгарії в листопаді 1989 року під тиском демократичних сил безславно завершилася 35-річна ера диктаторства Тодора Живкова – лідера компартії. В жовтні 1991 року до влади прийшов “Союз демократичних сил”. Країна стала поступово відходити від співпраці з СРСР. Югославія, Албанія ще раніше відійшли від співпраці з СРСР. Одна за однією соціалістичні країни Європи заявляли про припинення свого членства в Організації Варшавського договору. Ця колись наймогутніша політично-військова структура офіційно припинила своє існування з лютого 1991 року [121, С.724].

Неминучість глибоких політичних, економічних, соціальних криз в європейських країнах “соціалізму”, насамперед в СРСР прогнозували об’єктивні науковці багатьох країн Європи, світу, а деколи і в СРСР. Один з впливових в минулому діячів КПРС В. Фалін у книзі “Конфлікт у Кремлі. Присмерки богів поросійські” [67] поділяв прогноз професора Р. А.Білоусова, який заявляв, що до кінця 1989 року країни РЕВ (тобто, практично всі країни соціалізму в Європі) вступлять в смугу економічних катаклізмів з невідворотними соціальними, політичними і іншими наслідками. Це передбачення підтвердилося. Економіка соціалістичних країн не витримала (як уже відзначалося) брутално нав’язаного Москвою курсу на максимальне збільшення військових видатків. Це грубо суперечило корінним національним інтересам країн-учасниць РЕВ і прискорювало зубожіння основної маси населення.

Дослідження показує, що розчарування деструктивними процесами в соціалістичному таборі Європи авантюрними, не виваженими діями радянського брежнєвського керівництва стало все виразніше проявлятися в зміні політичної орієнтації міжнародного комуністичного руху, зокрема провідних компартій Європи.

Цю нову політичну орієнтацію ряду компартій західні засоби масової інформації називали “єврокомунізмом”, одностайно засудженим КПРС.

Початково в компартії Іспанії, а згодом в компартіях Франції, Великобританії, Швеції, Норвегії, Австрії, Бельгії, Нідерландів і ін. країнах сформувалися впливові групи, які вступили за “дистанціювання” від КПРС, за пошук своїх, не сталіністських чи брежнєвських, моделей соціалізму. Розпочав проявлятися в цих компартіях все більший відхід від принципів пролетарського інтернаціоналізму, коли на угоду КПРС ці компартії змушені були діяти, виступати з гаслами, несумісними з національними інтересами відповідних країн. Запекле шельмування з боку КПРС “єврокомунізму”, його ідеологів – С.Карілло., Р.Гароді і ін. лише викликало підвищений інтерес в різних країнах Європи до новітньої і досить впливової течії ревізйонізму [121, С.696-698].

Ставало зрозумілим, що у колись монолітному “антиімперіалістичному” фронті, який в минулому цементував міжнародний комуністичний фронт, намітились серйозні тріщини, під їх впливом – терези у “холодній війні” стали явно схилитися на користь країн Заходу.

Невідворотні процеси у всіх соціалістичних країнах Європи, роз’єднавчі процеси у Збройних силах Організації Варшавського Договору, окреме, досить упереджене бачення цих процесів з боку міжнародного комуністичного руху свідчили про те, що в середині самого СРСР визріла серйозна політична, економічна, соціальна криза. СРСР безнадійно втратив спроможність старими методами продовжувати утримання слухняними і покірними колишніх близьких союзників по Європейському блоку соціалістичних країн.

Після завершення довголітньої брежнєвської епохи застою, з притаманними їй гучними провалами у зовнішній і внутрішній політиці СРСР, авантюрою війною в Афганістані, курсом на злам будь-якою ціною військового паритету з провідними країнами Заходу, гігантським казнокрадством, корупцією, зловживанням владою, новими хвилями репресій проти дисидентства, інакодумства, до влади в КПРС, СРСР, нарешті, прийшла дещо молодша політична еліта на чолі з М. Горбачовим. Ця нова партійна еліта, маючи незаперечні докази наближення глобальної кризи

ідеології і практики комунізму, роз'єднавчих процесів в самому СРСР, спробувала загальмувати ці процеси з допомогою реалізації концепції “перебудови”.

У ідеологів “перебудови”, як видавалося, були цілком пристойні наміри: дати поштовх до прискорення економічного розвитку країни, що дуже сповільнився у роки брежньєвського “застою”, гарантувати дещо більші права і свободи громадянам, скоротити гонку озброєнь, кількість збройних сил, пом'якшити умови міжнародних контактів, обміну людьми і інформацією, посилення боротьби з злочинністю, корупцією і інше.

Однак дуже скоро “перебудова” розчарувала радянське суспільство. Хоч, правда, деякі позитивні зрушення у міжнародних відносинах дійсно відбулися. Нові радянські керівники, переконавшись в абсурдності подальшої злочинної війни в Афганістані, вивели радянські війська з цієї багатостраждальної країни. Війна коштувала СРСР численних людських жертв і багатомільярдних збитків. Після довготермінових відтягувань, непристойних маневрів СРСР, нарешті, погодився на об'єднання НДР і ФРН. Нарешті була сказана правда про німецько-радянський зговір у 1939 році, правда про злочинний розстріл у 1940 році за наказом Сталіна і Берії полонених польських офіцерів. Після тиску світової громадськості був звільнений з заслання відомий правозахисник академік А.Сахаров. СРСР підписав ряд міжнародних угод, що формально обмежували гонку стратегічних озброєнь, декларували права і свободи громадян, свободу слова.

Аналіз наслідків “перебудови” переконує, що від'ємних, деструктивних явищ, пов'язаних з діяльністю М.Горбачова і його оточення, виявилось куди-більше, ніж згаданих вище “позитивів”. На совісті керівників СРСР, КПСР, що ініціювали “перебудову”, назавжди збережеться злочинна байдужість, некомпетентність, які виявились у зв'язку з жахливою чорнобильською катастрофою. Заклики СРСР до обмеження, скорочення гонки озброєнь виявились демагогічними, облудними, бо мали за мету приховати справжні наміри радянського керівництва досягти військової переваги над провідними країнами Заходу. Абсурдними, не виваженими виявились численні акції нового радянського керівництва в економічній, соціальній сфері. За оцінкою В.Фаліна – свого часу одного з близьких до М.Горбачова партійних діячів,

збитки від економічних новацій часу перебудови на території колишнього Радянського Союзу перевищили втрати СРСР у Другій світовій війні у два – два з половиною рази [67, С.195].

На Україні – багатій природними ресурсами, родючими землями катастрофічно падав життєвий рівень населення, дефіцитними стали всі основні продукти харчування. “Холодну війну”, ідеологічні диверсії радянське керівництво перевело у нове, більш витончене русло: тривало переслідування дисиденства, інакодумства, хоч робилося це більш приховано і спритно. Офіційно скасувавши статтю 6 Конституції, що визначала керівну роль КПРС в суспільстві, радянське керівництво робило все можливе, щоб не “здати” керівних позицій компартії.

Аналіз фактів, оцінок державних, політичних діячів того часу, науковців, преси переконує у тому, що провал політики “перебудови” обумовлювався дією вагомих об’єктивних чинників – наростанням кризи радянського суспільства, його неспроможністю на засадах марксистсько – ленінських догм розв’язати економічні, політичні, соціальні суперечності, що постали перед СРСР наприкінці ХХ століття. Але не меншу роль відіграв і суб’єктивний чинник – М.Горбачов, прийнявши сан президента СРСР, ні на крок не відступив від авторитаризму. “Невдача перебудови, підкреслює В.Фалін, - багатьма нитками пов’язана з нездатністю М. Горбачова сказати правду про наше минуле, назвати всі речі своїми іменами, визнати, що сталінізм був абсолютним запереченням соціалізму, його небажанням відмовити в правах принцип розподілу влади, замість того, щоб розділяючи, владарювати як і колись” [67, С. 206].

Приреченість, неминучість провалу у “холодній війні” політики “перебудови”, “розрядки” прогнозували і у керівних радянських колах. А.Добринін, колишній багаторічний посол СРСР в США, розмірковуючи над причинами провалу радянської політики “розрядки”, писав: “... велику шкоду політиці розрядки нанесли події у “третьому світі”, зокрема події в Анголі, Ефіопії, Сомалі, Йемені, Афганістані. Розрядка, як виявилось, зовсім не гарантувала бажаного для уряду США заморожування соціально-політичного статусу-кво у світі... Не виправдалися надії на відмову (як виявилось, чисто формальну – авт.) Радянського Союзу від

доктрини “інтернаціональної солідарності” і від підтримки певних сил у національних рухах ряду країн “третього світу”, які по суті і підривали статус-кво у світі...” [63, С.491].

Великим негативним фактором, що постійно ускладнював відносини з США, гальмував процес розрядки, було порушення прав людини в СРСР. Сама постановка питання про еміграцію, дисиденство вкрай болісно розглядалося радянським керівництвом, трактувалося як втручання у внутрішні справи СРСР. Це посилювало антикомуністичні настрої в США, СРСР розглядався як країна, з якою неприпустиме мирне співіснування [63, С.491].

Але найбільш провальним для подальшої долі "перебудови", політики "розрядки", на наш погляд, було те, що її ініціатори не змогли розв'язати комплексу назрілих, гострих проблем, що склалися у міжнаціональних відносинах, успадкованих від сталінсько-брежнєвських часів. Очолювана М.Горбачовим КПРС найбільше зусиль докладала для збереження цілісності СРСР. Всіляко декларувалися твердження про те, що завдяки "мудрій ленінській національній політиці" в країні сформувалася нова історична спільність людей - радянський народ. І за цієї умови видавався доцільним пріоритетним розвиток російської мови, як мови міжнаціонального спілкування радянських людей.

Разом з тим, "перебудова", хоч і формально, декларувала більшу свободу і повноваження національним республікам, що входили до складу СРСР. Передбачалося вирівнювання стану економічного, соціального, духовного розвитку. За цих умов швидше ожили наболілі рани, смертельні образи, нанесені комуністичним тоталітарним режимом національним меншинам - в минулому репресованим чеченцям, інгушам, татарам Криму і ін. Гостро постала проблема повернення належних до цих меншин громадян до попередніх місць проживання - на батьківщину предків, їх належного влаштування. Національна самосвідомість, прагнення до набуття самостійності, що десятиріччями таврувалися російською імперією, а згодом сталінським тоталітарним режимом, стали набувати ознак життя, масового вияву у всіх республіках СРСР. У лютому 1988 року розпочалися маніфестації у Вірменії, які незабаром набули гострого політичного характеру.

Маніфестанти протестували проти поганого ставлення сусідньої республіки Азербайджан до жителів населеної переважно вірменами Нагорно-Карабахської автономної республіки. Між вірменськими християнами та азербайджанськими мусульманами - шіїтами визрів конфлікт, який переріс у затяжне кровопролитне збройне протистояння.

Набрали сили, масовості національні рухи в республіках Прибалтики. У серпні 1987 року масові маніфестації призвели до опублікування таємних протоколів про підписання радянсько-німецького пакту від 23 серпня 1939 року, які привели до наступної втрати незалежності країнами Прибалтики.

16 листопада 1988 року Верховна Рада Естонії прийняла поправку до Конституції, яка проголосила незастосування союзних законів в Естонії без затвердження їх Естонською Верховною Радою. Тенденції до набуття національної самостійності в республіках Прибалтики набували сили. На перших виборах депутатів місцевих органів влади, проведених на початку грудня 1989 року в Естонії та Латвії, абсолютну перевагу здобули опозиційні націоналістичні рухи. У Литві на таких же виборах націоналістичний рух "Саюдіс" завоював 75 процентів голосів виборців.

Дослідження показує, що у 1990 році поступово назрівав параліч союзних структур СРСР. 11 березня 1990 року литовський парламент проголосив незалежність республіки. 30 березня це ж зробив парламент Естонії. Латвія оголосила про свою незалежність 4 травня 1990 року. Кремль реагував на ці, з його точки зору, руйнівні процеси в дусі сталінського тоталітаризму - жорстокими розправами над мирними демонстрантами в Вільнюсі, Тбілісі, Баку, спробою військового заколоту в Москві. Але ці дії керівництва КПРС лише прискорили розпад СРСР [121, С. 730-731].

Фатальним прорахунком імперіалізму Рад, що надмірно роздувся, як писав Г.Кіссінджер, було те, що його керівники на цьому шляху втратили почуття міри і переоцінили здібності своєї системи консолідувати зроблені надбання як у військовому, так і в економічному відношенні, а до того ж забули, що вони в буквальному розумінні кидають виклик всім іншим великим державам при

наявності надто слабкого фундаменту. Та й не в змозі були радянські керівники визнати самим собі, що їх система була смертельно вражена нездатністю генерувати ініціативу і творчий порив; що насправді Радянський Союз, не дивлячись на всю свою військову могутність, залишався все ще відсталою країною... Розвал комунізму, - стверджував Г.Кіссінджер, - був помітним уже у другий термін перебування Рейгана на посту президента, а до того часу, коли він покинув той пост, став неминучим [143, С.696].

Впродовж серпня – вересня – жовтня 1990 року свою незалежність проголосило 13 з 15 союзних республік колишнього Радянського Союзу. У грудні 1991 року Україна, Білорусь, Росія - ініціатори саморозпуску Союзу РСР - оголосили про заснування на теренах вже неіснуючого СРСР нового демократичного об'єднання держав - Співдружності Незалежних Держав (СНД). Згодом до них приєдналися ще вісім союзних республік колишнього Союзу РСР.

Таким чином, Союз Радянських Соціалістичних Республік - комуністична імперія, одна з наймогутніших держав світу у ХХ столітті - перестав існувати. Вищезазначене свідчить , що це сталося не під впливом підривних дій “американського імперіалізму” чи безпосереднього збройного, силового тиску з боку США, НАТО, будь-яких інших впливових зовнішніх силових чинників. Хоч їх повна недооцінка була б невірною. Прискорили крах СРСР як оплоту світового комунізму головним чином внутрішні чинники, позначені вище, які обумовили невідворотне саморуйнування соціалістичної системи.

Розпад СРСР обумовив істинно масштабні історичні наслідки, що викликало цілком нову геополітичну ситуацію в Європі і світі.

По-перше, було одержане ще одне реальне підтвердження міфічності, нездійсненності марксистсько-ленінської концепції побудови соціалізму, зокрема за сталінсько-брежнєвською моделлю.

Не менш міфічною виявилось марксистсько-ленінська концепція комуністичного "оновлення світу", забезпечення "всезагальної рівності, добра і багатства". Убогість, злидні, терор, репресії, що панували в СРСР, інших соціалістичних країнах відштовхували людей від ідеалів комунізму.

Позбувшись свого лідера - КПРС, по-суті, перестав існувати єдиний міжнародний комуністичний рух. Багато компартій, зокрема європейських країн, що змогли вийти з шокового стану після розпаду СРСР, переорієнтувалися на програмні, ідейні засади світового соціал-демократизму;

По-друге, практично припинилася, хоч в певній мірі формально, "холодна війна", оскільки один з її ініціаторів - Радянський Союз - перестав існувати, а основний його спадкоємець - Росія об'єктивно не була зацікавлена в продовженні "холодної війни". Протиборство полярних політичних сил продовжилося, хоч в менш драматичних і небезпечних формах.

Кінець "холодної війни" по-різному був сприйнятий у різних країнах світу. Деколи при всій упередженості вони були дуже близькими до істини. Г. Кіссінджер писав: "Кінець "холодної війни", що був метою американської політики впродовж восьми адміністрацій обидвох політичних партій, дуже нагадував те, що Джордж Кеннан пророкував в 1947 році. Незалежно від того, яку б послужливу політику не проводив по відношенню до Радянського Союзу Захід, Радянській системі потрібна була примара вічного зовнішнього ворога, щоб виправдати страждання свого народу і утримання громіздких збройних сил і апарату безпеки. Коли під тиском сукупної відсічі з боку Заходу, кульмінацією якого стали роки президентства Рейгана, XXVII з'їзд партії замінив офіційну доктрину співіснування на взаємозалежність, зник моральний базис внутрішніх репресій. Громадяни Радянського Союзу, виховані в дусі дисципліни, не могли миттєво переключатися на компроміс і взаємні поступки. А це означало, як і пророкував Кеннан, що Радянський Союз перетвориться водночас в одне з найбільш слабких національних суспільств, таких, що викликають найбільшій жаль" [143,С.730];

По-третє, остаточно розвіялися сумніви щодо подальшого існування соціалістичного табору, що утворювали країни Східної і Центральної Європи. Обмеження демократії, грубе порушення прав і свобод громадян, зростаючі злидні населення, поєднані з сваволею, репресивними діями, зловживанням владою з боку компартійних верховодів, зіткнулися з зростаючою протидією народних мас. Компартії повсюдно були рішуче відсторонені від влади. До керівництва державами

прийшли, в основному, демократичні сили, здебільшого орієнтовані на співробітництво з Заходом;

По-четверте, перестала діяти Організація Варшавського Договору, яка в минулому без санкції керівництва СРСР ніколи ніякої самостійної ролі не відігравала. Отже, з розпадом СРСР значно зменшилася небезпека нової світової війни, порушення територіальної цілісності держав, збройної агресії;

По-п'яте, розпад СРСР став серйозною пересторогою багатонаціональним державним утворенням. Ставка на насильницьку асиміляцію національних меншин, обмеження чи репресивне переслідування вияву національної самосвідомості чи прагнення до національної самостійності, як свідчить досвід СРСР, може викликати серйозний збройний конфлікт, численні людські жертви.

Але найголовніший наслідок розпаду СРСР полягає у докорінній зміні геополітичної ситуації на європейській, світовій аренах, у новій розстановці політичних і військових сил, які домінуватимуть у XXI столітті. США, НАТО, як виявилось, не здійснюючи безпосереднього силового тиску, не провокуючи, точніше уникаючи збройного зіткнення з СРСР, військовими формуваннями Організації Варшавського Договору, опинилися у ролі переможця у "холодній війні". Західні країни, НАТО продемонстрували, що відстоювання ідеалів демократії, громадянських прав і свобод, послідовна боротьба проти тиранії, тоталітарних репресивних режимів, що уособлювали собою комунізм у XX столітті, як і гітлерівський фашизм, справжнє - не уявне - відстоювання миру, міжнародної безпеки спроможні забезпечити підтримку, довіру світової спільноти.

Багато західних державних, політичних діячів, аналітичні центри, що діяли в США, Великобританії, ФРН, Франції за багато років до розвалу СРСР прогнозували неминучість краху ідеології і практики комунізму. Відомий американський політолог Зб. Бжезінський задовго до розвалу СРСР в праці "Великий провал. Народження і смерть комунізму у XX столітті" писав: "Причина, що прискорила агонію комунізму - це провал радянської політики. І справді, сьогодні, наприкінці XX століття, здається неймовірним, що радянську модель колись вважали привабливою і гідною наслідування. Це непорозуміння - міра того, як низько впало значення радянського

досвіду в очах громадськості всього світу. І, однак же були часи, не такі вже й давні, коли радянська модель викликала захоплення і навіть бажання наслідувати її [90,С.256]". Зб.Бжезінський висловлював впевненість у тому, що ХХІ століття буде віком демократії, а не комунізму.

Після закінчення "холодної війни" на політичній карті Європи з'явилася ціла низка самостійних держав, захист суверенітету, незалежності, територіальної цілісності яких владно вимагав якнайшвидших міжнародних гарантій, опори на могутню політичну, військову сили. І як показав досвід, саме такою силою виявили себе США, НАТО і, що не менш важливо, ООН, РС, ОБСЄ і інші впливові міжнародні, європейські політичні структури.

Такими гарантами не могли і ніколи не прагнули бути СРСР, Організація Варшавського Договору. Це було не випадковим, скоріше закономірним, бо ці політичні сили постійно прагнули до безкомпромісної боротьби за знищення "світового імперіалізму і торжество ідеалів пролетарської революції" і ніколи не добивалися зміцнення національної безпеки своїх сателітів.

Як бачимо, об'єктивний хід історії вніс свої вирішальні корективи у процес протиборства країн традиційної демократії і країн з компартійним тоталітарним режимом.

Після розпаду СРСР різка політична переорієнтація Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії, НДР - колишніх країн соціалізму у Східній і Центральній Європі, рішуче відсторонення у них від влади комуністичних партій, пошук в цих країнах шляхів до поглиблення взаємозв'язків з Заходом, можливості вступу до Північноатлантичного Альянсу викликали неоднозначну реакцію з боку Росії, яка в той час була вороже налаштована проти розширення НАТО на Схід. Враховуючи нову роль і місце Росії в Європі і світі, таке її ставлення до об'єктивних змін на міжнародній арені створювало нову спіраль напруги.

Загострювали політичну ситуацію на Європейському континенті і інші важливі чинники. Балтійські держави - Литва, Латвія, Естонія, здобувши незалежність в результаті розпаду СРСР, відкрито демонстрували своє дистанціювання від Росії і в

той же час активно зондували можливість вступу до НАТО, приєднання до європейських політичних і економічних структур.

Нові проблеми в Європі виникли у зв'язку з об'єднанням Німеччини і, зокрема, у зв'язку з включенням до структур НАТО військових формувань колишньої Німецької Демократичної Республіки і їх потужної бойової техніки. Ставало зрозумілим, що ця акція набагато збільшувала військовий потенціал НАТО в Європі.

Країни Заходу, НАТО, Росія виявляли чимале занепокоєння тим, що після розпаду СРСР солідний термоядерний арсенал і потужні засоби його доставки успадкували Україна, Білорусь, Казахстан. Отже, раптово чисельно зріз клуб володарів термоядерної зброї, зросла небезпека неконтрольованого великими державами термоядерного конфлікту. Серйозне вогнище напруги створювала і колишня Югославія. Розпад СРСР прискорив процес розпаду і Югославської Федерації. Колишні союзні республіки Югославії – Хорватія, Словенія, Македонія, Боснія і Герцеговина – наполягали на наданні їм самостійності, в Косово наростало протистояння сербів і албанців. Сербське керівництво, заражене великодержавницькими амбіціями, спробувало силовими методами, репресіями приборкати непокірливих сепаратистів, але це лише ускладнило ситуацію.

"Пороховою бочкою", готовою вибухнути у будь-яку мить, залишався близько-східний конфлікт. Не затихало протиборство між арабами, палестинцями і Ізраїлем.

Навіть побічний огляд політичної ситуації в Європі після розпаду СРСР переконував у настійній необхідності для молодих держав, що набули самостійності, зокрема у Східній, Центральній Європі, заручитися надійною підтримкою з боку можливих гарантів миру і міжнародної безпеки, їх самостійності, недоторканості кордонів.

Як показує аналіз, такий надійний гарант миру і міжнародної безпеки в Європі і світі дійсно існував. Ще в роки тривання "холодної війни" США демонстрували своє незаперечне лідерство у світі - не лише завдяки наявності велетенського економічного чи військового потенціалу, але, головним чином, спроможністю гнучко втручатися у розв'язання гострих політичних конфліктів, виступити авторитетним посередником у заплутаних конфліктних ситуаціях. США

конструктивно вплинули на припинення воєнних дій на Близькому і Середньому Сході, припинення ізраїльсько-арабських війн, локалізацію, а згодом і припинення воєнних дій на Балканах.

Діяльність керівних кіл США, НАТО не раз піддавалася критиці з боку засобів масової інформації СРСР, соціалістичних країн. Кожний рішучий крок США, НАТО щодо припинення комуністичної агресії розглядався радянською пресою як грубе втручання “американського імперіалізму” у внутрішні справи тієї чи іншої країни, як прояв агресії імперіалістичних сил. Але біг часу вніс вагомі корективи в оцінку діяльності США, НАТО. Нещодавній драматичний розвиток подій в Косово (колишній Югославії), навіть за умов, коли НАТО вимушене було вдатися до застосування гострих воєнних акцій, масованих бомбардувань воєнних об'єктів в Сербії в ім'я припинення збройного протистояння сербів і албанців, ще раз показали, що НАТО об'єктивно стало провідним військово-політичним об'єднанням, спроможним загасити конфлікт, відстояти мир і міжнародну безпеку.

У ХХІ столітті, коли припинилося військове суперництво між НАТО і Організацією Варшавського Договору, не лише не ставиться під сумнів доцільність подальшого існування НАТО, але, навпаки, розглядається питання про значне розширення членства в НАТО, про надання йому більшого універсалізму, спроможності впливати на розв'язання чи попередження конфліктів не лише військовими, а й політичними засобами.

Про приєднання до НАТО порушили питання країни Східної і Центральної Європи - колишні учасниці Організації Варшавського Договору, деякі держави - колишні республіки СРСР. Це їх самостійний політичний вибір. Цим самим вони прагнули ідентифікувати свою приналежність (не лише географічну) до Європейського континенту, прискорити інтеграцію у вже існуючі політичні, економічні, оборонні структури Європи. В цьому виявляє себе спроба з допомогою НАТО надійніше захистити свій національний суверенітет, територіальну цілісність, недоторканість кордонів.

Ще до розпаду СРСР керівництво НАТО обмірковувало шляхи зближення країн Заходу і Сходу. У листопаді 1991 року глави держав і урядів країн

Північноатлантичного Альянсу на самміті в Римі прийняли Декларацію "Про мир і співробітництво" [52, С. 443].

Незабаром було засновано Раду Північноатлантичного співробітництва, до якої крім 16 країн - членів НАТО, ввійшло ще 9 країн, зацікавлених у співробітництві з НАТО. На другому засіданні цієї ради до неї приєдналося ще ряд країн, що здобули свою незалежність в результаті розпаду СРСР. Згодом до Ради приєдналася Грузія і Албанія. На Європейському континенті запанувала цілком нова політична атмосфера. Країни, які впродовж багатьох років входили до ворожих, протилежно налаштованих військово-політичних блоків, вперше за майже 50 післявоєнних років назвали себе партнерами. Керівництво НАТО постійно підкреслює, що до НАТО будуть прийняті держави, які відповідають всім високим критеріям щодо членства в НАТО. Щоб прискорити процес набуття відповідності цим критеріям, президент США Б. Клінтон ініціював прийняття у січні 1994 року програми "Партнерство заради миру" [52, С. 463].

Більш сприятливими ставали умови набуття членства в НАТО країнами Центральної і Східної Європи. У вересні 1995 року Рада НАТО прийняла спеціальний документ, в якому чітко визначила умови вступу нових членів до НАТО. 28 вересня того ж року цей документ офіційно був надісланий урядам країн Центральної і Східної Європи, зокрема Росії. Документом передбачалося, що процес розширення НАТО буде поступовим, ухвали щодо вступу будуть прийматися окремо по кожній країні у залежності від рівня розвинутої демократичних інститутів в цій країні, її можливостей виконувати великі і серйозні зобов'язання, пов'язані з членством в НАТО. Особливо підкреслювалася необхідність укладання до часу вступу в НАТО всіх суперечливих питань з сусідніми державами, національними меншинами, виявити розвинутість демократичних інститутів.

Програма "Партнерство заради миру" виявилась достатньо ефективною. З часу її прийняття визнали і приєднались до неї 25 держав, переважно європейських. Програма заклала основи нових відносин безпеки між Північноатлантичним Альянсом і його новими партнерами.

Розширилась, піднялась на новий якісний рівень діяльність Ради Євро-Антлантичного партнерства [52,С.90-93]. Зусиллями членів Ради послідовно долалися наслідки "холодної війни", налагоджувався діалог, співробітництво і партнерство між колишніми противниками по військово-політичних блоках. Рада прагнула запобігти новим розділам Європи, сприяла країнам Східної Європи в утвердженні демократичних норм політичного життя.

Рада Євро-Антлантичного партнерства послідовно працювала над тим, щоб в країнах - членах цієї організації стало більше відкритості у висвітленні реалізації національних бюджетів на оборону і процесів національного оборонного планування, зростав демократичний контроль над збройними силами, розширились можливості і готовність брати участь, якщо це не суперечить національній конституції, в операціях, які проводяться під егідою ООН або Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Розвивались військові відносини з НАТО в дусі співробітництва з метою спільного планування, навчання і проведення навчань для підвищення готовності до участі в миротворчих місіях, пошукових, рятувальних, гуманістичних операціях, а також виконання спеціальних завдань, створення (в перспективі) збройних сил, здатних до більш ефективної взаємодії з арміями країн-учасниць НАТО [52. С.90-95].

Програма "Партнерство заради миру" стала новим стимулюючим поштовхом до поглиблення співпраці з НАТО країн-партнерів, країн - не членів НАТО. Приєднуючись до програми "Партнерство заради миру", ці країни підтверджували свою прихильність спільним з НАТО загальнолюдським цінностям - таким, як відданість свободі, демократії, підтверджувалась готовність поважати і дотримуватись міжнародних зобов'язань, вважати недоторканими кордони між державами, вирішувати конфлікти мирним шляхом. Особливо підкреслювалася важливість демократичного громадського контролю над збройними силами, відкритість і прозорість в оборонному плануванні.

За загальним визнанням програма "Партнерство заради миру", не виходячи за межі діючих принципів Ради Північноатлантичної співпраці, виявилась більш гнучкою, передбачала індивідуальний підхід до розвитку відносин НАТО з

партнерами. Програма "ПЗМ" не висувала якихось нових вимог до поглиблення військових зобов'язань або домовленостей з питань безпеки. Зате НАТО зобов'язалося консультиватися з будь-яким партнером, який вважатиме, що виникла загроза його політичній незалежності або територіальній цілісності. Тобто підкреслювалося зобов'язання солідарної підтримки у випадку виникнення будь-якої загрози. Правда, прерогатива забезпечення колективної безпеки зберігалася суто за НАТО.

Отже, розширення компетенції, сфери діяльності, підвищення миротворчої ролі НАТО у роки, після розпаду СРСР, об'єктивно відповідали тим новим політичним реаліям, що склалися на Європейському континенті, в інших регіонах світу.

Однак завершення "холодної війни", розпад СРСР, припинення дії Організації Варшавського Договору, нова розстановка політичних, військових сил не привели до абсолютного оздоровлення міжнародного становища у світі. В окремих регіонах на різному підґрунті зберігалися вогнища напруги, які за нових умов могли викликати конфлікти глобального масштабу.

Після розпаду СРСР особливу стурбованість світової громадськості викликало те, що Організація Об'єднаних Націй, Рада Безпеки ООН виявилися недостатньо спроможними вжити рішучих заходів до припинення конфліктів на Близькому Сході, на теренах колишньої Югославії, в Афганістані, мирно розв'язати гострі конфліктні проблеми Іраку, Ефіопії, Анголи, Алжиру, Лівії, Лівану і ін.

Як показує аналіз, за цих умов лише Сполучені Штати Америки, наймогутніша держава світу, зуміли підтвердити свої лідерські позиції на планеті, ефективно протистояти проявам міжнародного тероризму, релігійного екстремізму, мусульманського фундаменталізму. США - провідна держава в структурі НАТО – зуміла переорієнтувати цю могутню військово-політичну організацію на необхідність приборкання існуючих політичних конфліктів. Дійсно, НАТО відіграло провідну роль у спробах мирного розв'язання конфлікту на Балканах, відкритого збройного протистояння Палестини, арабських країн і Ізраїлю. Хоч

методи силового тиску, до яких вдавалося НАТО, неоднозначно, часто негативно оцінювалися світовою громадськістю, зокрема засобами масової інформації Росії.

Висловлені критичні зауваження не применшують значення і загального визнання того, що провідною силою, спроможною реально впливати на розв'язання конфліктних ситуацій у світі, є Північноатлантичний Альянс. Ця його унікальна спроможність обумовлюється перш за все надпотужним економічним, військовим, науково-технічним потенціалом країн, що входять до НАТО, насамперед США. Але значну роль у цьому відіграє спроможність НАТО, з одного боку, йти на компроміси в ім'я досягнення миру, виявляти тактичну гнучкість, з другого боку, НАТО без вагань застосовує силу, коли цього вимагають конкретні обставини, пов'язані з потребою зміцнення міжнародної безпеки. Саме так твердо і рішучо діяло НАТО під час ліквідації протистояння албанців і сербів в Косово (колишній Югославії).

Мобільні, ефективні антикризові засоби впливу військові формування НАТО стали застосовувати здебільшого після розпаду СРСР, припинення протиборства з Організацією Варшавського Договору, тобто тоді, коли об'єктивно у НАТО з'явилася цілком нова роль у світі - стати єдиним послідовним захисником демократії і міжнародної безпеки.

Досвід участі НАТО у розв'язанні конфліктних ситуацій дозволяє зробити певні узагальнюючі висновки. Нині НАТО має на озброєнні універсальні антикризові засоби. Це, насамперед, вивірена практикою багатодержавна військова структура, ефективна система військового управління, розвинута військова інфраструктура, яка включає мобільні формування швидкого реагування, найсучасніші надійні засоби наземного, повітряного, водного транспорту, інформації, добре вишколений військовий персонал. Додамо, що військові формування НАТО оснащені найсучаснішим озброєнням і технічними засобами. Як показав досвід останніх років, НАТО має на озброєнні винятково ефективні засоби повітряного контролю і розвідки, системи попередження можливих агресивних акцій супротивника, відпрацьовану систему оперативного обміну розвідувальними даними з союзними державами (хоч не зовсім обґрунтованими видаються зусилля

уряду США розпочати розгортання надсучасної національної системи протиракетної оборони).

НАТО виявило спроможність до політичних консультацій, гнучкого компромісного розв'язання конфліктів мирними засобами. Крім того, НАТО має налагоджені взаємозв'язки з державами-партнерами, не членами Північноатлантичного Альянсу, спроможними взаємодіяти з формуваннями НАТО у здійсненні міжнародних миротворчих акцій [52, С. 156-158].

Нову сторінку у діяльності НАТО відкрило прийняття в Римі 7-8 листопада 1991 року Північноатлантичною радою на найвищому рівні нової стратегічної концепції. Глави держав і урядів ухвалили Римську декларацію про мир і співробітництво [52, С. 443]. Розвиваючи лінію на посилення зусиль щодо збереження миру і міжнародної безпеки, Рада НАТО у грудні 1992 року прийняла ухвалу про поширення застосування збройних сил країн Північноатлантичного Альянсу у миротворчих операціях під егідою Організації Об'єднаних Націй [52, С. 166]. Незабаром драматичний розвиток подій на Балканах змусив керівництво НАТО застосувати на практиці нові стратегічні підходи до відновлення миру на нашій планеті.

Аналіз дозволяє стверджувати, що міжнародна громадськість з занепокоєнням стежила за драматичним розвалом Югославської федерації. Сербська верхівка Югославії силовими методами, ціною кровопролиття намагалася не допустити завоювання самостійності Хорватією, Словенією, Македонією. Особливо нестерпними були дії сербської комуністичної верхівки щодо збереження своїх великодержавних амбіцій в Боснії і Герцеговині.

Керівні кола НАТО у грудні 1991 року, на засіданні Комітету Планування Оборони НАТО в Брюсселі, висловлювали серйозне занепокоєння стрімко наростаючою конфліктною ситуацією в Югославії [52, С. 444]. Міністри оборони країн НАТО висловилися за підтримку дії Організації Об'єднаних Націй, Ради Безпеки ООН, міжнародних миротворчих організацій щодо відновлення миру на Балканах. До конфліктуючих сторін було адресоване звернення припинити збройні сутички, сісти за стіл переговорів. НАТО запропонувало свою участь як

нейтрального посередника у взаємних політичних консультаціях між представниками ворогуючих сторін. Екстремістське сербське керівництво Югославії було серйозно попереджене про необхідність негайного припинення постачання зброї конфліктуючим сторонам. Коли ця пересторога була проігнорована, керівництво НАТО підтримало резолюцію Ради безпеки ООН № 757, якою вводилися економічні санкції щодо Югославії [52, С.187].

Оскільки політична напруга довкола Боснії і Герцеговини не спадала, військові формування НАТО розпочали в липні 1992 року морські і військово-повітряні контрольні операції в зоні Адріатичного моря. Їх метою був контроль за дотриманням міжнародних санкцій ООН щодо заборони поставок зброї ворогуючим сторонам, обмеження торгівлі з Сербією відповідно з резолюціями № 713 і 757 Ради Безпеки ООН [52, С.450].

В листопаді 1992 року військово-повітряні сили НАТО запровадили жорсткий контроль повітряного простору над Боснією і Герцеговиною, оскільки згідно Резолюції Ради Безпеки ООН № 781 заборонялися польоти військових літаків над регіоном, охопленим військовими діями. На жаль, напруга у протистоянні ворогуючих сторін не спала. Тому у серпні 1993 року НАТО вперше вимушене було офіційно висловити застереження про можливість застосування повітряних атак, бомбардувань військових об'єктів боснійських сербів, які погрожували в той час повною блокадою Сараєво. 28 лютого 1994 року військово-повітряні з'єднання країн НАТО вперше застосували карні акції щодо сербських екстремістів, які проігнорували категоричні вимоги Ради Безпеки ООН. НАТО вимушене було висловити суворе попередження сербським властям про можливість (за тих конкретних умов) наземних каральних збройних акцій, якщо ситуація не поліпшиться [52, С.466-467]. Ці застереження не справили належного впливу і наземні військові формування НАТО в ім'я відновлення миру у цьому виключно вибухонебезпечному регіоні, врятування життя десяткам тисяч мирних жителів безпосередньо втрутилися у воєнні дії. Ціною неймовірних зусиль, численних людських жертв, масових руйнувань цивільних об'єктів, мир, хоча б і достатньо крихкий за нинішніх умов, у Боснії і Герцеговині було відновлено. У цей регіон

були введені військові формування НАТО, у тому числі і миротворчий підрозділ Збройних сил України, які стали стабілізуючим чинником у забезпеченні безпеки мирному населенню, сприяли відновленню мирного відбудовчого процесу, ліквідації руйнувань, викликаних війною.

Нові, набагато складніші і відповідальніші завдання постали перед НАТО у зв'язку з драматичним розвитком подій у Косово (колишній Югославії). Сербське прокомуністичне керівництво Югославії шляхом націоналістичних "чисток" намагалось витіснити албанське населення з Косовського краю, забезпечити провідні позиції сербам. Криваві репресії викликали зворотну антисербську реакцію з боку албанських мусульманських екстремістських угруповань. Застереження Ради Безпеки ООН, РС, ОБСЄ, НАТО конфліктуючим сторонам щодо необхідності припинення збройної боротьби ніяких наслідків не дали. За цих умов НАТО вимушене було застосувати гострі збройні каральні акції щодо керівництва Белграда в ім'я відновлення миру на Балканах, припинення насильства в Косово. Ці акції неоднозначно були сприйняті світовою громадськістю, зокрема в Росії.

Дійсно, бомбардування воєнних об'єктів у Белграді викликали руйнування цивільних установ і споруд, загибель мирного населення. Але такою дорогою ціною мир, хоча поки-що крихкий, у Косово був відновлений.

Новий виток драматичних подій в Македонії, на цей раз необхідність нагальної відсічі вилазкам албанських екстремістів, знову поставили питання про піднесення миротворчої ролі НАТО в Балканському регіоні.

Аналіз розвитку політичних процесів останнього часу переконує у правильності однозначного висновку, який зроблено у переважній більшості країн світу: Північноатлантичний Альянс нині є єдиною реальною силою, спроможною впливати на розв'язання політичних, воєнних конфліктів, відновити мир, забезпечити міжнародну безпеку.

На фоні нових політичних реалій в Європі і світі, що склалися в результаті розпаду СРСР, у новому обличчі постає нині сучасна Росія. ООН, РС, ОБСЄ, світова преса після тривалої, неоднозначної, переважно негативної оцінки подій в Чечні, в кінцевому рахунку стали більш виважено оцінювати зусилля російського

керівництва щодо ліквідації проявів чеченського тероризму, відновлення миру і безпеки в цьому регіоні. Зросла роль Росії у мирному розв'язанні конфліктів на Балканах, у забезпеченні національної безпеки Таджикистану, Киргизії, Узбекистану, які протистоять постійним спробам афганських мусульманських терористів проникнути на їх територію.

Державні діячі у всьому світі, політологи, журналісти тепер краще розуміють, що мир і стабільність в Європі і світі нині значною мірою залежить від налагодження добрих стосунків, співпраці між Росією - головною спадкоємицею СРСР та США, НАТО, які ще донедавна ворогували між собою. Враховуючи нагнітання в Росії протягом тривалого часу негативних поглядів на спроби НАТО поширювати свій вплив на Схід, негативну оцінку Росії багатьох миротворчих операцій за участю НАТО, дослідження процесу нормалізації стосунків між Росією і США, НАТО набуває особливої актуальності.

Факти свідчать, що ставлення Росії до НАТО, миротворчих операцій за участю НАТО набуває більшого динамізму, гнучкості, стає все більш позитивним. Особливої інтенсивності цей процес набув, починаючи з 1996 року.

10 грудня 1996 року міністри закордонних справ країн НАТО на засіданні в Брюсселі звернулися до Генерального секретаря НАТО з пропозицією розгорнути спільно з російською стороною підготовку угоди про поглиблення і розширення стосунків між НАТО і Росією та створення структури, необхідної для їх подальшого розвитку. Після всебічної підготовки такий спільний документ, який одержав назву "Основоположний акт про взаємні відносини, співпрацю і безпеку між НАТО і Російською Федерацією", був підписаний 27 травня 1997 року в Парижі Генеральним секретарем та главами держав та урядів країн Північноатлантичного Альянсу і президентом Російської Федерації [52, С.493]. Сторони визнали, що незважаючи на те, що з карти Європи зникла лінія розділу часів військової конфронтації, усе ще існують сили, які намагаються створити нові лінії розмежування на континенті. Регіональна ворожнеча на основі етнічних, національних чи релігійних розбіжностей все ще залишається джерелом напруження. Сторони підкреслили необхідність пам'ятати і про загрозу з боку

релігійного, мусульманського фундаменталізму та розповсюдження міжнародного тероризму і торгівлі наркотиками. Заслужують уваги продекларовані у спільно прийнятому акті НАТО і Російською Федерацією оцінки і накреслені заходи по подоланню колишніх суперечностей щодо побудови воєнної довіри і співпраці. Сторони заявили, що не вважають більше себе супротивниками, поділяють спільну мету - визнавати загальні засади міжнародного права, Статут Організації Об'єднаних Націй, виражають повагу до демократії, визнають політичний плюралізм, права людини і громадянські свободи, ринкову економіку, виступають за додержання суверенітету третіх країн, їх незалежність, право вибору способів забезпечення своєї безпеки, а також мирного розв'язання конфліктів. Сторони заявили, що утримуватимуться від вживання сили або погроз її використання [52. С.107].

Основоположний Акт НАТО - Росія став виявом відданості на найвищому політичному рівні справі спільної роботи над будівництвом тривалого та всеосяжного миру у Євроатлантичному регіоні. Цей Акт заклав структуру для нового партнерства сторін в галузі безпеки, покликаної забезпечувати розбудову стабільної та неподільної Європи. Спільні домовленості дозволили НАТО і Росії зміцнити стосунки не тільки у власних інтересах, а й у більш широких інтересах усіх інших держав Євроатлантичного регіону. Утворювалася постійна спільна Рада НАТО - Росія, покликана проводити регулярні консультації з широкого кола питань політики та безпеки. На основі цих консультацій Рада мала розвивати спільні ініціативи, з яких НАТО і Росія погоджувалися висловлюватися або діяти паралельно. Передбачалося, що в міру досягнення консенсусу у разі потреби Рада буде приймати спільні рішення та здійснювати спільні заходи, залежно від кожної конкретної ситуації [52, С. 107].

До тематики консультацій між НАТО і Росією було включено попередження розповсюдження зброї масового знищення, обмін інформацією з питань безпеки, оборонної політики та збройних сил, питання ядерних озброєнь, конверсію оборонної промисловості, екологічні аспекти оборонної діяльності, планування на випадок надзвичайних ситуацій, можливі спільні дії, зокрема операції з підтримки миру.

Дуже важливо, що країни - члени НАТО підтвердили відсутність намірів чи планів розміщення ядерної зброї на території нових членів Альянсу, заявили про те, що не бачать ніякої потреби робити це в майбутньому [52, С. 107-109].

Отже, Основоположний акт НАТО - Росія віддзеркалював ситуацію в галузі європейської безпеки, що динамічно змінювалася, і продемонстрував рішучість НАТО і Росії діяти спільно, зокрема у кризових ситуаціях.

Факти показують, що постійна спільна Рада НАТО - Росія дійсно стала органом, який здійснює консультації, координацію, співпрацю та забезпечує досягнення консенсусу між Альянсом і Росією з питань міжнародної безпеки, які турбують обидві сторони. За загальним визнанням, Рада НАТО - Росія стала важливим інструментом зміцнення довіри, подолання непорозумінь і розвитку регулярних консультацій та співпраці. Згідно спільної домовленості, Рада проводить засідання щомісячно на рівні послів і військових представників, двічі на рік - на рівні міністрів закордонних справ та оборони, а також на рівні начальників генеральних штабів та військових керівників. Було передбачено проведення засідань Ради на рівні глав держав та урядів.

Можна зробити висновок, що Росія і НАТО перестали розглядати себе як супротивників. Це, в свою чергу, звело нанівець вірогідність широкомасштабного збройного конфлікту в Європі. Більше того, стали з'являтися реальні свідчення практичної співпраці НАТО і Росії в ім'я збереження миру і міжнародної безпеки. На засіданні постійної спільної ради НАТО - Росія у Нью-Йорку 26 вересня 1997 року міністри закордонних справ ухвалили Робочу програму до кінця 1997р. [52,С.179]. У програмі були задані різні теми консультацій між НАТО і Росією, зокрема щодо становища в Боснії і Герцеговині, про нерозповсюдження зброї масового знищення, контроль за озброєннями та підтримку миру. До галузей практичної співпраці були включені перепідготовка звільнених у запас офіцерів, готовність до надзвичайних ситуацій та надання допомоги у разі катастроф. Сторони домовилися про відкриття Центру документації НАТО в Москві і сприяння тіснішим стосункам між Північноатлантичною Асамблеєю і Російськими Федеральними Зборами.

Робочі програми співпраці НАТО і Росії систематично розроблялися і на наступні роки. 18 березня 1998 Російська Федерація офіційно відкрила свою місію при НАТО. Для сприяння співпраці у військовій та оборонних галузях Росія призначила свого вищого військового представника в складі цієї місії. На зустрічі в Люксембурзі 28 травня 1998 р. міністри закордонних справ країн - членів НАТО та Росії прийняли ухвалу про відкриття взаємних військових місій до кінця 1998 р. [52,С. 180].

Візит колишнього Міністра оборони Російської Федерації маршала І. Сергєєва до Брюсселя в штаб - квартиру НАТО у листопаді 2000 р. та візит до Москви Генерального секретаря НАТО Джона Робертсона у лютому 2001 р., його переговори з Президентом Росії В.Путіним зняли певну напругу у взаємовідносинах НАТО і Росії, що склалися в наслідок негативної реакції Росії на акції НАТО щодо Югославії, відкрили дорогу до плідного і тривалого партнерства на Європейському континенті. І в цьому вбачається одна з найвагоміших позитивних реалій в Європі і світі після розпаду СРСР.

Трагічні події у вересні 2001 в США, зухвалі провокації міжнародного тероризму зблизили позиції Росії і США, Росії і НАТО у створенні надійної системи міжнародної безпеки. Росія, беручи активну участь в міжнародних антитерористичних акціях, здобула право на одержання особливого статусу в керівних структурах НАТО, стратегічне партнерство складається у Росії з США в питаннях боротьби з міжнародним тероризмом, запобіганні міжнародних, регіональних конфліктів. Налагоджені систематичні контакти, взаємні візити найвищих посадових осіб США, НАТО і Росії.

Один з зростаючих за значенням чинників політичної стабілізації в Східній Європі - нинішня зовнішньополітична орієнтація сучасної Польщі. Розпад СРСР, припинення дії Організації Варшавського Договору , відсторонення від влади прорадянськи налаштованої ПОРП дозволило новому керівництву Польщі з позицій національних інтересів , з врахуванням загальної військово - політичної ситуації в Європі і світі визначити нову зовнішньополітичну стратегію. Вона полягала у зближенні з НАТО, політичними структурами Європи.

Аналогічний стратегічний курс був здійснений керівництвом впливових у Східноєвропейському регіоні Чехії і Угорщини. Провідні політичні сили Польщі, Чехії, Угорщини добре усвідомлювали, що повна ліквідація тяжкої спадщини комуністичного тоталітарного режиму, відновлення демократичних свобод можливі лише за умов твердих гарантій національної безпеки, миру і злагоди в суспільстві. А за нових політичних реалій в Європі, що склалися після розпаду СРСР, єдиним надійним гарантом демократичного розвитку посткомуністичних країн міг виступити лише Північноатлантичний Альянс.

Важливим кроком до майбутнього зближення НАТО і країн – колишніх учасниць Організації Варшавського Договору було прийняття в червні 1990 р. на нараді міністрів закордонних справ країн - учасниць НАТО ухвали, що зумовлювала розгортання співпраці з країнами колишнього соціалістичного табору [52, С.227].

У липні 1990 р. глави - держав - учасниць НАТО, виходячи з об'єктивної оцінки політичної ситуації в європейському таборі соціалізму, наявних симптомів його неминучого розвалу, запропонували урядам держав - учасниць Організації Варшавського Договору налагодження партнерських стосунків, розпочати політичний діалог, співпрацю, у тому числі у військовій галузі, в ім'я зміцнення стабільності на Європейському континенті [52, С.228].

Польща, яка відновила свій повний суверенітет, однією з перших серед держав - колишніх учасниць Організації Варшавського Договору ініціювала проблему вступу до Північноатлантичного Альянсу. 5 грудня 1995 року Північноатлантична Рада остаточно визначила свою позицію щодо подальшого розширення НАТО. Було передбачено запровадження попередніх індивідуальних консультацій з країнами-претендентами до вступу до НАТО. У травні 1995 року такі індивідуальні консультації НАТО розпочало з Польщею, згодом такі консультації розпочалися і з Чехією та Угорщиною. В процесі консультацій з боку керівництва НАТО були висунуті важливі передумови, основоположні засади, які повинні були визнати всі претенденти до вступу в НАТО. Це розвиток демократії, гарантування прав людини, верховенства права, закону, розв'язання можливих суперечок, конфліктів лише мирними засобами, утримання від загрози силою чи вжиття сили у будь-якому

випадку, що суперечить цілям Організації Об'єднаних Націй, сприяння розвитку міжнародних мирних контактів шляхом зміцнення демократичних інститутів, стабільності, покращення добробуту населення. Важливо, що ставилися вимоги підтримання ефективності дій НАТО шляхом чіткого визначення своєї ролі в Північноатлантичному Альянсі, своєї нової відповідальності за міжнародні дії, посилення боротьби за спільні інтереси в галузі безпеки. Країни – претенденти повинні були виявити готовність підпорядкувати свої збройні сили керівництву НАТО, готовність увійти у військові структури НАТО, а головне - виявити розуміння і реалізувати фінансові витрати, пов'язані з вступом до НАТО [52, С.240].

8 липня 1997 року на Мадридському самміті Північноатлантичної ради глави держав та урядів країн НАТО дали згоду на запрошення Чеської Республіки, Польщі та Угорщини розпочати переговори з НАТО про вступ з тим, щоб після завершення процесу ратифікації стати членами Альянсу в квітні 1999 року [52, С.494].

У квітні 1999 року Польща вперше як повноправний член НАТО взяла участь у саміті глав держав і урядів країн-учасниць Північноатлантичного Альянсу, який відбувся у Вашингтоні [52, С.241].

Наприкінці 2000 року НАТО поповнили ще деякі країни Європи – Литва, Латвія, Естонія, Словаччина, Болгарія, Румунія. Ще раз було підтверджено особливий статус Росії в керівних структурах НАТО.

Неупереджені дослідники, провідні державні діячі США, держав Європи вказують, що мир і стабільність в Європі значною мірою визначається і позицією України щодо назрілих загальноєвропейських проблем. З розпадом СРСР, припиненням дії Організації Варшавського Договору Україна здобула статус суверенної держави. Зросла вагомість її вкладу у розв'язання назрілих міжнародних проблем. Україна, враховуючи її геополітичні позиції, економічний, військовий потенціал, змогла істотно вплинути на нову розстановку політичних і військових сил в Європі і світі. Певною мірою ця вагомість обумовлювалася і тим, що, як відомо, суверенна Україна успадкувала від колишнього СРСР могутній термоядерний потенціал, потужні ракетні системи, переважно націлені на США. Керівництво Української держави прийняло безпрецедентне рішення про

добровільну відмову від термоядерної зброї, знищення установок ракет стратегічного призначення. Ця благородна акція Української держави підняла її міжнародний імідж, зміцнила довіру до її зовнішньої політики.

Україна подавала приклад мудрого, виваженого розв'язання назрілих проблем співіснування з сусідніми країнами – Росією, Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Білоруссю, Молдовою. Добросусідські стосунки з цими країнами з часом набули ґрунтового юридичного закріплення у формі підписаних міжнародних договорів про дружбу і співробітництво.

Україна з перших днів свого незалежного існування активно переймала досвід передових європейських держав в утвердженні демократичних засад розвитку політичного життя, гарантування політичних прав і свобод громадян. Були здійснені рішучі кроки до зближення, налагодження співпраці з впливовими європейськими політичними, економічними, фінансовими інститутами - перш за все Радою Європи, ОБСЄ, активної взаємодії з ними. Утверджуючи свій європейський вибір, розвиваючи співпрацю з провідними європейськими державами - Великобританією, Францією, ФРН, Швецією, Італією і іншими, Україна в той же час не послаблювала взаємозв'язків з країнами СНД – Росією, Казахстаном, Узбекистаном, Білоруссю, Молдовою і іншими.

Зовнішня політика України об'єктивно вимагала опори на надійні чинники національної безпеки, гарантування її суверенності, територіальної цілісності, недоторканості державних кордонів. Природно, що з цих міркувань неухильно розвивався процес зближення, поглиблення співпраці України з такою потужною військово-політичною організацією, як НАТО. Відносини НАТО з Україною почали розвиватися невдовзі по отриманню нашою країною незалежності у 1991 році. 8 лютого 1994 року Україна першою серед країн СНД приєдналася до широкомасштабної програми НАТО "Партнерство заради миру" [52, С.110].

Приймаючи ухвалу про приєднання до цієї програми, політичне керівництво держави розраховувало на те, що така акція підніме престижні позиції України в Європі, додасть надійної гарантії національної безпеки, буде сприяти кращому взаєморозумінню між країнами Східної і Західної Європи. Як видавалося, Україна

цим політичним кроком ще раз підтверджувала свій європейський геополітичний статус. Крім того, участь України у програмі НАТО "Партнерство заради миру" дозволило нашій країні значно збільшити вишкіл окремих військових формувань, здатних до участі у миротворчих операціях під егідою ООН, ОБСЄ: проводити спільні з відповідними науковими центрами країн НАТО наукові дослідження, одержати доступ до новітніх технологій, зокрема у оборонній галузі, підвищити боєздатність Збройних сил до рівня відповідних стандартів НАТО і, що особливо важливо, - здійснити подальшу демократизацію у Збройних силах України, посилити громадський контроль за діями військового керівництва [52, С.110].

Президент України Л. Кучма у червні 1995 року відвідав штаб-квартиру НАТО, зустрівся з Генеральним секретарем НАТО і повідомив його про можливість підняти відносини між НАТО і Україною на якісно новий рівень [52, С.111].

Через три місяці, 14 вересня 1995 року, міністр закордонних справ України Г.Удовенко відвідав НАТО для прийняття "Індивідуальної програми партнерства України і НАТО", провів зустріч з членами Північноатлантичної ради з питань європейської безпеки. В оприлюдненій для преси Спільній Заяві України і НАТО проголошувалося зміцнення широкомасштабних відносин НАТО і України, у тому числі і розвиток розширених і поглиблених відносин як у межах, так і поза межами програми ПЗМ і діяльності Ради Північноатлантичного співробітництва [52, С.22]. У ході наступних переговорів у вересні 1995 року у штаб-квартирі НАТО договірні сторони підкреслювали, що реальний розвиток взаємовідносин між Україною і НАТО стане суттєвим внеском у зміцнення європейської безпеки. Країни-члени НАТО підтвердили свою підтримку суверенітету і політичної незалежності, територіальної цілісності, внутрішньої стабільності, демократичного розвитку, економічного добробуту населення України, піднесення її статусу як держави, що не володіє ядерною зброєю. Країни-члени НАТО особливо підкреслили, що незалежна, демократична і стабільна Україна є одним з ключових чинників стабілізації і безпеки в Європі. Прийняття індивідуальної програми партнерства України і НАТО стало своєрідним першим кроком до розробки і прийняття спеціальної, більш

широкої угоди між НАТО і Україною, що визначила характер і найважливіші напрямки довготривалого співробітництва НАТО і України в галузі безпеки.

Важливою подією міжнародного життя, яка істотно вплинула на підвищення іміджу України, утвердження її європейського геополітичного статусу стало підписання у Мадриді 9 липня 1997 року на самміті глав держав та урядів країн-членів НАТО "Хартії про особливе партнерство між НАТО та Україною". Хартію підписали від імені України - Президент України, від імені НАТО - Генеральний секретар НАТО і глави держав та урядів всіх 16 держав - членів Альянсу. У Хартії визнавалося, що незалежна, демократична та стабільна Україна є одним з ключових факторів забезпечення стабільності в Центрально-Східній Європі та на Європейському континенті в цілому. Країни-члени НАТО твердо заявили, що будуть продовжувати підтримувати суверенітет та незалежність України, її територіальну цілісність, принцип непорушності кордонів, демократичний розвиток, економічне процвітання та її статус позаядерної держави як ключові фактори стабільності та безпеки у Східній Європі та на Європейському континенті в цілому. Що дуже важливо, країни-члени НАТО підтвердили гарантії безпеки, які отримала Україна від п'яти ядерних держав як наслідок односторонньої ліквідації власного ядерного потенціалу. Хартією було передбачено, що Україна та НАТО створять кризовий консультативний механізм для проведення спільних консультацій у будь-якому випадку, коли Україна вбачатиме пряму загрозу своїй територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці [52, С.111].

Як показує аналіз документів владних структур України, заяв, декларацій політичних партій, політичної еліти нашої держави, вони розглядають НАТО як єдину організацію в геополітичному середовищі держав євроатлантичного простору, спроможну забезпечити оборону і безпеку, організацію, що довела свою ефективність і життєздатність.

Принципово важливе значення має поглиблення стосунків України і НАТО з огляду на підвищення миротворчої діяльності НАТО, що здійснюється в останні роки під егідою ООН в кризових регіонах планети. Україна продемонструвала свою готовність до плідної співпраці з ООН, НАТО в кризових регіонах в ім'я

відновлення миру, політичної стабільності і безпеки. Миротворчі з'єднання з складу Збройних сил України показали зразковий військовий вишкіл, глибоке усвідомлення своєї високої миротворчої місії, виконуючи за дорученням ООН спільно з військовими з'єднаннями країн НАТО миротворчі операції в Боснії і Герцеговині, Косово, Македонії, Анголі, Лівані, інших країнах Європи і Африки.

Україна за роки незалежності постійно демонструє свою готовність до конструктивної співпраці з ООН, Радою Безпеки ООН, РС, ОБСЄ, НАТО, окремими державами у всіх можливих напрямках взаємовигідного співробітництва, як конверсія, обмеження гонки озброєнь, боротьба з міжнародним тероризмом, організованою злочинністю, поширення наркотиків, дії у надзвичайних ситуаціях і інше.

Європейський вибір України, її позаблоковий статус, турбота про свою національну безпеку, як показав досвід, покликана не лише підтримувати тісну співпрацю з Радою Європи, ОБСЄ, НАТО, іншими європейськими політичними, економічними, фінансовими інститутами, провідними західними країнами, а й з країнами СНД, в першу чергу з Росією – найбільшим східним сусідом України, її постійним партнером у розв'язанні політичних, економічних, енергетичних, торговельних, військових проблем.

В нових умовах співробітництво України і Російської Федерації базується на міцній юридичній основі. У найбільшій мірі ці взаємовідносини регулюються підписаним у 1998 році широкомасштабним Договором про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, ратифікованого Верховною Радою України і Державною Думою Росії. Підкреслимо, що відповідно до Договору сторони взяли зобов'язання будувати свої відносини одна з одною на основі засад взаємної поваги, суверенної рівності, територіальної цілісності, недоторканості державних кордонів, мирного врегулювання суперечок, незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, гарантування прав народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи, поважання прав людини та основних демократичних свобод, рівноправного співробітництва між державами, сумлінного виконання взятих

міжнародних зобов'язань. Широкий міжнародний резонанс викликали сформульовані у Договорі гарантії національним меншинам щодо захисту їх етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності на своїй території. Було гарантовано особам, що належать до національних меншин, вільно висловлювати, зберігати, розвивати свою етнічну, культурну, мовну або релігійну самобутність і підтримувати і розвивати свою культуру, не зазнаючи будь-яких спроб асиміляції всупереч їх волі. У Договорі передбачені чіткі механізми, що дозволяють розширювати співпрацю між Україною і Російською Федерацією у економічній, енергетичній, фінансовій і інших ділянках державного, суспільного життя народів двох сусідніх країн. З обранням на пост Президента Російської Федерації В. Путіна взаємовідносини двох сусідніх держав набули ще більшого динамізму, масштабності, послідовності і ефективності.

Прагнучи впливати на забезпечення стабільного становища в Європі і світі, Україна наполегливо працює над розвитком співпраці з Польщею, Румунією, Чехією, Словаччиною, Туреччиною, країнами Балтії, провідними західними та іншими країнами.

Підсумовуючи вищезазначене, слід підкреслити, що найважливішим геополітичним наслідком розвалу СРСР, на наш погляд, є насамперед розвінчання як міфічної, реально нездійсненої ідеології і практики марксизму-ленінізму. Світ ще раз пересвідчився у приреченості, антидемократичній, злочинній, тоталітарній суті сталінської, брежнєвської моделі будівництва соціалізму.

Колись могутній міжнародний комуністичний рух під впливом розвалу СРСР перестав існувати як єдине ціле. Багато компартій відійшли від сліпого слідування марксистсько-ленінським догмам і нині здебільшого поділяють ідеали світової соціал-демократії чи взагалі перестали існувати як самостійна політична сила.

На політичній карті Європи і світу, на руїнах СРСР з'явилися нові суверенні держави, які наполегливо виборюють гідне місце в європейському, світовому співтоваристві народів, налагоджують плідне рівноправне політичне, економічне співробітництво.

Процес розвалу СРСР обумовив, по суті, мирний, ненасильницький розвал і європейського соціалістичного табору. Колишні соціалістичні країни Європи - Польща, Угорщина, Румунія, Болгарія, Чехія, Словаччина, ліквідувавши владну однопартійну монополію, послідовно відновлюють норми демократичного політичного життя, налагодили нормальні взаємини з європейськими, світовими політичними, економічними, фінансовими, військовими структурами, у тому числі з НАТО. Деякі колишні соціалістичні країни Європи вже стали повноправними членами Північноатлантичного Альянсу.

Успішно розв'язалася проблема об'єднання НДР і ФРН. Об'єднана Німеччина стала потужним чинником забезпечення стабільності і миру в Європі.

Докорінно змінилась миротворча роль у світі США, НАТО. Як показали драматичні події в колишній Югославії, саме США, НАТО відіграли вирішальну роль у завоюванні і зміцненні миру і безпеки в цьому регіоні.

Неупереджений аналіз переконує у тому, що роль, значення США, НАТО - найпотужнішої військово-політичної сили в сучасних умовах буде зростати.

Зауважимо, що протягом останніх десятиріч минулого століття помітно зросла роль у забезпеченні миру і міжнародної безпеки Азіатсько-Африканського регіону, багатого людськими, природними, енергетичними ресурсами, зокрема таких країн як Китай, Японія, Індія.

На руїнах СРСР утворилася нова співдружність держав і народів - СНД. Успішна життєдіяльність цієї організації, як показала практика останнього десятиріччя, значною мірою залежить від рівноправної взаємодії всіх держав, поваги їх суверенітету, територіальної цілісності.

По-новому сприймається нова роль в Європі і світі незалежної Росії. Відмова її від імперських амбіцій, конструктивний вклад у розв'язання глобальних енергетичних, екологічних, продовольчих, військових проблем забезпечують авторитет і визнання нової, більш вагомій ролі Росії в сучасному світі.

“Холодна війна” змінилася налагодженням рівноправних добросусідських відносин, більш ефективним втручанням ООН, міжнародної спільноти держав і народів у попередження чи ліквідацію вогнищ напруги у різних регіонах світу.

Ці події не змінили важливої стратегічної лінії США, НАТО на поглиблення співпраці з європейськими політичними структурами – Радою Європи, ОБСЄ і ін. Більше того, всіляко підкреслюється зростаюча роль Європи в нових історичних умовах – умовах глобалізаційних процесів, боротьби з міжнародним тероризмом, зміцнення міжнародної безпеки.

Закінчення “холодної війни”, формальне припинення протистояння країн Заходу і Сходу автоматично не привели до стабільності і безконфліктності у світі, в Європі, гарантування прав і свобод людини. Події 11 вересня 2001 року в США стали грізним попередженням всьому людству. Сили зла, насильства, розбою, що нахабно діяли в роки “холодної війни”, остаточно не зникли. Релігійний фанатизм, етнічний націоналізм, расизм та тероризм зростають, живлячись з гострих етнічних, релігійних конфліктів, бідності та недорозвиноті, які все ще панують в багатьох регіонах світу. Ось чому у відомій Лаккенській декларації “Майбутнє Європейського Союзу” підкреслюється: “Тепер, коли “холодна війна” скінчилась і ми живемо в глобалізованому і водночас ще дуже розколотому світі, Європа мусить взяти на себе відповідальність з управління глобалізацією. Їй належить відігравати роль сили, що рішуче бореться проти будь-якого насильства, терору чи фанатизму, але також не заплющує очі на кричущу несправедливість, що існує в світі”[21, С.11].

В післямові до книги Г. Кіссінджера “Дипломатія” є справедливе зауваження: “В “холодній війні” немає, можливо, і не може бути переможців. Обидві сторони постраждали, витративши надаремно величезні ресурси, деформуючи своє політичне, соціальне і духовне життя, ігноруючи, загоняючи в безвихідь багато соціальних і політичних проблем” [143, С.844].

На жаль, не вдалося подолати у повній мірі вияви агресивного мусульманського фундаменталізму, релігійного екстремізму, міжнародного тероризму, подолати все ще існуючі воєнні конфлікти на Близькому Сході, в Афганістані, колишній Югославії і інших регіонах світу.

Після розпаду СРСР визнання і симпатію більшості країн в Європі і світі завоювала незалежна Україна. Своїми виваженими зовнішньополітичними акціями - односторонньою відмовою від володіння потужним термоядерним потенціалом,

одностороннім закриттям Чорнобильської АЕС, активною участю українських воїнів у миротворчих операціях ООН незалежна Україна впевнено торує собі шлях у краще майбутнє.

Зрозумівши неймовірно велику небезпеку, яка нависла над усім цивілізованим світом, більшість демократичних держав об'єднує свої зусилля для колективної відсічі міжнародному тероризму. В ім'я цієї благородної мети стали більш тісними взаємозв'язки США і Росії. Світове співтовариство, у тому числі народ України, схвально оцінили миротворчі акції США, Великобританії, Канади, Франції і інших країн-учасниць НАТО, спрямовані на ліквідацію терористичних угруповань, зосереджених в Афганістані.

Людство, ще не повною мірою призвичайнене до наслідків “холодної війни”, зіткнулось з новим, не менш жахливим викликом. Але здобутий досвід подолання “холодної війни” додає оптимізму, переконання у можливості зберегти мир, міжнародну безпеку.

ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження дозволяє зробити ряд узагальнюючих висновків:

1. "Холодна війна", яка впродовж майже всієї другої половини ХХ століття створювала смертельну небезпеку для народів всього світу, була спровокована головним чином, СРСР і США, які, відійшли від співробітництва, що склалося в роки Другої світової війни у спільній боротьбі проти гітлерівського фашизму, втратили взаємну довіру, знехтували можливостями для подальшої співпраці. Під тиском суб'єктивних чинників все частіше стали проявляти себе різні, а деколи і цілком протилежні підходи СРСР і США до післявоєнного врегулювання політичних проблем Європи і світу.

Між блоком країн з комуністичними тоталітарними режимами на чолі з СРСР і блоком країн традиційної демократії на чолі з США розгорнулася непримиренна боротьба за планетарне лідерство і зверхність. Це в кінцевому рахунку і обумовило виникнення, перебіг і наступне загострення "холодної війни".

2. "Холодна війна" поступово охопила всі найважливіші сфери життєдіяльності держав і народів – політичну, зокрема зовнішньополітичну, військову, економічну, соціальну, духовну і, особливо підкреслимо, ідеологічну. На всіх ділянках протиборства велася гостра і непримиренна боротьба. Навіть у роки, коли під впливом досягнення певної рівноваги у балансі ракетно-ядерних озброєнь формально спостерігалася певна розрядка міжнародної напруги, йшла прихована від світової громадськості інтенсивна робота по випередженню протилежного табору у розбудові наступального ракетно - ядерного потенціалу.

Особливо непримиренний, підривний, дестабілізуючий характер був властивий т.зв. "психологічній війні", в якій ворогуючі сторони відверто визнавали неможливість будь - яких компромісів чи мирного співіснування.

3. Однією з найнебезпечніших сфер протиборства у "холодній війні", яка за непередбачуваних обставин легко могла перерости у глобальну термоядерну катастрофу, було мілітарне протистояння. "Холодна війна" породила два ворогуючі між собою супермогутні військово - політичні утворення - НАТО і Організацію

Варшавського Договору, які впродовж свого існування наполегливо змагалися за завоювання відчутної військової переваги над противником, зокрема у розбудові ракетно - ядерного потенціалу.

Велетенська за масштабами гонка озброєнь вцент виснажила економічні, матеріальні, фінансові ресурси СРСР і інших соціалістичних країн, зумовила відчутний дефіцит, кризу у задоволенні елементарних потреб населення, викликала глибоке розчарування комуністичними ідеалами у мільйонів людей. І це стало однією з причин краху комуністичного ладу в країнах Східної і Центральної Європи, припинення дії Організації Варшавського Договору, як і розвалу всієї соціалістичної системи.

4. Впродовж тривання "холодної війни" безкомпромісне політичне протистояння між СРСР і США зумовило виникнення ряду глобальних криз, які могли спричинити виникнення повномасштабної війни. Радянське політичне керівництво несе безпосередню відповідальність за т.зв. Берлінську кризу, Карибську кризу, агресію проти Чехословаччини 1968-69 рр., Афганську війну, знищення корейського пасажирського літака і ін. Політичне керівництво США, керівні кола НАТО причетні до виникнення криз глобального масштабу у зв'язку з війною у Кореї, Тайванським конфліктом, війною у В'єтнамі, каральними акціями США проти Іраку, Гренади і ін.

Сучасний аналіз тогочасних кризових явищ переконує, що ці кровопролитні конфлікти, до яких безпосередньо були причетні і США, і СРСР, не переросли у глобальну термоядерну війну через усвідомлення обома ворогуючими сторонами того, що використання у цих конфліктах термоядерної зброї не лише не наблизить бажану перемогу, а й покладе початок загибелі всієї людської цивілізації.

5. У "холодній війні" ворогуючі сторони - СРСР і США - формально декларували свою "відданість" ідеалам миру і демократії, прагнення відвернути загрозу війни. Хоч насправді вели боротьбу за лідерство у вирішенні європейських і світових проблем. Підкреслимо, що у цьому протиборстві були суттєві, принципово важливі відмінності.

США, країни - учасниці НАТО, попри всі невиважені бруталні акції, акценти на застосування збройної сили, попри жертви серед цивільного населення, як правило, прагнули до відновлення завоювань демократії, відновлення прав і свобод громадян.

У процесі подолання кризових ситуацій СРСР, інші соціалістичні країни, військово-політичні структури Організації Варшавського Договору, часто діючи тими ж методами, що і військові структури НАТО, застосовуючи збройне насильство в ім'я відновлення миру і подолання конфлікту, як правило, прагнули до відновлення чи зміцнення диктатури компартій, згортання демократії, обмеження прав і свобод громадян.

6. "Холодна війна" увійде в історію ХХ століття як війна, що породила безпрецедентну за масштабами ідеологічну боротьбу. У "психологічній війні", оголошеній обома ворогуючими блоками, застосовувалися потворні, аморальні засоби боротьби - шантаж, провокації, підкуп, дезінформація, обман, спотворення фактів, перекручення історії, залякування. Ці засоби в однаковій мірі застосовували пропагандистські центри і спецслужби як СРСР, так і Сполучених Штатів Америки.

Ворогуючі сторони витратили велетенські кошти на створення потужних, технічно досконалих засобів масової інформації, налагодження сучасної видавничої бази, підготовку висококваліфікованих контрпропагандистських кадрів, спроможних на різних мовах вести боротьбу за сприятливі для себе погляди, переконання людей. До "психологічної війни" були підключені компетентні науково-дослідницькі і аналітичні центри, політичні партії і рухи, лідери, керівники державних владних структур, громадські діячі, літератори, журналісти, спецслужби ЦРУ, КДБ і ін.

Контрпропагандистські центри Західних країн, зокрема США, спецслужби НАТО, використовуючи найсучасніші засоби розповсюдження інформації і дезінформації, зокрема потужну і розгалужену мережу радіоцентрів, підпільне розповсюдження підривної літератури, витончено вдаючись до наклепів, дезінформації, спотворення фактів, а то й до залякування, формували у населення соціалістичних країн зневіру у можливість реалізувати комуністичні ідеали,

дискредитували зовнішню і внутрішню політику органів державної влади, спотворювали соціалістичний спосіб життя. З такою ж заповзятістю робилося і все можливе, щоб нейтралізувати вплив радянської пропаганди на населення власних країн, залякати його загрозами комунізму, агресивністю СРСР, міжнародного комуністичного руху. Антикомунізм набув загальнодержавного рангу.

В свою чергу, контрпропагандистські служби соціалістичних країн, пропагандистські органи країн-членів Організації Варшавського Договору формували у населення соціалістичних країн войовничі антиімперіалістичні, антиамериканські настрої, провокували недовіру до буржуазної пропаганди як провокаційної, наклепницької. Особливі зусилля докладалися до викриття "ворожої суті" націоналізму, сіонізму, маоїзму.

На населення західних країн спрямовувалися масовані пропагандистські акції ідеологічних центрів СРСР, країн-членів Організації Варшавського Договору, покликані доказати "обмеженість" західної демократії, агресивність американської зовнішньої політики, зазіхання урядових кіл США "на світове панування". Виправдовувалися, як вимушені, авантюрні зовнішньополітичні акції СРСР. Отже, "холодна війна" істотно впливала на отруєння міжнародного клімату, поглиблення недовіри, взаємної підозри між народами Європи і всього світу. На цьому ґрунті виникали конфлікти, прагнення до набуття додаткової кількості зброї, чисельного збільшення національних збройних сил. І це чи не найвід'ємніший наслідок "холодної війни".

7. Дисертаційне дослідження переконує у тому, що основним підґрунтям виникнення "холодної війни" була зростаюча недовіра між колишніми союзниками по антигітлерівській коаліції у роки Другої світової війни - СРСР і США, формування у них різних, згодом цілком протилежних, цілей у післявоєнному врегулюванні проблем Європи і світу.

Отже, першочерговий обов'язок всіх волелюбних народів світу, Організації Об'єднаних Націй, інших впливових міжнародних об'єднань і союзів полягає в тому, щоб попереджати можливість виникнення рецидивів "холодної війни", запобігати регіональних (чи тим більше) глобальних конфліктів: політичних, територіальних,

міжнаціональних, з приводу релігійних проблем, посилювати довіру між народами, їх консолідацію, підвищувати роль політичних (а не воєнних чинників) у розв'язанні конфліктних ситуацій.

8. Попередженню виникнення рецидивів “холодної війни”, загострення протистояння різних впливових нині держав спроможне добровільне чи під тиском світової громадськості зняття будь-якою країною зазіхань на лідерство, неоглобальстські претензії керівництва у світі, відновлення колективістських принципів гарантування міжнародної безпеки, визнання провідної ролі ООН, нової миротворчої місії НАТО у світі, гарантування з їх боку міжнародних правових норм, національного суверенітету держав.

9. Попередження будь-яких рецидивів “холодної війни” можливе за умов чіткого формування миротворчої зовнішньої політики суверенної Росії – правонаступниці СРСР, відмови її від претензій на світове лідерство, відмови від територіальних претензій щодо країн-сусідів, обмеження амбіційної гонки озброєнь, налагодження рівноправних зв'язків з країнами СНД, а також з США та іншими західними країнами, відмови від конфронтації з НАТО і іншими західними союзами.

Незалежна Україна в рамках двосторонніх відносин з Росією, взаємозв'язків з нею в рамках СНД повинна визначити і свою роль щодо сприяння Росії зайняти гідне стабілізуюче місце в Європі і світі.

10. Загальновизнаним є те, що закінчення “холодної війни” було обумовлено розпадом СРСР, зміною суспільно-політичного ладу у всіх європейських соціалістичних країнах, припиненням дії Організації Варшавського Договору. Незаперечно визнається і те, що серед найвпливовіших причин цього чи не найбільш вражаючого явища другої половини ХХ століття – гігантська гонка озброєнь, яку не витримала економіка СРСР і інших соціалістичних країн, багато в чому амбіційна, гегемоністська, авантюрна військова, зовнішня політика СРСР, інших соціалістичних країн, яка з часом стала гостро суперечити національним інтересам цих країн.

11. Дисертаційне дослідження переконує у ще одному важливому висновку: в результаті розпаду СРСР, припинення дії Організації Варшавського Договору,

розвалу співдружності соціалістичних країн, у світі і, зокрема, в Європі склалася нова розстановка військових і політичних сил. Вона характеризується зростанням миротворчого, міжнародного впливу Організації Об'єднаних Націй, Північноатлантичного Альянсу, Ради Європи і інших демократичних організацій і союзів. Зростає вплив провідних країн Азії, Латинської Америки і Африки (Японія, Китай, Індія, Бразилія, Аргентина, Південно-Африканська Республіка, і ін.)

В той же час світова співдружність народів висловлює серйозне занепокоєння надмірним зростанням міжнародного тероризму, мусульманського фундаменталізму, штучного розпалювання протистояння, ненависті на релігійному, міжнаціональному ґрунті, швидким розповсюдженням наркотичних засобів і т. ін.

Уже в ХХІ столітті світ зіткнувся з вибухонебезпечними політичними, військовими конфліктами (Ірак, Афганістан, Палестина-Ізраїль, колишня Югославія і ін.), які легко можуть набути широких міжнародних масштабів. З'явилися виразні ознаки зростаючої небезпеки глобальної енергетичної кризи, яка у найближчому майбутньому може становити смертельну небезпеку для всієї людської цивілізації.

Не викликає сумнівів, що неупереджені дослідники обов'язково пов'яжуть нині виникаючі жахливі спалахи міжнародного тероризму з перебігом чи наслідками "холодної війни". Відверто буде визнано, що свого часу і США і СРСР активно підтримували і "надихали" – ідейно і матеріально – певні найбільш агресивні, войовничі угруповання, у тому числі і ісламських фундаменталістів, які виступали проти "загрози комунізму" чи "американського імперіалізму".

Світовому співтовариству народів, Організації Об'єднаних Націй ще належить у повній мірі оцінити загрози міжнародного тероризму, зокрема ісламського екстремізму, виробити ефективні засоби попередження фатальних наслідків тероризму.

В ім'я стабілізації міжнародного становища, утвердження миру і міжнародної безпеки особливо важливо попереджувати спалахи насильства, тероризму, конфліктні ситуації, на які був "багатим" період тривання "холодної війни".

Ще раз підкреслимо: священний обов'язок всіх миролюбних демократичних сил у світі полягає у тому, щоб запобігти спробам екстремістських елементів на

будь-якій основі відродити протистояння народів Землі, посіяти недовіру між ними, відновити “холодну війну” з усіма її жахливими ознаками.

“Холодна війна” повинна назавжди відійти у забуття, а її уроки повинні стати серйозним застереженням для прийдешніх поколінь.

12. Один з найважливіших уроків “холодної війни”, яка завершилася, полягає у тому, що незалежна Україна за всіх умов повинна постійно дбати про зміцнення своєї національної безпеки, подальшу розбудову, підвищення боєздатності національних Збройних сил. Не менш важливим покликанням Української держави постає постійний розвиток співробітництва з впливовими міжнародними організаціями – Організацією Об’єднаних Націй, НАТО, Радою Європи і іншими, розвиток рівноправних відносин з усіма сусідніми державами, внесення посильного вкладу у мирне (політичними засобами) розв’язання будь-яких конфліктів і криз, зміцнення миру і міжнародної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА І МАТЕРІАЛИ

а) Документи і матеріали

1. Актуальные проблемы Западной Европы: экономика, политика, идеология. Сб.док и мат. Институт научн.инф. по общественным наукам АН СССР. Вып. 1-6. Вып.1 – 1989. – 246 с.; Вып. 2 – 1989, - 239 с.; Вып.3 – 1989. – 254 с.; Вып.4 – 1989. – 232 с.; Вып.5 – 1989. – 240 с.; Вып. 6 – 1989, - 246 с.
2. Актуальные проблемы современной идеологической борьбы. ЦК ВЛКСМ. Научно-исследовательский центр высшей комсомольской школы при ЦК ВЛКСМ. Научный совет по проблемам зарубежных идеологических течений АН СССР. Сб.док. и мат.М.: Молодая гвардия. В 2-х частях. Вып.1. – 1982, - 207 с.; Вып. 2. – 1982, - 167 с.
3. Актуальные проблемы идеологической борьбы в свете решений XXV съезда КПСС. - ДПС, -Научный совет по проблемам зарубежных идеологических течений при секции общественных наук президиума АН СССР. Сб. док. и мат. М.: Молодая гвардия. В 2-х частях: Ч. 1. – 1977. – 320с.; Ч. 2 – 1977, - 285 с.
4. Берия Л. Речь на XIX съезде ВКП(б). - М. : Госполитиздат. 1953. – 30 с.
5. Варшавский договор – союз во имя мира и социализма / Сб.док.и мат./ - М.: Воениздат. 1990. – 256 с.
6. Виступ Президента України Л.Кучми на зборах офіцерів Збройних Сил України 13 липня 1999 р. // Урядовий кур'єр, - 1999. – 15 липня. – С.3
7. Встреча коммунистических и рабочих партий Европы за мир и разоружение /Париж. 28-29 апреля 1980 г./ Сб.док. М.: Политиздат, 1980, - 160 с.
8. Грайнер Б., Штайнгауз К. На пути к 3-й мировой войне? Военные планы США против СССР, Документы. М.: Прогресс, - 1982, 166 с.
9. Идеологическая борьба и вопросы контрпропаганды в современных условиях. ДСП., АН СССР. Ин-т научной информации по общественным наукам. М.: В 8 выпусках. – Вып. 1 – 1986 – 342 с.; Вып. 2 – 1986 – 311с.; Вып.3. – 1986 – 360 с.; Вып.4 – 1987 – 332 с.; Вып.5 – 1988 – 302 с.; Вып. 6 – 1988, - 329 с.

10. Идеологическая борьба на современном этапе ДСП. Сб.док. и мат. Ин-т науч. инф. по обществ. наукам АН СССР. Спецфонд, М.: Вып.6, 1984, 231с.
11. Информационный бюллетень Академии общественных наук при ЦК КПСС ДСП. Док. и мат. идеол. отделов ЦК КПСС, научные труды по проблемам контрпропаганды. АОН при ЦК КПСС, Спецфонд М.: Вып.10, 1975, - 267 с.
12. Идеология и пропаганда. ДСП. Сб.док., Институт науч. инф. по общественным наукам. Научный совет по проблемам заруб.идеолог. течений. АН СССР. Спецфонд. М.: В 6 выпусках: Вып. 1 –1979. – 264 с.; Вып. 2 – 1979, - 240 с.; Вып.3 – 1979, - 253 с.; Вып.4. – 1980, - 311 с.; Вып.4 – 1980 – 286 с.; Вып.5. – 1980. – 261 с.; Вып.6 – 1980. – 243 с.
13. Итоговый документ Венской встречи 1986 года представителей государств – участников Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, состоявшегося на основе положений заключительного акта, относящихся к дальнейшим шагам после совещания. – М. Политиздат. 1989. – 96 с.
14. Конференция коммунистических и рабочих партий Европы. Берлин. 29-30 июня 1976 г. Док., М.: Политиздат. 1976 г. 296 с.
15. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Т. VIII. М.: Политиздат, 1971, 633 с.
16. Концепции реидеологизации и их критика. АН СССР. Ин-т научной информации по общественным наукам. М.: 1978, - 287 с.
17. КОСОВО: рік потому. Досягнення та проблеми. Доповідь – Генерального секретаря НАТО лорда Робертсона. Офіс інформації та преси НАТО // НАТО . Брюссель. Бельгія. УІ – 2000, - 14 с.
18. Критика буржуазных концепций мирного сосуществования и разрядки международной напряженности. ДСП, АН СССР. Ин-т научной информации по общественным наукам АОН при ЦК КПСС. – М.:В 2-х вып., - Вып. 1, 1978 С. 263 с., Вып.2. 1978, 271 с.
19. К событиям в Чехословакии. Факты, документы, свидетельства прессы и очевидцев. ДСП. М.: Пресс-группа сов.журналистов. М.: 1968, 168 с.
20. Куликов В. Г. Доктрина защиты мира и социализма: О воен.доктрине государств – участников Варшавского Договора. - М.: Воениздат. - 1998.– 94с.

21. Майбутнє Європейського Союзу. Лаекенська декларація. // Євробюлетень. Огляд. – 2002,- Січень – лютий. – С.11-15
22. Международное совещание коммунистических и рабочих партий. /1969г./ Сб. док. и мат. М.: Политиздат. 1969. - 878 с.
23. Общеввропейская встреча в верхах, Париж, 19-21 нояб. 1990 г.: Документы и материалы (принятые в ходе встречи глав государств и правительств 34 стран – учасниц Совеш. по безопасности и сотрудничеству в Европе). – М.: Политиздат. 1991, – 190 с.
24. Организация Варшавского Договора: Документы и материалы (1955 – 1985). – М.: Политиздат. 1985. – 192 с.
25. Откуда исходит угроза миру. Документи. М.: Воениздат МО СССР, - 1982,-80 с.
26. Современная идеологическая борьба: (исследования советских ученых). Док. и мат. АН СССР, Ин-т научной информации по общественным наук. - М.: 1985, - 124 с.
27. Совещание Информбюро компартий в Венгрии во вт. половине ноября 1949 г. / Сб. док. и мат./ М.: Госполитиздат. 1949, 102 с.
28. Тегеран – Ялта – Потсдам. Сб. документов М.: Изд-во «Международные отношения». 1971. – 416 с.
29. Теория идеологии и идеологической борьбы. АН СССР. Ин-т научной информации по общественным наукам. Научный совет по проблемам зарубежных идеологических течений. – Вып.1 1978, 314 с., Вып. 2-й 1978, 296с.
30. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного Договору. Підписано в Мадриді 9 липня 1997 р. Офіс інформації та преси НАТО. // Брюссель. Бельгія. 1997, - 12 с.
31. NATO, Texts of Final Communiqués 1949 – 1974; issued by Ministerial Sessions of the North Atlantic Council, the Defence Planning Committee, and the Nuclear Planning Group; NATO Information Service 110 Brussels, 1998, 329 p.

32. NATO, Texts of Final Communiqués (volume II); 1975-1980; issued by Ministerial Sessions of the North Atlantic Council, the Defence Planning Committee, and the Nuclear Planning Group; NATO Information Service 110 Brussels, 1998, 159 p.
33. NATO, Texts of Final Communiqués (volume III); 1981-1985; issued by Ministerial Sessions of the North Atlantic Council, the Defence Planning Committee, and the Nuclear Planning Group; NATO Information Service 110 Brussels, 1998, 167 p.
34. NATO, Texts of Final Communiqués (volume IV); 1975-1980; issued by Ministerial Sessions of the North Atlantic Council, the Defence Planning Committee, and the Nuclear Planning Group; NATO Information Service 110 Brussels, 1998, 155 p.
35. The North Atlantic Treaty Organisation. 1949-1989: Facts and Figures; First edition published in 1955 under the title “NATO – The First Five Years” by Lord Ismay? Secretary General of NATO 1952 – 1957. – Publishend by NATO information Service. 1990, 575p.
36. The Conference on Security and Co-operation in Europe (1992, March 24, July 8; Helsinki) Helsinki. Dokument. The Challenges of Change, 1992 – Helsinki, - 76 с.

б) Спеціальні видання

37. Американские советологи. Справочник М.: Институт науч. инф. по общественным наукам. АН СССР– 1990. – 169 с.
38. Вооруженные силы зарубежных стран. Справочные данные // Зарубежное военное обозрение, - 1998, - № 1. – С. 59-60; 1999. - № 1, - С.37-64; 2000. - №1, - С. 58-59.
39. Горбачев М. С. Нобелевская лекция 5 июня 1991 г., Осло, - М.: Политиздат, 1991, - 15 с.
40. Гордиевский О., Эндрю К. КГБ – разведывательные организации от Ленина до Горбачева. – Пер. с англ. П.Б.Рубенцова, В.В.Акимова. – «Секретная папка». - М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф. 1999 – 666 с.

41. Гутта С., Клементс Б., Реггієро Е. Світові воєнні витрати продовжують скорочуватися, але повільнішими темпами // Бюлетень “Ай – Ем – Еф Сурвей” (США) – передруковано: Віче. – 1997, - № 7. – С. 146-149.
42. Довідник з питань міжнародного військового співробітництва та участі України у міжнародних миротворчих операціях. К. 2001, 191 с.
43. Идеологическая борьба и вопросы контрпропаганды в современных условиях. ДСП. Вып. 1-16. Институт науч. инф. по общественным наукам АН СССР. Спецфонд. М.: 1986-1990; - Вып. 1-16
44. Исследования по вопросу расширения НАТО. Сентябрь 1995г. офис информации и печати НАТО. // НАТО – 1110. Брюссель. Бельгия. 1995г. – 8с.
45. История дипломатии. – М.: Изд-во полит. литературы. 1974. Том V. - 750 с.
46. Империализм - враг человечества. - М. «Мысль». 1977. – 850 с.
47. Карпов В.Н. Внешняя разведка. – М.: “XXI век - Согласие”, 2000, - 272 с.
48. Крысько В.Г. Секреты психологической войны. Цели. Задачи. Методы. Формы. Опнт. – Минск; Харвест. 1999, - 448 с.
49. Милитаризм и разоружение. Справочник. М.: Политиздат. 1984. - 350 с.
50. Милитаризм США: военная машина, блоки, базы и акты агрессии: Справочник – М.: Политиздат. 1985, - 367 с.
51. Милитаризм: цифры и факты. М.: Политиздат. 1983. - 252 с.
52. НАТО. Довідник. – К.: Вид-во “Молодь”. – 1999. – 543 с.
53. Налин Ю. Сделано в НАТО. - М.:Молдгвардия. 1985. – 334 с. – (Империализм: события, факты, документы)
54. Путівник по Саміту НАТО у Вашингтоні 23-25 квітня 1999 року. Офіс інформації та преси НАТО // НАТО 1110. Брюссель. Бельгія. 1999.
55. Советская внешняя политика в годы «холодной войны» (1945 - 1985) Новое прочтение. (Отв.ред. Л.Н.Нежинский – М.: Междунар.отношения, 1995, - 512 с.) (Институт российской истории РАН)
56. Сорон, Жан-Люк. Курс європейських інституцій: Європейська головоломка: Підручник (пер. з франц. за ред. В.І.Муравйова. – К.: ІМВ, 2001, - 444 с.)

57. Теория идеологии и идеологической борьбы. Сб.док. и мат. ДСП. Институт научн. инф. по обществ.наукам АН СССР. Научный совет по проблемам зарубежных идеологических течений. Спецфонд. М.: 1977-1986. - Вып.1-12.
58. Факты обвиняют. / Сост. Шраткович В.Я. – М.: Политиздат, 1980, - 207 с.
59. ЦРУ глазами американцев. Сб.мат.заруб.прессы. М.: Изд-во «Прогресс». 1970, 190 с.
60. Change and Continuity in the North Atlantic Alliance; published by the Office of Information and Press NATO; 1110 Brussels; COPYRIGHT, 1990, 283 p.

в) Мемуари

61. Вторая мировая война в воспоминаниях Уинстона Черчилля, Шарля де Голля, Корделла Хейла, Уильяма Гегги, Дуата Эйзенхауэра. М.: Изд-во политической литературы. – 1990. – 558 с.
62. Громыко А.А. Памятное: в 2 кн. – М.: Политиздат, Кн.1 – 1990, - 512 с.; Кн.2 – 1990, - 558 с.
63. Добрынин А. Ф. Сугубо доверительно. Посол в Вашингтоне при шести президентах США (1962-1986гг.), М.: Автор.1997. – 86 с.
64. Корниенко Г.М. «Холодная война»: Свидетельство ее участника . - М.: Междунар. отношения. – 1995. – 288 с.
65. Медведев Р.А.. Хрущев Н.С. Политическая биография. – М.: Книга, 1990, - 303 с.
66. Трояновский О.А. Через годы и расстояния, М.: 1997, - 507 с.
67. Фалин В.М. Конфликты в Кремле. Сумерки богов по-русски. - М.: ЗАО Изд-во Центрополиграф. 1999. – 394 с.
68. Фалин В.М. Без скидок на обстоятельство. Политические воспоминания. - М.: Республика: Современник. 1999. – 463 с.
69. Хрущев Н.С. Воспоминания. Избранные фрагменты. М.: Вагриус, 1997, - 509с.
70. Хрущев С.Н. Пенсионер союзного значения. М.: Изд-во “Новости”, 1991 – 604с.

71. Чуев Ф.И. Сто сорок бесед с Молотовим. М.: Изд-во центр «Терра», 1991. – 604 с.
72. Эйзенхауер Д. Крестовый поход в Европу: Военные мемуары / Пер. с англ. Э.М. Федотова: С предисл. и коммент. О.А. Ржешевского. - М.: Воениздат. 1980. – 526 с.

II. АВТОРЕФЕРАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

73. Бабкин В.Д. Антикоммунизм – совокупность политической и правовой идеологий современного империализма. – Автореферат дисертації... доктора юридич. наук, Київ, 1969.
74. Боженова Г.С. Основные этапы эволюции антикоммунизма. - Автореферат дисертації... доктора філософ. наук, М., 1978.
75. Брусиловська О.І. Політика США щодо Східної Європи після другої світової війни: аналіз концепцій сучасної американської політології. - Автореферат дисертації ... кандидата політ. наук, Одеса, 1996.
76. Зинченко Ю.Ф. Критический анализ основных методов буржуазного антисоветизма. – Автореферат дисертації ... канд. філософ. наук, Ленинград, 1979.
77. Леонтьева Л.Э. Історія використання психологічних операцій Німеччиною та Радянським Союзом в роки Другої світової війни (1941 – 1945гг.). – Автореферат дисертації ... канд. істор. наук, – Львів, 1997.
78. Корнев Г.Д. Актуальные проблемы критического анализа современного антикоммунизма. – Автореферат дисертації ... доктора. філософ. наук– М.: 1978.
79. Красовский В. В. Развитие и укрепление военно-политического сотрудничества Советского Союза и Польской Народной Республики (1965-1975 гг.) – Автореферат дисертації ... канд.істор. наук. М.: 1977.
80. Недюха Н.П. Проблемы критики буржуазных и антикоммунистических взглядов в курсе научного коммунизма. — Автореферат дисертації ... доктора. філософ. наук, М.: 1979.

81. Пилявець Р. І. Бойове застосування радянських військ у збройному конфлікті 1956 року в Угорщині. — Автореферат дисертації ... канд..істор.наук, К.; 2001.
82. Пулим О.В. Збройні сили України як фактор створення та забезпечення існування системи колективної безпеки у Європі. — Автореферат дисертації ... канд. істор. наук, Львів, 2001.
83. Скороденко П.П. Деятельность братских коммунистических партий европейских социалистических стран по укреплению военно-политического сотрудничества государств Варшавского Договора. – Автореферат дисертації ... доктора. істор. наук, М.; 1988.

II. МОНОГРАФІЇ, БРОШУРИ, СТАТТІ

84. Албания В кн. Советская историческая энциклопедия. / Гл. ред. Э.М. Жуков / М.: «Сов.Энциклопедия ». 1961. т.1, С. 344-350.
85. Актуальные вопросы современной идеологической борьбы / Редкол: Аверьянов А.Н. и др. – М.: Политиздат. 1980, - 446 с.
86. Аналіз зовнішньої політики України // Політика і час. 1997. - № 10. – С. 43-45
87. Антикоммунистическая пропаганда империализма. Доктрины, аппарат / под ред. Г.Б. Хромушкина / М.:, Изд-во “Межд. отношения”. 1971, - 335 с.
88. Артёмов В.Л. Против клеветы и домыслов: Сущность, методы. Практика контрпропаганды. – М.: Политиздат. 1987, - 160 с.
89. Артемов В.Л. “Психологическая война” в стратегии империализма. - М.: Междунар. отношения. 1983. – 144 с.
90. Бжезинский З. Большой провал. Агония коммунизма. Квинтэссенция : Филос. альманах / Сост. : В.Мудрагей. В.И. Усанов. - М.: Политиздат. 1990. – 256-277с.
91. Бжезінський Збігнев. Велика Шахівниця: Американська першість та її стратегічні імперативи / з англ..пер. О. Фешовець. – Львів, Івано-Франківськ, 2000. – 224 с.
92. Берге И.В. Историческое недоразумение ? «Холодная война» 1917–1990. М.: “Междунар.отношения”. 1996. – 98 с.

93. Бешлосс М., Телботт С. На самом высоком уровне. Закулисная история окончания «холодной войны». М.: «Международ.отношения» 1992. – 162 с.
94. Белая книга «холодной войны» (Сост. Г.Н.Вачнадзе) - М.: Мол. Гвардия. 1985. – 272 с.
95. Болгария. Советская историческая энциклопедия М.: - 1962. Том 2.– 543-550с.
96. Большаков В.В. Бизнес на правах человека. – 2-е изд. Доп.-М.: Мысль. 1988. – 380 с.
97. Бодрук О.С. Структури военной безпеки: національний та міжнародний аспекти: Монографія / Рада нац.безпеки і оборони України: Нац.ін-т проблем міжнародної безпеки. – К., 2001. – 299 с.
98. Боженко А.М. Черная книга о преступлениях империализма. М.: Виэниздат. 1968. – 231 с.
99. Василенко С.Д. Україна: Геополітичні виміри в загально-європейському процесі. – Одеса, ОДМА, 2000. – 270 с.
100. Варшавский Договор: история и современность / Под общ. ред. П.Г.Лушева - М.: Воениздат , 1990. – 256 с.
101. Венгрия. Советская историческая энциклопедия. М.: -1963.Том 3. – 295– 302с.
102. Верт Н. История советского государства. 1990-1991.: Пер. с фр. 2-е изд. - М.: «Весь мир», 1998. – 544 с.
103. Владимиров С., Теплов Л. Варшавский Договор и НАТО : два курса , две политики. - М. Международ. отношения, 1979. – 296 с.
104. Волкогонов Д.А. Психологическая война: Подрывные действия империализма в области общественного сознания. - М.; Воениздат. 1983. – 288 с.
105. Военно-политическое сотрудничество социалистических стран / А.В.Антосяк , В.В.Семин, Н.Н.Васильева и др. : АН СССР. Ин-т воен. истории. - М.; 1988–319 с.
106. Воронцов Ю.В. Операция “Брейнуошинг”. - М.: Молодая гвардия. 1971. - 208с.
107. Гаджиев К.С. О природе конфликтов и войн в современном мире // Вопросы философии. – 1997. - №6. – С. 5-11

108. Гаджиев К.С. Введение в геополитику: Учебник для студ.вузов. – 2-е изд., доп. и пере раб. – М.: Логос, 2001. – 431 с.
109. Гаджиев К.С. Геополитика. - М.: Междунар. отношения. 1977. – 198 с.
110. Герен А. Командос «холодной войны». - М.: Прогресс. 1972. – 224 с.
111. Глобальні трансформації і стратегії розвитку / кер. авт. кол. і наук. ред. Білорус О.Г.; НАН України, Ін-т світової економіки та між нар. Відносин. – К.; 1998. – 415 с.
112. Гриневич В. Две Праги, или Сталинское завоевание Европы // «Зеркало недели». № 28. 2000. 15 июля.
113. Громько А.А. и Ломейко В.Б. Новое мышление в ядерный век. - М.: Междунар. отношения. 1984. – 296 с.
114. Гудим В. Розвиток інформаційної боротьби // Військо України. – 2002 - №1-2, с.12-15
115. Гуревич П.С. Пропаганда в идеологической борьбе: Учеб. пособие для ВУЗов. - М.: Высш.шк.. 1987. – 263 с.
116. Гусев В. Откуда пошла «холодная война»? // Зеркало недели. – 1998. – 18 июня.
117. Джилас М. Лицо тоталитаризма. – Пер. с сербо-хорватского. – М.: Изд-во “Новости”, 1992. – 544 с.
118. Дергачов В.А. Геополітика: Учеб. пособие для студентов гуманитарных вузов. – К.: Вира – Р, 2000. – 446 с.
119. Доктрина Трумена. Советская историческая энциклопедия .- Том 14.-М. : Изд-во Сов. Энциклопедия. 1978.- 484 с.
120. Донован Н. Форум НАТО – ОВД? // Международная жизнь. - 1989. - №9. – 152-156 с.
121. Дюррозель Жан-Батіст. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. – К.: Основи. 1995. – 903 с.
122. Європа: поступ у ХХІ століття / історія, сучасність, перспективи/. – К., 2000. – 319 с. - / Науковий вісник Дипломатичної Академії України, Вип.4
123. Європейський вибір України. Навч. посібник / Катиренчук Б. А. і ін / Львів. Вид-во Військового інституту. 2000. – 216 с.

124. Егорова И.И. Новая история холодной войны: теория и практика / Институт всеобщей истории РАН / Томск Материалы международной конференции, 2001, с. 17-25.
125. Емельянов В. С. О возможности “случайной” ядерной войны. М.: Наука. – 1995. – 72 с.
126. Ефремов А. Е. Куда тянутся щупальца НАТО. - М.: Воениздат. 1985. – 127 с.
127. Жуков Ю. А. Отравители. Политические заметки о буржуазной идеологии и пропаганде. М.: Молодая гвардия. – 1975. – 272 с.
128. За мир без оружия / Отв. ред. А. Д. Никонов, А.И. Подберезкин. - М.: Междунар. отношения. 1987. – 104 с.
129. Защита завоеваний социализма и современная идеологическая борьба В.И. Полурез, В.Чебиш, В. Гержт и др. - К.: Вища школа. 1989. – 224 с.
130. Іден Д. До Атлантичного співтовариства нового типу // Політична думка. – 1995. - № 2-3, - С. 89-93
131. Иноземцев Н. Предотвращение ядерной войны – насущная проблема современности. // Международный ежегодник. «Политика и экономика». / АН СССР, ин-т мировой экономики и международные отношения. / Гл.ред. О. Н. Быков. – М.: Политиздат, Вып. 1982 г, С. 6-19.
132. Камінський Анатоль. Основи міжнародних відносин. Львів: ЛНУ ім..І.Франка, 2001. – 205 с.
133. Кляйбер Клаус-Петр. Відносини між НАТО і Росією через рік після Парижу // НАТО рев'ю. 1988 осінь-зима №2 “16-19 с.
134. Кобыш В.И. Отзвуки стремительных перемен: Политическая хроника наших дней.- М.: Политиздат. 1982. –319 с.
135. Кондрашов С. Мы и они в этом тесном мире : Дневник полит. обозревателя. - М.: Политиздат. 1984. – 352 с.
136. Контрпропаганда: Вопросы теории и практики К.: Политиздат Украины. 1985.– 365 с.
137. Корниенко Г.М. «Холодная война» - когда и почему она началась? // Дипломатический вестник. 1995.- №8. Август.- 35-38 с.

138. КОРТУНОВ С.В. Карфаген должен быть разрушен. // Родина («Холодная война». спецвыпуск.) 1988. - №8. – 96-102 с.
139. КОРТУНОВ С.В. «Холодная война» : парадоксы одной стратегии // Международная жизнь. 1998. №8.- 23-36 с.
140. КОРТУНОВ В.В. Эволюция теоретических концепций политики современного антикоммунизма. Критический анализ основных направлений 1950-1970гг. – М.; 1975 г. – 511 с.
141. КОРТУНОВ С.В. “Холодная война” – парадоксы одной стратегии. Жур.”Международная жизнь”: 1988 № 9, с. 35-41.
142. Красин Ю. А. От кризиса к возрождению. / Социализм на переломном рубеже / В кн. Квинтэссенция : Филос. Альманах / Сост.: В.И.Мудрагей. В. И. Устинов. - М.: Политиздат. 1990. – 278-306 с.
143. Киссинджер Г. Дипломатия. / Пер. с англ. В.В. Львова.. - М.: Ладомыр. 1997. – 848 с.
144. Кризис стратегии современного антикоммунизма / Под общ.ред. В. Загладина и др.: Ин-т обществ. наук при ЦК КПСС. Акад.обществ.наук при ЦК СЕПГ. - М.: Политиздат. 1984. – 319 с.
145. Кулагин М. Рождение мирового порядка // Международная жизнь. – 1996. - №4, - С.46-53
146. Лушев П.Г. Варшавский Договор и НАТО: две тенденции в мировой политике // Воен.мысль. - 1989. - №5. – 3-15 с.
147. Маначинський О.Я., Пронкін Є.К. Україна і воєнно-політична обстановка у світі: Монографія / Рада Національної безпеки при Президентові України. – К.:, 1995. – 46 с.
148. Марко М. Черным по белому. О событиях в ЧССР в 1968-1969 годах. - М.: Прогресс. 1974. – 204 с.
149. Марчук Є. Трикутник Україна-Росія-НАТО і європейська безпека // Україна. Європа. Світ. – 1996.-6 листоп.
150. Марушкин Б. И. История и политика. Американская буржуазная историография общества / .М.: Наука. 1969. – 394 с.

151. Международные отношения нового типа. Вопросы теории и практики развития мировой системы социализма. - М., 1978.-235 с.
152. Митин М.Б. Проблемы современной идеологической борьбы. – критика социологических и социально-политических концепций. - М.: Наука. 1976. – 319 с.
153. Медведев Ж. Холодная война закончилась, торговая война продолжается. // Международная жизнь. – 1996. - №10, - С. 15-21
154. Международный ежегодник. Политика и экономика, / АН СССР. Ин-т Мировой экономики и международных отношений. М.: Политиздат. Вып. 1982 г., 1982, - 324 с.
155. Международный ежегодник: Политика и экономика. АН СССР. Ин-т мировой экономики и междунар. отношений : Гл. ред. О. Н. Быков . - М.: Политиздат. Вып. 1987 г., 1987. – 302 с.
156. Накаоне Я. И др. После «холодной войны»: Пер. с япон. - М.: Прогресс-Универс.. 1993. – 320 с.
157. Никонов В.А. От Эйзенхауера к Никсону.– М.: МГУ, 1984 - 288 с.
158. Особливе партнерство України та НАТО – запорука стабільності Європи // Наука і оборона – 1998.: № 3.- с.17 – 27
159. Пальчик М. Проблеми міжнародної безпеки і миротворчі операції // Військо України. – 1998. - № 3-4. – С.6-8.
160. Печатнов В. Пророк-диссидент / Стратеги // Родина / «Холодная война» Спец. Выпуск - 1998. - №8. – С. 17-25
161. План Маршалла. Советская историческая энциклопедия. – М.; Сов.Энциклопедия,- 1996, Т.9 - С.159
162. Пилявец Р. Угорщина-56: За “Хвилею” – “Вихор” // Військо України. – 1999. - № 3-4. 26-27 с.
163. Політична система сучасної України: особливості становлення. Тенденції розвитку / Редкол: Ф. М. Рудич /голова/ та ін. – К.: Парламентське вид-во. 1998. – 352 с.
164. ПОЛЬША В кн. Советская историческая энциклопедия. / Гл. ред. Э.М. Жуков/ М.: Сов.энциклопедия. 1968, т. II - С. 355-362

165. Попов В., Ещенко В. Кто следует за Клаузевицем? О коренном различии доктрин стран Варшавского Договора и стран НАТО по вопросам использования военной силы, как средства достижения политических целей // Сов. военное обозрение, – 1988. - № 11. – С.26-28
166. Проэктор Д.М. Европа – век XX. Войны, их уроки, воля к Миру. – М.; Знание 1984, - 208.
167. Правда против демагогии и лжи: Агрессивная сущность империализма, его идеологические диверсии. Сб. статей. - М.: Политиздат. 1983. – 335 с.
168. Психологическая война. Сборник статей. - М.: Прогресс. 1972. – 349 с.
169. Рогов С.М. Безопасность России в многополярном мире. // вестник российской академии наук. 1996. Т.66 № 3.
170. РУМЫНИЯ. Советская историческая энциклопедия. / Гл. ред. Э.М. Жуков / М.: «Сов.Энциклопедия ». 1969. Т.12 - С.279-283
171. Савин М.С. США: поход против подлинных прав человека: М.; Междунар. Отношения. 1983. – 144 с.
172. Самсонов А.М. Крах фашистской агрессии. М.: Наука.– 1975.– 647 с.
173. Саффер П. Війна у сучасному світі // Політика афер (США) – передруковано: Віче. – 1997. - № 7.- С.150-151
174. Світова та Європейська інтеграція: організаційні засади. Навчальний посібник / За заг.ред. Я.Й. Малика: М.З. Мальського. Львів. Нац.ун-т ім. І.Франка, Львів. Філіал Укр..Акад..держ.управл. при Президентові України. – Львів. 2001. – 402 с.
175. Скаржинская В.Д. Заговор против будущего. Ревизионизм – орудие антикоммунизма в борьбе за умы молодежи. М.: Мол.гвард. 1982. – 223 с.
176. Скороденко П.П. Во главе боевого союза: Компартии – создатели и руководители Организации Варшавского Договора.– М.: Воениздат.– 1985,- 224 с.
177. Смоляков В.Ф. Військова могутність України: Теоретико-методологічні засади формування і розвитку / політологічний аналіз досвіду 1990-х років / Монографія/. – Київ.; Ірпень, ВТФ “Перун”, 2000. – 448 с.

178. Современные международные отношения: Учебник / Д.В.Алгульян и др.; Московск. госуд. ин-т международн. отношений. – М.: Рос. полит. энциклопедия, 2000. – 583 с.
179. Современный антикоммунизм. Политика и идеология / Под общей ред. Ф. Рыженко, О. Рейнгольда. М.: «Междунар. Отношения». 1973. – 512 с.
180. Степанова О.Л. «Холодная война»: Историческая Ретроспектива. - М.: Междунар. Отношения. 1982. – 192 с.
181. Страус А.Л. Униполярность (концентрическая структура нового мирового порядка и позиция России) Полис. 1997. №2. – 23-28 с.
182. Судоплатов П.А. Спецоперация. Лубянка и Кремль 1930-1950 годы. - М.: Олмапресс. 1997. – 688 с.
183. США: консервативная волна. Пер. с англ. / Введение и общ.ред. А. Ю. Мельвиля. – М.: Прогресс. 1984. – 312 с.
184. «США воюют ради освобождения советского народа» (документ с комментарием) // Родина / «Холодная война». Спецвыпуск - 1998.– № 8.– 62-65 с.
185. Теория и практика идеологической работы: Курс лекций. – М.: Мысль. 1984. – 479 с.
186. Толкунов Л.Н. Главная революционная сила современности. Мировое социалистическое содружество: становление, развитие, возрастающее влияние. - М. 1978. – 311 с.
187. Трубников В. «Операция Полония» (1980-1981 гг.) Документальный очерк. М.: АПН. -1983. – 254 с.
188. Трухановский В.Г. Уинстон Черчилль. Политическая биография. Изд. 2-е, испр. и доп. М.: Мысль. 1977. – 460 с.
189. Україна і НАТО. - Львів.: Вид-во Військового інституту. – 1999. – 216 с.
190. Фельдман Д.М. Россия после холодной войны. // Вестн. Моск. ун-та Сер.18 Социология и политология. 1998. - № 3, - С. 3-12
191. Фельдман Д. М. Война закончилась. Что Дальше? Родина. «Холодная война». Спецвыпуск. 1998. – №8. С. 90-95.

192. Филитов А. М. Как начиналась холодная война // Советская внешняя политика в годы холодной войны (1945-1985): Новое прочтение. М.: Междунар.отношения, 1995. – С.47-69.
193. ЧЕХОСЛОВАКИЯ. Советская историческая энциклопедия. / Гл. ред. Е.М. Жуков / М.: «Сов.Энциклопедия ». 1974. т. 15. - С. 950-954.
194. «Холодная война» была выгодна Сталину? // Родина/ «Холодная война». Спецвыпуск/. 1998. - № 8.- с.2-4.
195. Шабад Б.А. Международная политика и буржуазная идеология: Критика концепций империалистической редакции. - М.: Междунар. отношения. 1984. – 200 с.
196. ЮГОСЛАВИЯ В кн. Советская историческая энциклопедия / Гл.ред. Э.М. Жуков/ М.: «Сов.энциклопедия». 1976. т. 16 - С.721-727
197. Яковлев А.Н. От Трумена до Рейгана. Доктрины и реальность ядерного века. М.: Мол. гвардия. 1984. – 400 с.
198. Яковлев Н.Н. ЦРУ против СССР. – 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Мол.гвардия. 1983. – 320 с.
199. A. common strategy for Ukraine? – Center for international Relations. – II Forym for Security. – 1998. – 94 p.
200. Boyes R. Muslim Militancy is Next Big Threat – Says NATO Chief // The Times. – 1995.- 3 February.
201. Bod Woodward. The Agents. – New York: Simon and Schuster, 1994
202. Deutch Karl. Political Community and the North Atlantak Area: Anternational Organization in the light of Historikal Experience. – Princeton Universiti Press. 1957
203. Gervasi T. The myth of Soviet military supnemacy - №4 – 1986, - XI. 545 p.
204. Charter on a Distinctive Partnership Between the North Atlantic Treaty Organization and Ukrain. Issued in Madrid, Spain, on 9 July 1997. NATO review – 1997-/ № 4. - July-August.
205. Clinton Hints. NATO Would Defend East From Attack // International Herald; tribune. - 1994. – 13 January.
206. Charistophen W. America’s Zeadership, America’s Opportunity. Foreign Policy / 1995. № 98.

207. Issues for a New Great Debate, службова доповідь Конгресу, 24 березня 1992.
208. Karl Wilhelm Fricke. Fluchhufe Fis widerstand irn Kalten Krieg. – Ans Politic und Zeitgeschichte. – B 38/99. 17 September. 1999.
209. Keieser K., Keis K. Siherhietspolitic vor neuer Aufgadens. Frankfurt am Main - 1977.
210. Kolakowski L. Main Current of Marxizm its Growth and Dissolution. London - New York, 1978.
211. Kupieski Robert. Od Londynu do Waszyngtonu. NATO w Latach dziewiecdziesiatych. Stowarzyszenie “Szkola Ziderow” . Warszawa, 1998, - 285 c
212. Keen S. Faces of Enemy. Reflection of the Hostile Imagination. – N.Y., 1986. - p.10.
213. Kissinger H. Die Atlantische Gemeinschaft neu Regrunder // Internationale Politik / - 1995 - №1. - p.22.
214. Kennan G. The Source of Soviet Conduct // Foreign Affairs, 1947 – Suly.
215. Kenann G.F/ Memoris. 1050 – 1963. – New York, 1972. – P.99.
216. Eisenhower D.E. Second Inaugural Address // New York Times. – 1957. – Jan. 22.
217. Dobriansky L.E. VS. Policy of Unfinished Liberation. – Jersey City, 1966. P.4 – 21.
218. Speedy End Belies Durability of Communist Exsperiment // The Washington Post. – 1991. – Dec. 29
219. Rositzki H. America’s Secret Operations: A Perspective // Foreign Affairs. 1975, January. Vol.53. №2.P. – 342 – 343.
220. Powers T. The Man Who Kept the Secrets. New York: Pocket Books Simon & Schuster Western Corporation. 1979. – P.46-47.
221. Page B., Leith D., Kightley P. The Phil by Conspiracy. N.Y.: Doubleday & Co., Garden City, 1968. P. – 199.
222. Truman H.S/ Memories: Vol. 2. Years of Trial and Hope. Garden City, New York: Doubleday Co., INC. 1956. – P.106
223. NATO’S NATIONS And partners for peace 50-th anniversary SHAPE Issue 1/2001
NATO Office of information and Press 1110 Brussels – Belgium
224. NATO’S NATIONS And partners for Peace 1/2000
225. Geschichte der sozialilistischen Gemein-Schaft. - Berlin., 1981.
226. Gerhard von Moltke. NATO review. Building a Partnership for Peace // Vol.42, № 3
JUNE 1994.-p.37.

227. John Stremlau. Clinton's Dollar Diplomacy // Foreign Policy. – 1994-95. – № 97.-p. 18.
228. Ronald D. Asmuns, Richard L. Kugier and Stephen Larrabee. "Building a New NATO", Foreign Affairs, vol.72, № 4, September-October 1993, pp. 22-40.
229. Roland D. Asmus, Richard L. Kugeir and Stephen Larrabee – NATO Expansion: The Next Steps // Survival. – 1995-vol.37 №1.-p. 7-33.
230. Richard C. Holdbook, America,-European Power // Foreign Affairs. - 1995. vol.74 № 2.-p.44.
231. Study on NATO Enlargement // Brussels: NATO Office of Information and Press, September, 1995, -16p.
232. Schweigler G. Driften die Atlantische Germeinschaft Auseinander? // International Politik. - 1995.- № 6.-p.-55.
233. The Conference on Security and Cooperation in Europe (1992, March 24 – July 8\$ Helsinki) Heslinki Dokyment: The Challenger of Change, 1992. – Helsinks, - 76 c.
234. NATO review Spring, 2001 The transatlantic link today NATO Office of Information and Press 1110 Brussels - Belgium
235. Lewyetzky B. Sowjetische Entspannungspolitik Heute, Studttgart, 1976.
236. Militarpolitik fur Sozialismus und Frieden. – Berlin 1976.
237. Peter Peterson and James. The Primacy Of The Domestic Agenda, Graharm Allison and Gregory F. Treventoon, Rethinking American's Security: Beyond Cold War to New World Order? (New York: W.W. Norton and Co., 1992.-p.-57-93; Stanty Sloan The US Role in the Post-Cold War World)/
238. Panstwa narodowe w euroatlsntyckieh strukturach / Kom – t Nauk Politycznych PAM, in-t Nauk Polstycznych i Dziennikarjstwa Un-tu A. Mickiewicza Pod red. nauk. Jozefa Fiszena. – Poznani, Warszawa, 1996. – 211 c.
239. Wesson R.V. Communism and Communists System. New Gersi, 1978.
240. The North Atlantic Treaty Organisation. 1949-1989: Facts and Figures – Publishend by NATO information Service. 1989., - 575p.
241. Waltz K. Emerging Structure of International Politics // International Security.- 1993. - vol.18, № 2.-p.76.

- 242.1996-1997 NACC Work Plan // NATO Review, 1, January 1996. –28-30.vol.44, -p. 28-30.
- 243.Worschauer. Vertrag-Schld des Sozialismus.- Berlin, 1980; Zatco A. Die Worschauer Vertragorganisation auf Friedenswacht. – Berlin, 1975
- 244.Worner Manfred. Change and Continuity in the North Atlantic Alliance.- Brussels: Published by the Office of Information and Press, 1991.-283 p.
- 245.Yurek N., Skzypkowski E. Tacza pokoju – XX – Lecie Układu Warszawskiego. – Warszawa, 1975. – 265 c.
- 246.Michael Clarke. NATO Must Upset Russia or do NotHing and Die // Sunday Telegraph. 1993. – 7 November.
- 247.Wilfred Zoth. Dentschland im Kalten Krieg. – Aus Politik und Zeitgeschichte: B 39-40/99, 24 September.
- 248.Ukraine and ist western neighbors / Ed by James Clem and N Popson: - Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2000. – 108 p.